

**KUR'ÂN-I KERİM'DE HATİP-
MUHATAP İLİŞKİSİ**

Mumine ÖZTÜRK

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Doç. Dr. Ali YILMAZ
2020
Her Hakkı Saklıdır**

TC.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Mumine ÖZTÜRK

KUR'ÂN-I KERİM'DE HATİP- MUHATAP İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. ALİ YILMAZ

ERZURUM-2020

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**Kur'ân-ı Kerim'de Hatip- Muhatap İlişkisi**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

15/01/2020

Mumine ÖZTÜRK

*LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlerle ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç.Dr. Ali YILMAZ danışmanlığında, Mumine ÖZTÜRK tarafından hazırlanan bu çalışma 15/01/2020 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof..Dr. Abdülmecit OKCU

İmza: .....

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Ali YILMAZ

İmza: .....

Jüri Üyesi: Dr.Öğrt.Üy. Resul ERTUĞRUL

İmza: .....

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II. KAVRAMSAL ALAN: HİTAB/HİTABET- HATİP-MUHATAB	4
III. HİTABETİN AMACI, KONUSU ÖNEMİ	8
IV. HİTABETİN UYGULANMASI.....	10
V. HİTABETİN FESAHAHAT – BELAGAT İLE İLİŞKİSİ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'İN HİTABETİNİN ÖZELLİKLERİ

1.1. AZ LAFIZLA ÇOK MANAYI KASDETMESİ.....	14
1.2. GENELE VE ÖZELE YÖNELİK OLMASI.....	15
1.3. EDEBİ ESERLERİN HEPSİNDEN MÜKEMMEL OLUŞU.....	16
1.4. GÖNÜLLERE ETKİ ETMESİ.....	16
1.5. SES VE LAFIZ NİZAMININ GÜZELLİĞİ	18
1.6. AKLA VE DUYGUYA AYNI ANDA HİTAP ETMESİ	20
1.7. ANLATIM (İFADE) BİÇİMİYLE MUHATABI ETKİLEMESİ	21
1.7.1. Edebi Tasvir Yönüyle Etkilemesi	21
1.7.2. Edebi Sanatlar Yönüyle Etkilemesi	23
1.7.3. Yeminlerle Etkilemesi.....	25
1.7.4. Kıssalarla Etkilemesi.....	28
1.7.5. Mesellerle Etkilemesi.....	30
1.7.6. Tekrarlarla Etkilemesi	32

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE HATİP- MUHATAP İLİŞKİSİ

2.1. KUR'ÂN-I KERİM'DE YÜCE HATİP, YÜCE HİTAP VE MUHATAP.....	34
2.1.1. Yüce Hatip (Allah).....	34

2.1.2. Yüce Hitap (Kelamullah)	35
2.1.2.1. Kur'ân'ın Hitabetindeki Üslûbu.....	37
2.1.2.1.1. Kur'ân'ın Mekke Dönemi Hitabetindeki Üslûp Şekli	40
2.1.3. Yüce Hitapta Muhatap	48
2.2. KUR'ÂN-I KERİM'DE MUHATAPLAR VE BU MUHATAPLARA HİTAP	50
2.2.1. Tüm İnsanlara Hitap.....	51
2.2.2. Müminlere/Müslümanlara Hitap.....	56
2.2.2.1. Peygamberlere Hitap.....	57
2.2.2.2. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Hitap.....	67
2.2.2.3. Sahabeye Yönelik Hitap.....	73
2.2.2.3.1. Erkek Sahabeye Hitap	79
2.2.2.3.2. Hanım Sahabeye Hitap.....	83
2.2.2.4. Ümmetin Tümüne Hitap	91
2.2.2.5. Bazı Özel/ Örnek Şahıslara Hitap	96
2.2.3. Gayr-i Müslimlere Hitap	98
2.2.3.1. Ehl-i Kitab'a Hitap.....	100
2.2.3.1.1. Yahudilere Yönelik Hitap	103
2.2.3.2. Kâfirlere Hitap	106
2.2.3.3. Münafıklara Yönelik Hitap	110
2.2.3.4. Müşriklere –Putperestlere Hitap	115
2.2.4. Metafizik Varlıklara Hitap	123
2.2.4.1. Meleklerle Hitabı	123
2.2.4.2. Cinlere ve Şeytana Yönelik Hitap.....	124
2.2.4.3. Cennet ve Cehenneme Hitap.....	127
2.2.5. Mahlûkata ve Mevcudata Hitap	129
2.2.5.1. Hayvanata Hitap.....	129
2.2.5.1.1. Kuşlara Hitabı	130
2.2.5.1.2. Arıya Hitabı.....	131
2.2.5.2. Tabiata Hitap.....	131
2.2.5.2.1. Dağlara Hitap	132
2.2.5.2.2. Gökyüzü ve Yeryüzüne Hitap.....	132
2.2.5.2.3. Ateşe Hitabı.....	133

2.2.5.3. Gök Cisimlerine (Yönelik) Hitap.....	134
SONUÇ	136
KAYNAKÇA	138
ÖZGEÇMİŞ	145

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN-I KERİM'DE HATİP- MUHATAP İLİŞKİSİ

Mumine ÖZTÜRK

Tez Danışmanı: Doç Dr. Ali YILMAZ

2020, 158 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Ali YILMAZ

Prof. Dr. Abdümecit OKCU

Dr. Öğretim Üyesi Resul ERTUĞRUL

Bu çalışmayla hedef, “Kur’ân-ı Kerim’de Hatip- Muhatap İlişkisi” başlığı altında Kur’ân-ı Kerim’in üslup özelliklerinden hareketle Kur’ân’ın hem hitabete hem de muhataba verdiği önemi ortaya koymaktır. Ancak asıl amaç Kur’ân bu hitabetiyle muhatap aldığı tüm insanları etkileyerek İslâm’a girmelerini ve bu din üzere devam etmelerini sağlamaya çalışırken nasıl bir dil, nasıl bir üslup kullandığını değerlendirmeye çalışmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda tez çalışmamız giriş bölümü ve giriş bölümü dışında iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde “Kur’ân-ı Kerim’de Hatip- Muhatap İlişkisi” adlı çalışmamıza girizgâh mahiyetinde; hitabet ile ilgili kavramlar açıklanmıştır. Bununla birlikte hitabetin konusu, amacı ve önemi üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise bu bölümde hitabet ile ilişkisi olması nedeniyle hitabet-fesahat ilişkisi ve hitabet- belagat ilişkisine yer verilmiştir. Birinci bölümde ise “Kur’ân-ı Kerim Hitabetinin Özellikleri” başlığı altında ilgili özelliklerin bazılarına yer verilmiştir. Özellikle Kur’ân’ın “anlatım biçimiyle muhatabı etkilemesi” özelliği alt başlıklar halinde tek tek ele alınıp açıklanmıştır. Kur’ân-ı Kerim hitabetindeki bu özelliklere yer verilirken aynı zamanda da; Kur’ân, ulaşmak istediği asıl hedefini – muhatabı etkilemek- gerçekleştirmek için hitabetinde etkileme yollarına başvurduğu bilinmektedir. Ancak Kur’an bu yöntemleri nasıl kullanmış ve yine onun hitabetindeki bu yönleri ayet-i kerimeler nasıl ortaya koymuştur, şeklindeki soruların cevabının bu bölümde alınacağı düşünülmektedir.

Tezimizin ana konusunu oluşturan son bölümde ise “Kur’ân-ı Kerim’de Hatip- Muhatap İlişkisi” başlığı altında, Kur’ân bağlantılı olarak hatip, hitap, muhatap kavramları açıklanmıştır. Bu kavramlar içerisinde Yüce Hitap (Kelamullah) anlatılıp ardından bu konunun bir alt başlığı olarak “Kur’ân’ın Hitabetindeki Üslûbu” işlenmiştir. Ayrıca burada Kur’ân’ın Mekke ve Medine dönemi hitabetindeki üslûbu da ele alınıp bu husus üzerine değerlendirme yapılmıştır. Bunun ardından ise bu bölüm, “Kur’ân-ı Kerim’de Muhataplar ve Bu Muhataplara Hitap” başlığıyla devam etmiştir. Bu başlık altında da Kur’ân’ın yüce hitabetini karşılayan muhataplar - ilk önce tüm insanlığa sonra inanç yönünden insan gruplarına daha sonra metafizik varlıklara, mevcudata ve mahlûkata yönelik hitap şeklinde- kategorize edilerek bir bütünlük içerisinde konu toparlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur’ân-ı Kerim, Hitabet, Muhatap, Hatip.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE RELATIONSHIP OF THE ORATOR –THE İNTERLOCUTOR IN THE QURAN****Mumine ÖZTÜRK****Advisor: Doç. Dr. Ali YILMAZ****2020, Page: 158****Jury: Doç. Dr. Ali YILMAZ****Prof. Dr. Abdümecit OKCU****Dr. Öğretim Üyesi Resul ERTUĞRUL**

With this study, the aim is to reveal the importance that the Qur'an gives to both addressee and addressee based on the stylistic features of the Quran under the title of "The Relationship of the Orator –The İnterlocutor In the Quran". However, the main purpose of the Qur'an is to try to evaluate what language and style they use while trying to ensure that they get into Islam and continue with this religion by affecting all the people they have dealt with. For these purposes, our thesis study consists of two parts, except the entrance part and the entrance part. In the introduction part, our study entitled "The Relationship of the Orator –The İnterlocutor In the Quran", Concepts about oratory are explained. However, the subject, purpose and importance of the rhetoric were emphasized. Later on, in this section, there is a relationship between oratory-conqueror and oratory-eloquence due to its relation with oratory. In the first part, some of the related features are given under the title of "Features of the Qur'anic Oratory". In particular, the feature of the Qur'an "affecting the addressee through narrative form" has been handled and explained individually in subtitles. While these features are included in the address of the Quran, at the same time; It is known that the Qur'an uses ways of influencing its oratory in order to realize its main target - to influence the addressee. However, how the Qur'an used these methods and how these verses revealed these aspects in his oratory is thought to be answered in this section.

In the last chapter, which constitutes the main subject of our thesis, the concepts of orator, address, addressee are explained under the title of "The Relationship of the Orator –The İnterlocutor In the Quran" Among these concepts, Supreme Greetings (Kelamullah) is explained and then "The Style in the Oratory of the Qur'an" has been studied as a subtitle of this subject. In addition, the style of the Quran in the address of Mecca and Medina was also addressed and an evaluation was made on this issue. After that, this section continued with the title of "Addressees in the Qur'an and Addressing These Addressors". Under this heading, the respondents who met the supreme rhetoric of the Qur'an - were categorized as addressing all humanity first, then to human groups in terms of faith, and then to metaphysical entities, in terms of existence and creativity.

Keywords: Tafsir, Quran, Oratory, Addressee, Orator.

KISALTMALAR DİZİNİ

a. s.	: Aleyhisselam
A.Ü. İ. F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.d.	: Adı geçen dergi
b.	: Bin
Bk.	: Bakınız
c.c.	: Cellecelâluhû
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Edit.	: Editör
Fak.	: Fakültesi
Hz.	: Hazreti
İ.F.	: İlahiyat Fakültesi
M.Ü. İ. F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
tsz.	: Tarihsiz
Terc.	: Tercüme
Tah.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ü. İ. F.	: Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınevi, Yayınları

ÖNSÖZ

Yüce Rabbimiz, genelde biz insanlara, özelde ise müminlere ve müttakilere hidayet rehberi olarak lütfettiği en büyük nimet elbetteki Yüce Rabbimizin kelamı Kur'ân-ı Kerim'dir. İnsan olmanın büyük bir şeref olduğunu da böyle bir hitaba muhatap olmak ile anlıyoruz. Ancak biliyoruz ki her nimet kendi nevinden şükrü gerektirir. Ayrıca her nimet aynı zamanda Yüce Allah'ın biz insanlara verdiği emanettir ve her emanet (sorumluluk), karşılığında gereğini yerine getirmeyi gerektirir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'e muhatap olmakla çok büyük sorumluluk altında olduğumuzu yinelemek isteriz. Kur'ân'ın yüce hitabına muhatap olmak bizi özel kılmaktadır. Kaldı ki özelliğimiz ne kadar çok ise sorumluluğumuz da o kadar büyük olacaktır.

İnsanlığın var oluşundan beri hitabet insanları ikna etmede kullanılan bir sanat çeşididir. Hitabette aslolan hatip ve hitap ve muhatap silsilesinin bulunmasıdır. Hitabet sanatının en mükemmeli ve de eşsizi muhakkak ki Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân'ın bu hitapla amacı ise insanları etkileyerek İslâm'a girmelerini sağlamak ve bu din üzere daim kılmaktır. "Kur'ân-ı Kerim'de Hatip ve Muhatap İlişkisi" adındaki çalışmamız, Kur'ân'daki hitabet üsluplarının muhataba göre nasıl şekillendiğini tespit ve onun hitabete verdiği önemi ortaya koymaya yöneliktir.

Kur'ân-ı Kerim bir ilahi kelimadır. Dolayısıyla bu yönüyle beşeri kelimaların üstünde muciz bir hitabet sanatıdır. Çağlar boyunca genelde tüm insanlığı özelde ise Müslümanları etkilemiştir. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim varlığının yanında lafız özellikleriyle; kelimelerin dizilişi, telaffuzu, ses uyumu, vb. yönleriyle de muhataplarını etkilemiş olan bir kitap ve hitaptır. Bu yüzden bu çalışmamızla yüce kitabın hitap tahlili yapılırken Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında onun hitabetinin etkisinin nasıl olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu hitabetin belagat yönüne, muhatabı etkileme özelliklerine, muhatabın konumuna göre hitap edişine; aynı zamanda da üslubundaki eşsiz güzelliğe vurgu yapmaya çalıştık. Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın her insanın seviyesine uygun bir şekilde hitap ettiği bir kitaptır. Bundan dolayı seviyesi, durumu ne olursa olsun Kur'ân'ı okuyan her insan onda kendisini bulacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'de hitabet sanatının nasıl kullanıldığını anlamak için ilk önce hitabete dair kavramlarının nilinmesine ve hitabet çeşitlerine dair birtakım ön bilgiye sahip olmayı gerektirmektedir.

Hitabet bir sanat dalı olmasına rağmen sözlü konuşmalarda kendini göstermektedir. Kur'ân'da bizlere yazılı metin olarak gelmiş olsa da yaşayan bir topluma inmiş sözlü bir hitaptır. Dolayısıyla dini hitabet olması hasebiyle de Kur'ân, dili çok güzel ve de etkili kullanmıştır. Özellikle muhatabın yaşam standardı, inançları, dünya görüşü, bilgi seviyesi, anlama kapasitesi vs. gibi hususlar dikkate alınmalıdır. Kur'ân-ı Kerim de bu durumları dikkate alarak muhatabın durumuna göre seslenmiştir diyebiliriz.

Şunu ifade etmek gerekir ki Kur'ân hitabetindeki özelliği ve güzelliği açıklamak ve anlatmakta bu çalışmalar yetersiz, kullanılan cümleler ise eksik kalacaktır. Böyle bir çalışmada yer almak hem bizim için lütuf olduğunu düşünmekteyiz hem de ne kadar da aciz olduğumuzu bir kez daha idrak etmiş olmaktadır. Bu çalışmamızı Kur'ân-ı Kerim'de hatip, hitap ve muhatap zincirine bağlı kalarak umumi başlıklar altında hususi durumlara yer vermeyi konu bütünlüğü açısından münasip görerek bu çalışmayı bilimsel usul ve yöntemle ortaya koymaya çalıştık. Başta Kur'ân-ı Kerim ve yüce meali olmak üzere klasik ve yeni dönemde yazılan Temel İslâmi kaynaklara ve konumuzla ilgili diğer kaynaklara ve eserlere dayanarak ortaya konulan bu çalışmamız, giriş bölümü ve giriş bölümü dışında iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümde ön bilgi olması amacıyla hitabetin tanımını ve hitabet ile ilgili kavramları ele alırken devamında ise, hitabetin konusu, amacı, önemi, uygulanması ve hitabet sanatında önemli hususlardan olan hitabetin fesahat ve belagat ile ilişkisi konularını işlemeye çalıştık.

Birinci bölümünde ise asıl konuya ışık tutması babında Kur'ân-ı Kerim hitabetinin özelliklerini belirtirken bilhassa öne çıkan belli başlı özelliklerine değinmeyi uygun gördük.

İkinci bölümde ise çalışmamızın mihveri olan "Kur'ân-ı Kerim'de Hatip-Muhatap İlişkisi" konusu ve bu genel başlık altında Kur'ân'daki hatip, hitap ve muhatap kavramları üzerinde durduk. Ayrıca, hitabetin önemli unsurlarından biri olan "muhatap" kavramının Kur'ân-ı Kerim'de karşılık bulduğu kitleleri, varlıkları ve Kur'an'ın bunlara olan hitap şeklini bu başlık altında ayrı ayrı ve de genişçe ele almaya çalıştık. İlk olarak Kur'ân'ın asıl muhatabı olan insan topluluklarını daha sonra ise onun bir diğer muhatabı olan mevcudat ve mahlûkat kapsamındaki varlıkları ele aldık. Mevcudat ve mahlûkat kapsamındaki varlıkları işlerken ise bu varlıklardan Kur'ân'ın bizzat hitap ettikleri

yanında, O'nun dolaylı olarak insanoğluna seslenmek ve mesajını etkin kılmak için hitabetinde yer verdiği bazı varlıklara da değindik.

Çalışmamızı hazırlarken katkısı olacağını düşündüğümüz kaynaklardan yararlandık. Bunun için ilk olarak kitap taraması yapıp sonrasında kaynaklarımızı araştırmak ve bu kaynaklara ulaşmak için bazı kütüphanelere başvurduk. Çalışmamızda kaynak çeşitliliğine internet üzerinden gerekli yerlere başvurmak suretiyle ulaştık. Biz müminlerin başucu kitabı olan Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerim ve yüce meâline sık sık başvurup çalışmamızı, Kur'ân ayetleriyle izah ederken aynı zamanda da bu ayetlerle süslemeye çalıştık. Meâl olarak Diyanet İşleri Başkanlığının "Kur'ân-ı Kerim Meâli" adlı eserinden yararlandık.

Bu çalışmaya bizi teşvik eden, çalışma boyunca büyük yardımını, desteğini, kütüphanesini ve bilgi birikimini esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Ali YILMAZ'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Erzurum- 2020

Mumine ÖZTÜRK

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

“Kur’ân-ı Kerim’de Hatip- Muhatap İlişkisi” konusu hitabeti de içine alan geniş bir alanı kapsar. Kur’ân-ı Kerim’de hatip-muhatap denildiği zaman hitabet ile ilgili kavramların ne olduğu yanında hitabetin konusu, amacı ve öneminin de bilinmesi gerekir. Hitabetin uygulanması itibariyle sözlü ve yazılı hitabet kısımlarının da bilinmesi çalışma konumuz gereği önemlidir. Hayatın her alanında önemli bir yere sahip olan hitabet sanatına, Kur’ân-ı Kerim bağlamında bakmamız ayrıca bir önem arz etmektedir. Bilindiği üzere Kur’ân, Yüce Allah’ın insanlara ulaştırdığı son ilahi mesaj ve sözdür. Bu mesaj ve sözler ilk olarak Arap toplumuna gelmiş olup dil olarak ise Arapça olarak inzal edilmiş ilahi bir kelimedir.

Söz konusu bu kelimelik ilahi lafızlardan oluşmakta olup otantik bir yapıya sahiptir. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’in mütekellimi Yüce Allah’tır. Bundan dolayı da Kur’ân’ın hâkim üslup tarzı Allah- merkezli olup her ne kadar bize yazılı metin olarak gelmiş olsa da esas itibariyle sözlü bir metindir. Bu bağlamda anlatım biçimi bakımından Kur’an hitabetinde, insan ürünü olan teliflerde olduğu gibi bir üslup birliği söz konusu değildir.

Kur’ân-ı Kerim, hitabetinin hitap şekli/üslûbu indiği dönemdeki muhatapın konumuna, gönlüne ve fiiliyatına göre farklı şekiller arz etmektedir. Örneğin Mekke dönemi nazil olan Mekki surelerde üslûp daha sert iken Medine döneminde daha yumuşak üslûp yer almaktadır. Çünkü Mekki sureler daha çok müşrik toplumu uyarmak ve onlara başta tevhid inancını kabullendirmesi yanında islâm inanç esaslarını yerleştirip o toplumu Müslüman topluma kalbetmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla Kur’ân’ın başvurduğu bu hitap, bir yerde inkârcıları aciz bırakmak için kullandığı bir yol ve yöntemdir. Medine döneminde ise artık İslâm devleti kurulmuş Müslüman birliği sağlanmış dolayısıyla artık inkâr eden değil “emre âmâde” bir topluluk bulunmaktadır. O sebeptendir ki Kur’ân Müslümanlara, yumuşak üslûpla seslenmek suretiyle yol göstermiştir. Bunun yanında Mekkeliler kısa şiirsel sözden, Medine’de

özellikle Yahudiler nesirden, uzun cümlelerden hoşlandıkları için Kur'ân muhatabı ikna etmek için onların edebi zevklerini dikkate almıştır.¹

İslâm'ın ilk doğduğu yıllarda sözlü edebiyat revaçta olduğu bir dönemdi. Ancak bu sözlü kültürde var olan hitabet ve şiir etkinliklerinde şiir daha ön plandaydı. Kur'ân ise sosyal şartlarda iyi niyetle söylenen şiiri ve söyleyen şairi reddetmezken şiiri kötüye kullanan şairi yermiştir. Dolayısıyla Kur'ân bir şiir ve şair sözü olmadığını özellikle belirtmektedir.² Ancak biz çalışmamızda bu hususlara genişçe yer vermeyip daha çok hitabetin amacını ve muhatabın bu hitaba dair ortaya koyduğu hal ve hareketinin değerlendirmesini yapmayı hedef aldık. Zaten hitabetle asıl amaç muhataba tesir etmektir. Yoksa Kur'ân'ın asıl amacı hitabet sanatı sergilemek değil bilakis hitabeti, muhatabı etkileme aracı olarak kullanmasıdır. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki Arap yarımadasında yeni bir din olarak zuhur eden İslâm'ın gönüllere tesir edip yerleşmesi için güçlü bir hitaba ihtiyaç duyulmaktaydı. Dolayısıyla anlatılan şeylerin insanların anlayacağı seviyede, güzel ve tatlı bir üslupla sunulması onların İslâm dinine girmelerini etkileyecekti. Kaldı ki Rabbimiz, Âl-i İmran Sûresinin 159. ayetinde şöyle buyurmaktadır: *“Allah'tan gelen bir rahmetle sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi...”* Uhud yenilgisinden sonra inen bu ayette Peygamber Efendimizin yumuşak kalpli olması ve Allah'ın rahmetini yansıtmaya vurgulanmış aynı zamanda da insanlara hitap ederken yumuşak sözlü olmanın öneminden bahsedilmiştir. Bilindiği gibi İslâm'ın yayılmasında ve muhatabın gönlünde yer bulmasında hitabetin önemi çok büyüktür.

Hitabet, bir söz söyleme sanatıdır, hem bizler için hem de bütün beşer için son derece önem arzeden bir iletişim biçimidir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim de Yüce Allah'ın sözlerinin bir araya gelip ifade edildiği ilahi bir kitap olduğundan onun eşsiz güzellikte bir hitap olduğu aşikârdır.

Kur'ân muhataplarına seslenirken bir hitabette olması gereken teknikleri kullanmış ve aynı zamanda da hitabette kendine has yeni teknikler ve söylem tarzları geliştirmiştir. Kur'ân, muhataba ulaşmak ve anlatımıyla muhatabı etkisi altına almak için edebi sanatları icra etmiş; o günkü edebi kültür ve dil yapısına yakın veya aynı dil

¹ Necmettin Gökçır, *Kur'ân Dilinin Sosya-Kültürel Bağlantısı*, M.Ü. İ. F. Vakfi Yay., İstanbul 2014, 52-53.

² Bk. Hâkka, 69/41.

yapısını kullanarak söylemlerini anlatmıştır. Aynı zamanda muhatabın konumuna göre uygun nidalarla seslenmiş, kimi zaman övüp mükâfatla ödüllendireceğini bildirirken, kimi zaman zemm edip azap ile karşılık vereceğini açıklamıştır. Bunun yanında kimi zaman muhatabın konumuna, kalbindeki düşünceye ve sergilediği fiile göre uyarı veya ikaz mahiyetinde hitaplarda bulunmuştur. Bu bağlamda çalışmamızla, Kur'ân'ın kullandığı üslup özelliklerini, O'nun muhatap gruplarını hitabetiyle etkileme yönlerini ele alıp etraflıca ortaya koymaya çalıştık.

II. KAVRAMSAL ALAN: HİTAB/HİTABET- HATİP-MUHATAB

Hitabetin olmazsa olmaz üç ana ögesi bulunmaktadır. Bunlar hitap, hatip ve muhataptır. Önem sırasına göre sıralayacak olursak bunları, ilk unsur hitap, ikinci unsur hatip, üçüncüsü ise muhatap şeklinde değerlendirebiliriz. Hitap veya hitabet; Arapça “hitabe” kökünden gelmekte olup hitap, “konu, mesaj, ileti, üzerinde konuşulan konu”³ şeklinde tanımlanırken; hitabet, “şahsa veya topluluğa güzel söz söylemek, vaaz ve nasihat etmek”⁴, “beyan ile tesir etmek (etkilemek)”⁵, “fesahat ile nutuk irad etmek”⁶ “hutbe okumak, güzel söz söylemek, vaaz ve nasihat etmek”⁷ gibi anlamalara gelir. Bu tanımlardan anladığımız kadarıyla hitap; daha genel bir konuşma şeklini ifade ederken hitabet ise daha özel bir anlam içerir. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse hitap; bir topluluğa karşı (fasih ve belîğ olsun veya olmasın) herhangi bir konuşmayı karşılarken hitabet ise, daha seçkin bir topluluğa özel bir konuyu etkili bir şekilde (fesahat ve belagat ile) aktarmayı içerir.

Hitap/hitabet, bir kişi ya da grubun bilgi, beceri ve tutumlarında değişiklik yapmak amacıyla sunulan işaretler, uyarıcılar ve uyaranlardır. Başka bir ifadeyle kaynak ile alıcı arasındaki paylaşılan duygu, düşünce ve davranış bütünüdür. Bu manada hitap bir yaşama dair duygu ve düşüncelerin sözlü, sözsüz veya yazılı bir anlatımla alıcıya iletiildiği simgeler olarak tanımlanabilir. Bu tanımla hitap, kaynaktan alıcıya simgeler yoluyla aktarılan mesajların bir bileşkesi olarak karşımızda bulunmaktadır.⁸

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı üzere hitabın “değer, düşünce ve tutumlardan oluştuğunu”⁹ ve dolayısıyla ahlaki ve aksiyonel etkilerin işaretlerini görürüz. Bu bağlamda hitabın başarılı olması sadece mesajı kimin verdiğiyle değil mesajın içeriğinin de nasıl olduğuyla ilgisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Mesajda neyin nasıl söylendiği hitabetin başarısını gösteren önemli ölçütler arasında yer alır. Bu hususta yapılan araştırmalar da iletinin muhatap grubu arasında benzer ya da farklı olması, tek yönlü veya çift yönlü olması, bilgi yahut da duygu ağırlıklı olması, olumlu veyahut da

³ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, Ankara 2005, 226.

⁴ H. Mehmet Soysaldı, *Dini Hitabet*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2002, 15.

⁵ Muhammet Ali Tahanevi, *Kitâbu Keşşâfi İslahâti'l- Funun*, Lübnan 1996, I, 750.

⁶ Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul tsz., 584.

⁷ Hüseyin Elmalı, “Hitabet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVII, İstanbul 1988, 156.

⁸ Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde Dini İletişim*, Etüt Yayınları, Samsun 1998, 5.

⁹ Mustafa Köylü, *Psikososyal Açından Dini İletişim*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, 31.

olumsuz bir takım içerikler barındırması hitabetin başarı kriterinde önemli olduğunu göstermiştir.¹⁰

Tasavvuf litaretüründe ise hitap/hitabet, “Allah’ın insanlara yönelik sözü, hitab-i ilahi veya muhâtabe”¹¹ anlamında kullanıldığı gibi “bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü, etkileyici ve güzel konuşma sanatına verilen addır.”¹² şeklinde de tanımlanmıştır.

Yukarıdaki tanımlara ilaveten hitabetle ilgili çeşitli tanımlar da yapılmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir:

- “Duygu ve düşüncelerin planlı, programlı, metodlu ve maksadlı bir şekilde, etkili ve düzgün bir ifade ile başkalarına anlatılmasına denir.
- Bir fikri veya bir konuyu, dinleyicilere anlatıp benimsetmek; onları bir fikre veya davaya inandırmak için yapılan konuşmaya denir.
- Güzel, etkili ve düzgün konuşma sanatına denir.”¹³

Hitap/hitabetle ilgili yukarıdakilere ilaveten hitabette bir konuyu ele alırken şu üç hususa da dikkat etmek lazımdır. Bunlar inandırma yöntemleri, dil veya üslup ve konuşmanın gerekli bölümlere uygun hazırlanışdır. Kaldı ki hitabetin belki de en önemli noktası onun konusu olan kompozisyonudur. Hitabetin konusunun hazırlanmasında da dikkate alınması gereken noktalar vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir. İlk olarak hitabetin konusunu oluşturan kompozisyon; açık, sade, anlaşılır, kısa, kesin, tabii, gösterişsiz, tesirli, mantığa uygun, güçlü ve heyecan verici bir şekilde olmalıdır. Hitabette asıl olan dinleyicileri bir fikre inandırmak, onlara bir hususu anlatmak olduğundan dolayı bu görevi yapacak olan hitabında içeriğinde yukarıda yer verdiğimiz unsurları bulundurması gerekir.¹⁴ Aksi takdirde bu şartları taşımayan hitabet semeresini alamayacak ve başarılı olamayacaktır. Ayrıca, hitabetin amacına ulaşması, başarılı sayılması her ne kadar hatibe ve hitap edilen kitleye bağlı gibi dursa da aslında hitabın

¹⁰ Hayati Hökelekli, “Günümüz İletişim Teknikleri ve Dini İletişim”, *Diyanet İlmî Dergi*, 42 (1), Ocak-Şubat-Mart, 2006, 49-50.

¹¹ Süleyman Uludağ, “Hitab”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1988, XVII, 163.

¹² Soysaldı, 15.

¹³ Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşad*, Akça Yayınları, Bursa 1998, 5.

¹⁴ Reşit Özbalkıç, *Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet*, Çağlayan Matbaası, İzmir 2005, 18.

mesaj yoğunluğu ve içeriği ile ilgilidir. Bu yüzden hatipte amacı ve hedefi doğrultusunda mesajın içeriğiyle oldukça ilgilenmelidir. Aksi takdirde hatip muhatapta değişmesini istediği şeylerde başarılı olamayacaktır. Burada ki en büyük sorun ise hatip ve muhatap ile ilgili değil hitapla alakalıdır.

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak bu tarzda söylenmiş sözlere “‘**hitabe**’ , ‘**hutbe**’ , ‘**nutuk**’, veya ‘**söylev**’; konuşmayı yapan kimseye de ‘**hatip**’ ” denir.¹⁵

Hatip, yukarda da belirttiğimiz üzere bir hitabetteki en önemli ve de ilk unsurdur. Dolayısıyla bir hitabetin gerçekleşmesi hatibe bağlıdır. Ve buna bağlı olarak bir sözün ve ya söylemin, hitap olabilmesi de yine hatip vasfını alabilecek bir kişi tarafından seslendirilmeye ihtiyaç duymaktadır.

“Topluluk karşısında güzel ve etkili konuşabilen kimseye hatip denir. Ayrıca camilerde Cuma ve Bayram günlerin de, minberden hutbe irad eden kimseye de hatip denir.”¹⁶ Yine hatip, huzurundaki muhatap kitleye iletmek üzere bilgiye ve beceriye, duygu ve tutuma sahip kişi olmasından hedeflediği kişi ya da gruplarda duygu, tutum ve davranış değişikliği başlatan kişidir.¹⁷

Bu yüzden hatip çeşitli özellikleri kendisinde bulundurması ve bir takım hususlara dikkat etmesi gerekir. Hatip, öncelikle kılık-kıyafetine dikkat etmesi gerekmektedir. Buna dikkat ederken hem lüks hem de gösterişten uzak durmalı sade ve temiz giymeye önem vermelidir. En önemli hususlardan biri ise hatip için konuşmasında, sesin ve ses düzeninin iyi olması çok önemlidir. Konuşmalarında gereksiz bağırılmalarda bulunan ve muhatabın işitmekte zorluk çekeceği şekilde kısık sesle konuşmasını yürüten hatip, bu üslubuyla bir başarı elde edemez.

Muhatap karşısında konuşmacı vasfıyla duran konuşmacının hitabında daha etkili olabilmesi ve dinleyenlerin dikkatini çekebilmesi için bazı şartları yerine getirmesi lazımdır. Bu şartların başında iyi bir hatibin elini çok iyi kullanması gerekir. Öyle ki bazen kelimeleri kullanmaksızın elleriyle konuşabilmelidir. Bununla birlikte yine konuşmasında daha etkili bir yöntem olması adına gerekiyorsa yüksek bir yerde hitabını devam ettirmelidir.¹⁸ Dolayısıyla başarılı bir hitabet için hatip, hitab ettiği kitleyi sosyal-

¹⁵ Çetin, 5.

¹⁶ Çetin, 8.

¹⁷ Kaya, a.g.e., 77.

¹⁸ Özbalıkcı, 17.

kültürel yönden çok iyi tanınması ve dili iyi kullanması gerekmektedir. Bununla birlikte hatip, jest ve mimiklere dikkat etmeli, en önemlisi samimi ve içten olmalıdır.

Kaldı ki samimiyet hatibin kimlik ve kişiliğinin temelini oluşturur. Dinleyici ise samimiyetine, içtenliğine inanmadığı bir hatibi yürekten dinleyemez. Samimiyetle ve içtenlikle söylenen bir tek cümlenin etkisi, samimiyetsiz ve müşfik olmayan bir hatibin saatlerce söyleyeceği sözlerden daha etkili olacaktır. Bundan sebep hatib, konuşmasının edebî olmasından daha çok şahsının edebi ile uğraşmalı, samimiyetsiz olma gibi vasfından kendini uzak tutmalıdır.¹⁹

Bu sebeple diyebiliriz ki, hitabeti etkili kılacak en önemli unsurlar: *iman- ihlas- amel*'dir. Konuştuklarına kendisi inanmayan veya muhtabından istediklerini kendisi yerine getirmeyen hatibin konuşması, istenilen faydayı sağlayamaz.²⁰ Yani hatip, özüyle-sözüyle bir olmalıdır ki muhatapta etki bırakabilsin.

Hatibin hitabını karşılama konumunda bulunan muhatap, hitabetin ana öğelerinden bir diğeridir. Bu bağlamda **muhatap**; kendisine hitap edilen, kendisiyle konuşulan, bilgilendirilmeye ya da konuşmacı tarafından belli bir konuda ikna edilmeye çalışılan kişi ya da kişilere denir. Muhatap kitlesi bir kişi olabileceği gibi daha fazla da olabilir. Muhatap grubu hâtibin hitap ettiği grubun durumuna göre değişiklik gösterir. Dolayısıyla hatip konuşmasını avam veya seçkinler zümresine yapabilir. Hatibin başarı durumu da seslenmiş olduğu zümrenin özelliğine bağlıdır.²¹

Ancak bir hitabetin başarısını sadece hatip ve de hitabın içeriği değil aynı zamanda muhatabında bazı şartları taşıması lazım gelir. Bu şartların başında ise muhatabın edeb konusunda olgun bir yapıya sahip olması gelir.

Bu bağlamda muhataptan kaynaklanan sorunların başında muhatabların seviyelerinin düşük olması ve karakterlerinin ise iyi olmaması gibi sorunlar gösterilebilir. Bu gibi durumlar karşısında hatibe de elbette önemli görevler düşmektedir.²² Dolayısıyla hatip konuşmaların da oldukça samimi, doğal ve içten olmalı ve daha önce de söylediğimiz gibi özü-sözü bir olmalıdır. Böylelikle muhataba samimiyet ne kadar iyi hissettirilirse konuşma o kadar tesir edecek ve hatipte amacına

¹⁹ Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Marifet Yayınları, İstanbul 1997, 89.

²⁰ Çetin, 8-9.

²¹ Özbalıkcı, 17-18.

²² Emiroğlu, 227.

ulaşacaktır. Bunun yanında muhatapta düzgün bir karektere sahip olmalı ve elbetteki önyargılardan uzak objektif bir bakışla hatibi dinlemelidir.

III. HİTABETİN AMACI, KONUSU ÖNEMİ

Hitabetin amacı, “bir fikri, bir ülküyü bir topluluğa benimsetmek ve belirtilen fikirler doğrultusunda dinleyenleri harekete geçirmektir. Hitabetin gayesi, hitap edilen topluluğu eğlendirmek ve dinlendirmek de olabilir.”²³

Hitabetin amacı sadece etkili ve edebî konuşmak olmamalı bunun yanında bir fikri, bir düşünceyi veya bir konuyu imkân ölçüsünde, usulünce dinleyicilere aktarmak ve benimsetmek olmalıdır.

Hitabette aslolan konuşmanın muhataba yönelik olmasıdır. Dolayısıyla hitabetin amacı, muhatabın ihtiyacına göre değişiklik gösterebilir. Hatipte hitabının konusunu ve içeriğini muhatabın ihtiyacına göre belirlemesi gerekmektedir. Konuşma, muhatabın faydasına olan hususlarda muhatabı bilgilendirip ikna etmesi gerekirken zararlı olan şeylerden de onu uzaklaştırma görevi vardır ve de olmalıdır.

Hangi tür hitabet olursa olsun tüm konuşmaların ortak amacı şu üç gayeden biri veya bir kaçıdır;

1. “Belli konuda bilgi vermek,
2. Eğlendirmek
3. Belirli bir yöne sevk etmek.”²⁴

Her konuda söz söylenebileceği göre, hitabetin konusu da sınırsız olup belli bir konusu ve konu sınırlaması da yoktur. Herhangi bir mesele veya o meselenin herhangi bir yönü, hitabetin konusu olabilir; yeterki hatip, sunacağı konuya vakıf olabilsin ve meseleyi hitabet kuralları çerçevesinde sunabilecek kapasitede olsun.²⁵

Dolayısıyla “hitabetin konularına ve uygulamalarına göre bir takım çeşitlere ayrılması da bunu göstermektedir. Ancak konuları tespit ederken, zaman ve mekân unsuruna dikkat etmek, çevrenin, sosyal ve kültürel şartların gerektiği ihtiyaçları dikkate

²³ Mehmet Doğru, *Hitabet*, Damla Yayınları, İstanbul 2000, 17.

²⁴ İ. Lütfi Çakan, *Örnekleriyle Uygulamalı Dini Hitabet*, Kuşak Yayınları, Ankara 1975, 12.

¹⁶ Çetin, 5.

almak önemlidir.”²⁶ O halde diyebiliriz ki hitabetin konusu düşünceler, fikirler ve ülküler kadar çoktur.

İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel özellik, düşünmesi ve düşündüğünü dil denilen araç ile anlatabilmesidir. Belli bir toplumun ferdi olan insan hayatını idame ettirebilmesi için diğer insanlarla, çevresiyle ilişki kurmak zorundadır.

İnsanoğlunu diğer yaratılmışlara üstün kılan şüphesiz sadece onun konuşma melekesine sahip olması değildir. Bunlardan biri de onun akıl sahibi olmasıdır. Ancak akıl yürüterek bulduğumuz gerçekleri, düşünceleri söze dönüştüremedik mi, diğer insanlara ulaşamadığından ölü bir sessizlikte kalır ki bunun hiçbir yararı yoktur. Böyle bir durumda da akıl gelişemez ve git gide körelir. O zaman konuşma, akıl ve düşünce, gücümüzü geliştiren ve verimli hale getiren en büyük güçtür.²⁷ Dolayısıyla da biz insanlar için bilgi ve görgü kadar, güzel konuşmakta da önemlidir.

O halde hitabet, aslında bizi biz yapan konuşma yeteneğimizdir. Bu gücümüzü kaybettiğimizi ya da dilsizleştirdiğimizi düşündüğümüzde sessizliğin dayanılmaz girdabında, dış dünyamızla irtibatımız kopar ve büyük bir boşluğa düşmüş oluruz.²⁸ Bu da insanı sosyal bir varlık olmaktan çıkarıp kendi duygu ve düşünce dünyasında boğulması demektir. O yüzden diyebiliriz ki konuşmak insanlık için sosyal bir zorunluluktur.

Hitabetin ne denli önemli olduğuna Kur’ân-ı Kerim de şöyle dikkat çekmektedir; “Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi.”²⁹ Yine aynı surenin başka bir ayetinde ise şöyle buyrulmaktadır; “Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah’ın doğru buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl iz’an sahipleri de onlardır.”³⁰ Bu ayetler Kur’ân-ı Kerim’i insanlara “sözlerin en güzeli” olarak takdim ederken aynı zamanda da insanları güzel söz söylemeye teşvik etmektedir.

Netice olarak diyebiliriz ki insan hayatında hitabet insanın doğumundan-ölümüne, ticaretten sanata kadar hayatın her safhasında ve her alanında önemli bir yere

²⁶ Soysaldı, *Dini Hitabet*, 16.

²⁷ Doğru, 18.

²⁸ Doğru, 17.

²⁹ Zümer: 39/23.

³⁰ Zümer, 39/18.

sahiptir. Özellikle de bir din görevlisi için hitabetin önemi izaha gerek duyulmayacak kadar açık ve gerçektir.³¹

IV. HİTABETİN UYGULANMASI

Hitabet uygulanması yönünden yazılı ve sözlü olmak üzere iki kısma ayrılır.

A. Yazılı Hitabet

Hatibin hazırlamış olduğu konuyu kâğıttan okumasına denir. Ancak burada hatip konuyu bir roman, makale, hikâye okur gibi okumamalıdır. Hatip kâğıda her ne kadar bağlı kalmış olsa da konuşmaya canlılık da katmak zorunda olup özellikle jest ve mimik kullanmalıdır. Hatta daha önce hatipte bulunması gereken bir özellik olarak belirttiğimiz; hatip, hitap ederken bazen sözlerinin yerine el hareketlerini öyle kullanmalıdır ki o hareketler sözlerin yerini alabilsin. Dolayısıyla hatip yazılı bir metin vasıtasıyla konuşmasını yapsa da yer yer yukarda ifade ettiğimiz gibi el vb. hareketleri yapmalıdır.

B. Sözlü Hitabet

Yazılı bir metindense sözlü anlatımın daha tesirli olduğu söylenmektedir.³² Bu bağlamda, hitabet şekillerinin en zoru olan sözlü hitabet, hatibin bir konuyu herhangi bir belge ve yazılı bir metne bağlı kalmadan içinden geldiği gibi spontane (doğaçlama) konuşmasıdır. Bu hitabet şekli ise hitabet çeşitleri arasında en güzeli ve hatta en etkili olanıdır. Nitekim bu hitap biçimi muhataplar arasında da en çok tesiri olan bir yapıya sahip olduğu açık ve nettir.³³

İnsan hayatının hemen hemen her safhasında ve her alanında önemli bir yeri olan hitabet sanatı unsurlarıyla olsun şekilleriyle olsun ayrı bir önem sahiptir. Bu bağlamda bir din adamının, bir siyasetçinin, bir komutanın, bir avukatın, bir bilim insanının aslında en büyük gücü hitabet sanatını icra etmesinde olduğu gerçektir.³⁴

Çalışmamızın asıl konusu olan Kur'ân-ı Kerim'de hatip ve muhatap ilişkisi bağlamında baktığımızda – ki birinci ve ikinci bölümde genişçe yer verilecektir-

³¹ Soysaldı, *Dini Hitabet*, 18.

³² Kazancı, 20.

³³ Özbalıkçı, 24-25.

³⁴ Hüseyin Demirci, *Kur'ân-ı Kerim'de Hitabet*, (Yüksek. Lisans Tezi), Kayseri 2014, 24-25.

Kur'ân-ı Kerim, Cenab-ı Allah'ın insanlara ulaştırdığı son ilahi mesajlar ve sözlerdir. Bilindiği üzere bu mesaj ve sözler ilk olarak Arap toplumuna gelmiş olup elbetteki onların konuştukları dil olan Arapça ile söylenmiş bir ilahi kelimadır.

Ayrıca söz konusu kelâm, orijinal ve otantik şekliyle ilâhi lafızlardan oluşmaktadır. Çünkü Kur'ân'ın gerçek mütekellimi Allah'tır. Dolayısıyla Kur'ân'ın hâkim üslup tarzı Allah- merkezli olup ve o, esas itibariyle yazılı değil, sözlü bir metindir. Bu itibarla anlatım biçimi bakımından Kur'ân'da, beşerî eserlerde olduğu gibi bir üslup birliği söz konusu olmamaktadır.³⁵

V. HİTABETİN FESAHAT – BELAGAT İLE İLİŞKİSİ

A. Hitabet –Fesahat İlişkisi

Üslûbun meydana gelmesinde özellikle çalışmamız açısından ele alacak olursak Kur'ân üslûbunun oluşmasında etkili ve ona edebîlik kazandıran unsurlardan biri olan fesâhat, lugatta; “açık olmak, ortaya çıkmak, saf ve halis olmak”³⁶ manalarına gelmektedir.

İstılahta ise; “Fesahat, sözün ses ve mana kusurlarından arınmış olmasıdır. Fasih söz, manası kolay anlaşılabilir, rahat telaffuz edilen, dizimi mükemmel olan sözdür.³⁷ Bir başka tanımda ise; “bir lisanın doğru, hatasız, suhulet ve selâsetle söylenmesi ve ya yazılması”³⁸ diye ifade edilmiştir. Dolayısıyla fasih bir hitabın en büyük özelliği, manasının anlaşılır, açık olması, tatlı ve akıcı olmasıdır.

Bu bağlamda asıl konumuza atıfta bulunacak olursak; Hiç şüphesiz ki bu anlamda Kur'ân-ı Kerim hitabeti hem okuyucuya hem dinleyiciye oldukça hoş gelen fasih bir kelimadır. Aynı zamanda Kur'an Yüce Rabbimizin, muhataplarına hem fasih lafzıyla hem de fasih manasıyla en büyük lütfudur.

Fesahatın kapsamına gelecek olursak; Fesahat, kelimedede, kelimada (sözde) ve mütekellimde (hatip) bulunan bir vasıf olarak karşımızda durmaktadır.³⁹

Bu anlamda genel olarak fesahat kavramının kapsamını kısaca açıklayalım;

³⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, 132.

³⁶ Ali Akbulut, *Belâgat (Meâni- Beyân- Bedî')*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, 35.

³⁷ Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân- Me'ânî- Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, 12.

³⁸ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, 997.

³⁹ Rabiha Çelebi, N. H. Müftüoğlu, *Teshîl'ül-Belâğah*, Anadolu Matbaası, Montaj baskı, İzmir 1996, 2.

1. Kelimenin Fesahati; bir kelimeye fasih denilebilmesi için, onun ; “tenafür-i hurûf”, “kıyasa aykırı olmak”, “garabet” ve “kulağa hoş gelmemek” gibi unsurlardan uzak olması yanında⁴⁰ gramer kurallarına uygun olması, edebiyatçılar tarafından çok kullanılması, halk tarafından da fazla kullanılmayan bir söz olması gerekir.⁴¹
2. Kelamın (sözün/cümlenin) fesahati: Cümlede bulunan kelimelerin fasih olmalarının yanında cümlenin; ‘tenafür-i kelimat’tan, ‘za’f-ı te’lif’ten, lafzî ve ma’nevî ‘ta’kid’den, ‘fazla tekrar’dan, peşpeşe yapılan ‘izafet’lerden ve ardı ardına gelen ‘sıfatlar’ dan salim olmasıdır.⁴² Başka bir ifadeyle; kelimeleri basit, manaları açık, dizimi mükemmel, lafızlarıyla birbiriyle uyumlu, kelimeleri fasih, tiksindirici ve yapmacık olmayan; Arapça sarf ve nahiv kurallarına aykırı olmayan, kelime ve terkiplerinde Arapça konumundan çıkmayan; içinde ‘tenafür-i kelimat’, ‘za’f-ı te’lif’ ve lafzi ve ma’nevî ta’kid’, fazla tekrar, peşpeşe gelen izafet ve ardı ardına gelen sıfatlar bulunmayan sözlere denilir.⁴³
3. Mütakellimin (konuşanın) Fesâhati

Fesâhatin bir diğer kısmını da mütakellimin fesâhati oluşturmaktadır. Konuşan kimsenin hangi amaçla olursa olursa olsun (medh, zemm, fahr, nasihat vb.) merâmını fasih bir şekilde ifade etmesi demektir.⁴⁴

Fesahat, kelimeyi, kelâmı (sözü) aynı zamanda da söyleyeni kapsamına alan, bir hitabetteki en önemli özelliklerden biridir. Bütün bunlar fesâhat kavramında bulunması gereken asıl unsurlardır. Dolayısıyla bir hitabetin fâsîh olması böyle bir kavram bütünlüğü içerisinde değerlendirilir. Üslûbun edebîlik özelliğine sahip olabilmesi için de, gerek sözün gerekse metnin fasih olmasını gerekir. Fasih olmayan bir üslûp tarzında edebîlik söz konusu olamaz.

B. Hitabet- Belagat İlişkisi

Hitabet olarak belirtilen söz sanatının en önemli unsurlarından, vasıflarından biri de belâğattır. Belâğat sözlükte; “varmak ve ulaşmak”⁴⁵ “sözdeki açıklık ve güzellik,

⁴⁰ Akbulut, 36.

⁴¹ Bolelli, 14.

⁴² Çelebi, Müftüoğlu, 2; Akbulut, 39.

⁴³ Bolelli, 19.

⁴⁴ Hasan Çevikoğlu, *Kur’ân’-ı Kerim’de Edebî Üslûp*, (Doktora Tezi), Şanlıurfa 1999, 19; Akbulut, 44.

maksadı tam olarak ifade edebilme”⁴⁶ gibi manalara gelir. İstilahta ise iki anlamda kullanılan bir terimdir. Birinci manası: “Bir meramın hüsnü suretle ve düzgün masna‘ suretle ifadesi”⁴⁷ dir. Aynı manadaki başka bir ıstılahtan tanımlama ise: “ Belâğat: Doğru bir manayı, kendisine uygun olan üstün ifadelerle anlatmaktır. Fasih, açık-seçik ve güzel bir konuşan adama ‘Raculün belîğ’ denir.”⁴⁸ İkinci ıstılâhi anlamı ise: “Meânî, beyân ve bedi’ ilimlerini muhteva eden ilim dalının adı”⁴⁹ olmasıdır. Tanımda da görüldüğü üzere Belagat ilmi, “meânî”⁵⁰, “beyân”⁵¹, “bedi”⁵² olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Biz burda çalışma konumuzdan uzaklaşmamak adına bu kavramları ayrıca açıklamayacağız.

Burda belâğat kavramının kapsamına da yer verecek olursak; o, hem sözün (hitap), hem de mütekellimin (hatip) vasfı olarak kullanıldığını göreceğiz.

1. “Kelamın belâğatı: Bir sözün hem fasih (kusursuz) olması, hem de durumun gereğine (müktezây-ı hâle) uygun olmasıdır (yani yerinde, yeterince ve adamına göre söz söylemektir).
2. Mütekellim (konuşan kimse)’in belâğatı: “ ‘Hangi gaye ile olursa olsun’ mütekellimin merâmını (müktezâ-yı hâle uygun) belîğ bir kelâmla (açık ve anlaşılır bir sözle) açıklayabilme kabiliyetidir.”⁵³

Belagat, hem kelimada hem de mütekellimde bulunması gereken vasıftır. Bu yönüyle “belîğ bir hitabet aynı zamanda da fasih bir hitap özelliğine sahiptir”.

Buraya kadar aktardığımız bilgiler çerçevesinde “Kur’ân-ı Kerim’in Hitabetinin Özellikleri”, “Kur’ân-ı Kerim’de Hatip-Muhatap İlişkisi” başlıklı bölümlerine bir ön bilgi oluşturması amacıyla yönelik olarak işlenmiştir. Çalışmamızı bundan sonraki bölümlerde, müstakil başlıklar altında ele alacağız.

⁴⁵ Ragıp el İsfehâni, *el Müfredât fî Gârîbi’l Kur’ân*, Musdafa el bâbî el halefî, Mısır 1961, 60.

⁴⁶ Akbulut, 45.

⁴⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.* 301.

⁴⁸ Bolelli, 27-28.

⁴⁹ Çevikoğlu, 20.

⁵⁰ Geniş bilgi için bk. İsmail Durmuş, “Meânî”, *DİA*, TDV. Yay., Ankara 2003, XXVIII, 206-207.

⁵¹ Geniş bilgi için bk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1992, VI, 22-23.

⁵² Geniş bilgi için bk. Hacımüftüoğlu, “Bedi”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1992, V, 320-322.

⁵³ Bolelli, 27-28-29. “Kelamın belâğatı, Mütekellim’in belâğatı”nın aynı manadaki bir diğer tanımı için bk. Akbulut, *a.g.e.*, 47-48.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'İN HİTABETİNİN ÖZELLİKLERİ

Bilindiği üzere bütün peygamberler ilâhi bir görevi yerine getirmek için gönderilmişlerdir. Bu vazifeleri gereği kavimlerine kendilerini kabul ettirmek için o dönemlerde revaçta olan sahalarda üzerinde mucizeler göstermekteydiler. Hz. Musa (a.s.), Hz. İsa'nın (a.s.) mucizeleri de bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Ancak onların bu mucizeleri geçici ve hissi mucizeler kapsamındaydı. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mucizelerine gelince, genellikle aklî ve devamlı idi. Arap dili, üslûbu ve hitabeti en üst seviyede olduğu, aynı zamanda da fesahât ve belagat yönünden en üst dereceye eriştiği dönemi yaşarken en büyük mucize, hiç şüphe yokki, belâgat ve fesahatin en büyük göstergesi olan ve hiç kimse tarafından taklid edilmesi mümkün olmayan Kur'ân-ı Kerim'in vahyedilmesi olmuştur.⁵⁴

Kur'ân-ı Kerim hitabeti deyince ister müslüman olsun ister farklı inanç ve inanışlara sahip olsun; onu dinleyen, hitabetine vakıf olan herkes onun eşsiz bir hitap olduğunun farkına varacaktır. Bizde bu başlık altında bu yüce hitabın öne çıkan özelliklerinden bazıları üzerinde duracağız.

1.1. AZ LAFIZLA ÇOK MANAYI KASDETMESİ

Kur'ân-ı Kerim'in hitabet ile ilgili özelliklerinden birisi; onu diğer beşer eli ile telif edilmiş eserlerden ayıran, az lafızla çok manayı verme özelliğidir. Kaldı ki az sözle çok şey ifade etmek yani sözün özünü, özetini konuşmak bir hitabetteki en önemli ve en zor hususlardan biridir. Ancak Kur'ân üslup ile ilgili her konuda olduğu gibi bu hususta da eşsiz bir kelimedir.

Kur'ân-ı Kerim'e bu açıdan bakıldığında Kur'an, lafızları hem fazla kullanımdan hem de az kullanımdan uzak olarak manayı tam anlamı ile belirtecek bir özelliğe sahiptir. Lafzın azlığında ortaya çıkacak temel veya yardımcı unsurların eksik olmadığı gibi, müphem bir kapalılıkta bulunmaz. Az lafızla çok mana ifade etmek kolay gibi

⁵⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Elif Ofset Yay., Ankara 1979, 162; Soysaldı, *Kur'an'ı Anlam Metodolojisi*, Ferccr yayınları, Ankara 2001, 283-284.

görünüyor olsa da aslında çok zor bir iştir. Çünkü bu özellik Kur'ân dışında diğer eserlerde bulmak mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerim'de üslubu, hitabeti tutturmak için kelimelerden eksiltme veya kelimeye bir harf, ses katma yoktur her şey gayet yerli yerindedir.⁵⁵

1.2. GENELE VE ÖZELE YÖNELİK OLMASI

Kur'ân ayetlerinin bir özelliği de avam ve havassa yönelik manaların bulunmasıdır. Mesela bir mecliste bir Kur'ân ayeti okunsa, o mecliste bulunan hem avam kesimi hem de havas kesimi kendi ilmi seviyelerine göre çeşitli manalar çıkarabilirler. Bu her dinleyenin kendi arzusuna göre rasgele bir takım manalar çıkarabileceği anlamına gelmez. Bu durum bize göstermektedir ki, Kur'ân ayetleri hem avam kesimine hem de havas kesimine yöneliktir.

Kur'ân ayetleri her seviyede insanın anlayacağı düzeyde olup bu özelliği ile Kur'an tüm zamanların ve mekânların üzerinde bir yere sahiptir. Kur'ân-ı Kerim'in manaları o kadar engindir ki her zaman yeni nesillere de bir şeyler katmaktadır. Farklı anlamalara imkân veren bir ayeti ilk nesiller kendi durumlarına daha sonrakiler de kendi ulaştıkları ilmi seviyelerine göre anlayabilmektedirler.⁵⁶ Kur'ân-ı Kerim anlama kapasitesi ve ilimce en alt konumda bulunandan en yüksek mertebedekilere varıncaya kadar, herkesin kendi konum ve ihtiyaçlarına göre çıkardıkları neticeleri olan bir kitaptır.⁵⁷ Kur'ân, Müslümanlar için sadece kutsal bir kitaptan ibaret olmamış aynı zamanda da Arap nesir edebiyatının ilk ve edebi bir şaheseri olmuş ve üslup bakımından ise eşsizlik kazanmıştır. Onun bu üslup özelliğini dost ve düşman herkes kabul etmek zorunda kalmıştır. O, parlak üslubu, lafızlarının inceliği, manalarının çekici güzelliği, prensiplerinin büyüklüğü, mesellerinin latîf oluşu, garip haberleri, işaret ve istiarelerindeki sırlarıyla hem avama hem de havassa tesir ederek, bütün insanlığı hayrete düşürmüştür.⁵⁸

⁵⁵ H. Demirci, 62.

⁵⁶ H. Demirci, 62.

⁵⁷ Sadık Kılıç, *Kur'an, Dildeki Sonsuz Mucize*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2005, 54-55.

⁵⁸ Cerrahoğlu, 165.

1.3. EDEBİ ESERLERİN HEPSİNDEN MÜKEMMEL OLUŞU

“Kur’ân-ı Kerim’de sunulan kıssa, cedel ve münazara, mev’iza, tarih, ahiret halleri gibi birbirlerinden farklı alan ve edebi türlerin hepsinden bahsedilmiş olup ancak bütün bu alanlar onca farklılıklarına rağmen gerek ifade edilişleri, sağlamlık ve gerekse nazım güzelliği ve fesahat bakımından hep yüksek düzeyde olmaktadır. Bu, Kur’ân’ın insan gözüyle ne kadar büyük bir eser olduğunu göstermektedir.”⁵⁹

Kur’ân-ı Kerim indiği Arap toplumunda edebiyatta iki tür çok meşhurdu. Bunlardan birincisi şiir, ikincisi ise hitabetti. Başka bir ifadeyle nazım ve nesirdi. Kur’an-ı Kerim böyle bir topluma inmiş olup bu edebi türlerin hiçbirisine benzememektir.⁶⁰ Seyyid Kutup bu husus ile ilgili olarak; “Kur’ân-ı Kerim hem şiirin hem nesrin meziyetlerini bir araya toplayan eşsiz nazmı teşkil eder,” demektedir.⁶¹

Bu konuyla ilgili olarak Kur’ân üslubunda gerek şiir gerekse nesir olsun her ikisinde son derece özgün olup âdeta birbirinden ayırt edilmesi zor bir buluşma sergilemektedir.⁶² Bu yönüyle de diğer bütün edebi eserlerin tümünden üstün olduğu ortaya çıkmaktadır.

1.4. GÖNÜLLERE ETKİ ETMESİ

Kur’ân-ı Kerim’in birçok üslubu ve özelliği vardır. Bunlardan birisi de gönüllere tesir edişidir. Kur’ân’ın insanı kendisine çeken, cezbeden, etkileyen bir mucizevî yönü vardır. İnsanı çepeçevre kuşatır. Bu kuşatmada bazı ayetler insana sevinç, bazıları ise ürperti verir. Bu hususlara örnek olarak Hz. Ömer Ta-ha süresini dinleyince bundan etkilenip Müslüman olmasıdır. Yine Cübeyr b. Mut’im’in Hz Peygamberden Tur süresini dinleyince ‘ sanki kalbim çatlayacak sandım’ diyerek bu etkiyi en iyi şekilde ifade etmiştir. Yine bu konu ile ilgili olarak cinlerin bir durumu Kur’ân-ı Kerim’de şöyle ifade buyrulmaktadır; “...Biz, doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik ve

⁵⁹ H. Demirci, 64.

⁶⁰ H. Demirci, 70.

⁶¹ Muhammed Seyyit Kutup, *Kur’an’da Edebi Tasvir*, (Çev: İsmail Arslan), Ravza Yayınları, İstanbul 1999, 155-156.

⁶² Turan Koç, *İslâm Estetiği*, İslâm Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2008, 61.

ona iman ettik ...”⁶³. Bu ayet-i Kerime, cinleri hayrete düşüren onları üslubuyla etkisi altına alan Kur’ân-ı Kerimin bu yönüne dikkat çekmiştir.

Bu yönlerine ilave olarak, “Kur’ân-ı Kerim’in ilmi, fikri, edebi ve tarihi diğer kitaplar gibi mevzularına göre tertip edilmemiş oluşu onun sürekli bir el kitabı, eğitim, ıslah, hidayet, ahlak, öğüt, irşad, tedris, tezkir ve hayat kitabı/ hayat (nûr, şifa ve rahmet) kaynağı (hayat iksiri) olması sonucunu doğurur.”⁶⁴

Kur’ân-ı Kerim, kendinin bu özelliklerini şöyle anlatmaktadır; “*Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir.*”⁶⁵ Bu ayetin muhtevsından da anlaşılacağı üzere insanın gönlüne hitap eden, yüreğini yumuşatan ve en önemlisi de yol gösteren yüce bir rehber olduğudur. Kur’ân okurken bazı ayetlerin lafzı insana çok büyük tesir edeceği gibi bazen ise ayetlerdeki geçen mana ve mesajlar insanın yüreğinde çok büyük güzellikler inşa etmektedir. Dolayısıyla yüce kitabımız olan Kur’ân-ı Kerim, bu manada da muciz bir kitap olduğunu ispatlamaktadır.

Onun insanlığı aciz bırakan yönlerinden biri, “gönüllere hoş gelişi, müşahade ve düşünmeye davet edişi, insanın madde ve ruhuna hitap şekli, sözlerinin yerli yerinde oluşu, tekrarlarının usandırmayışı, çok güzel ayet sonları, tabii secileri, muahharan yapılmış hassa aletler ve laboratvuarlar yardımıyla akılların ulaşabileceği ilmi sırlar, cemiyet ve fert ahlakını güzelleştiren ve aileyi ıslah eden ahlak kaideleri, tatlı hikâyeleri geçmiş asırların tarihini aydınlatması, mebde ve mead hususundaki bilgileri, askeri talimatları, bireysel, toplumsal ve devletlerarası hukuk prensipleri, bünyesinin diğer eserlerden farklı olmasıdır. Bunlara ilave olarak tabii güzellikleri, bedii güzellikleri; mücerredi müşahhas, zihinde gaib olanı önünde hazır yapan meselleri, güzel hitapları, müstesna ikna sistemi, delillerinin kuvveti, mantığının üstünlüğü, insanlığa her iki âlemin saadetini temin eden prensipleriyle Kur’an’ın üslubunun fevkaladeliği gibi yönlerinin olmasıdır. O şiirden daha ince, denizden daha tehlikeli, sihirden daha çekici, şerefli ve yüksek bir mevkiye sahiptir.”⁶⁶ O’nun bu muhteşem özelliklerinin yanında ve bunların “hepsinden önemlisi de Kur’an’ı yaşamak, ilim ile ameli bir arada tatbik için, günlük problemleri halletmek, maddi-manevi sıkıntıları dağıtmak maksadıyla

⁶³ Cin, 71/1-2.

⁶⁴ Hasan Yılmaz, *Kur’an’ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*, Ankara 2014, 26.

⁶⁵ Yunus, 10/57.

⁶⁶ Cerrahoğlu, 161-162.

okumaktır...”⁶⁷ Daha kapsamlı bir şekilde ifade edecek olursak; “Okunan ‘Kur’ân’ın kalbe ulaşması’ demek, tabii ki, Allah’ın kelamının önemle dinlenmesi, manasının anlaşılması ve o ayetle kastedilen maksadın idrak edilip sonrada inanç olarak, ahlak olarak, hukuk olarak, yaşam biçimi olarak şahsın hayatında tesirinin görülmesi demektir”.⁶⁸ Bütün bu beyanlar, Kur’an’ın bu özelliğini güzel bir şekilde vurgulamaktadır.

1.5. SES VE LAFIZ NİZAMININ GÜZELLİĞİ

Kur’ân-ı Kerim’in dil güzelliği olarak ifade edebileceğimiz; onun hitabetinde ve üslubundaki kendine özgünlük, seviyelilik, akıcılık ve müthiş bir ahenginin bulunmasıdır. Kur’ân-ı Kerim hitabetindeki uyum ve güzellik başlıktan da anlaşılacağı gibi iki unsurdan kaynaklanmaktadır. Bunlar;

1. Ses nizamından kaynaklanan uyum ve güzellik: “Kelimelerin, harflerin, sükûn veya hareketlerin, med veya kasırların düzeninden meydana gelen ve kulağa hoş gelen bir musikisinin olmasıdır. Bu musiki Arapça bilmeyen bir kimse için bile rahatça anlayacağı ve ruhunda, kalbinde hissedeceği bir şekilde olmaktadır. Bu özelliği ile Kur’ân-ı Kerim diğer insan eli ile oluşturulmuş kitaplardan ayrılmakta ve insanların hem kalbine hem de ruhuna hitap etmektedir.”
2. Lafzı (Lüğavi) güzelliğinden kaynaklanan uyum ve güzellik: “Lüğavi güzellikten kastedilen harflerin yerleştirilmesinden ve sıralanmasındaki güzellik kastedilmektedir. Lüğavi güzellik genellikle manaya uygunluk göstermektedir. Mesela Firavun’un iman ederek kendisini terk eden sihirbazlara savurduğu tehditleri ifade eden ve “kaf, ayn, ta, cim, hı, sad gibi şiddet bildiren harfler onun tehdit savuran sözleriyle bağdaşmaktadır. Taha Süresi 71. ayette Firavun sihirbazlara, “... Öyleyse yemin ederim ki, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım. Hangimizin daha çetin ve sürekli olduğunu (o zaman) anlayacaksınız.” Ayette bu tehdit sözleri isti ‘la harfleriyle de desteklenmiştir. Yine aynı şekilde cenneti anlatan ayetlerdeki harf ve

⁶⁷ Zeki Duman, *Kur’an ve Müslümanlar*, Fecr Yayınları, Ankara 2010, 131.

⁶⁸ Duman, 129.

kelimeler ise anlatılan konuyla ilgili olarak hoş ve serinlik ifade etmektedir. Bu anlatım yöntemi ile cennet ve cehennem kalplere yerleştirilmektedir.”⁶⁹

Kur’ân-ı Kerim üslûbunun ahengini sağlayan bu iki unsur dışında o, hitaplarında bazı yerlerde fiil kullanırken bazı yerlerde ise isim kullanarak yine bu ahengi hem mana hem de lafız bazında sağladığı görülmektedir.

Bundan sebep ise isim ile kullandığında sükût ve istimrarı, fiil ile kullandığında teheccüd ve hudüsü göstermesidir. Yani ne ismin yerine fiil ne de fiilin yerine isim kullanılır. Yani bunlardan biri diğerinin yerine kullanılamaz. Çünkü birbirlerinin yerine kullanılması anlatılmak istenen konuyu tam olarak ifade edemez.⁷⁰

Fatır suresinin 3. ayeti olan: “Allah’tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı...?” ayetinde geçen “**yerzûguküm**” fiili “**râzigüküm**” şeklinde isim olarak kullanılmamış olup bundan sebep ise bu fiil isim halinde geldiği takdirde rızık sürekli yenilenmesi anlamını sağlayan fiilin verdiği anlam ortadan kalkacak olmasındandır.⁷¹

Yukarıda geçen ayetle kullanım amacı aynı, ancak unsurların kullanım şekli olarak yukardaki ayetin tam tersi olarak fiil ile değilde isim haliyle gelmesine örnek verecek olursak; “Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı...”⁷² Bu âyet-i kerimede “**bâsidun**” kelimesi isim halinde kullanılmış olup bunun yerine fiil hali olan “**yebsüdu**” kelimesi kullanılmış olsa idi murat edilen mana ifade edilmiş olmayacaktı. Nitekim “**bâsidun**” kelimesi ile köpeğin ayaklarını uzatarak yattığı ve ayaklarını sık sık değiştirdiği manası kastedilmektedir. Bu yüzden “**bâsidun**” kelimesinin isim olarak gelmesi köpektaki bu vasfın devamlı surette olduğu anlamı verirken, aynı anlamı fiil halinin bu manayı vermediği görülmektedir.⁷³ Dolayısıyla Kur’an hitabeti hem kullandığı kelimelerin lafzı uyumuna hem ses nizamına önem vermenin yanında hem de amaçladığı manayı tam ve doğru bir şekilde vermek için kavramları, kelimeleri –fiil, isim vb.- yerinde, manaya ve dil nizamına uygun olarak kullanmıştır.

⁶⁹ H. Demirci, 66-67.

⁷⁰ H. Demirci, 68.

⁷¹ Celaleddin Abdurrahman Suyûti, “İtkan fi Ulumi’l- Kur’ân”, *Kur’an İlimleri Ansiklopedisi*, (Çev. Sakıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik), Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987, I, 550.

⁷² Kehf, 18/18.

⁷³ H. Demirci, 68.

1.6. AKLA VE DUYGUYA AYNI ANDA HİTAP ETMESİ

Kur'ân'ın, her çağda ve her yerde, insanlara doğru yolu göstermek suretiyle onların hem bu dünyada hem de âhirette mutlu olmalarını istemektedir.⁷⁴ Kur'ân'ın asıl hedefi insanın mutluluğudur. Bu mutluluğun rehberi ise yine onun bizzat kendisi olup bu mutluluk da sadece onda aranmalıdır.

Kişinin, hakiki mutluluğa ulaşabilmesi, bütün saâdet ilkelerini bulunduran Kur'ân'ın, hikmet dolu bu ilkelerini uygulaması ve onun gösterdiği yola yönelmesiyle gerçekleşebilir. Çünkü Kur'ân'ı anlamaya çalışmak ve üzerinde düşünmek Allah(c.c.) tarafından istenen bir husustur.⁷⁵ Bu bağlamda Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır: “*Biz onu, anlayasınız diye, Arapça bir Kur'an olarak indirdik.*”⁷⁶ Bu ayeti kerimeden de anlaşılacağı üzere Allah Teâlâ biz muhataplarından ayetlerini düşünüp anlamamızı emretmektedir. Bu bağlamda Kur'ân insanı muhatap alırken, akla hitap ederken, düşünmeye teşvik ederken aynı zamanda hem manası hem de lafzıyla kalpleri titretmektedir.⁷⁷

Kur'ân-ı Kerim ayetleri insanın hem aklına hem de duygularına hitap etmek suretiyle ikisi arasında bir bütünlük sağlamaktadır. Burdan anlaşılıyor ki Kur'ân- Kerim ayetleri, her ikisine de eşit oranda değer vermektedir. İnsan duygu ve akıl arasındaki dengeyi sağlayamadığından düşünce ve duygu arasındaki bağı aynı oranda kuramamaktadır. Oysaki Kur'ân-ı Kerim bu iki meleke arasındaki dengeyi en iyi şekilde sağladığı hem akla hem kalbe eşit bir şekilde hitap ettiği görülmektedir. Her türlü duygu ve melekeleri aynı anda etkisi altına alan bu hitabet Kur'ân-ı Kerim'in her yerinde ve bütün gücüyle mevcuttur.⁷⁸

Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim sadece salt zihne ya da akla değil aynı zamanda da kalbe, ruha ve nefse hitap eden bir dile, üslûba sahiptir.⁷⁹ Bunun yanında Kur'ân-ı Kerim'in insanın gizlide olan duygularına da hitap etmesi vardır. Bu duygulara hitap

⁷⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., İstanbul 2016, 183.

⁷⁵ Mehmet Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, 11.

⁷⁶ Yusuf, 12/2. Bu doğrultudaki diğer ayetler için bk. Zuhruf: 43/3; Nur: 24/61.

⁷⁷ Ö. Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi- Tabakatu'l Müfessirin*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1964, I, 43; Mehmet Çalışkan, *Tefsir Bilgileri*, Nobel Kitabevi, Adana 2005, 65.

⁷⁸ H. Demirci, 67.

⁷⁹ Koç, 62.

edebilmek ancak insandaki gizlilikleri (sırları) bilen, insanı en iyi tanıyan tarafından yapılabilecek bir iştir.⁸⁰

Ancak Kur'ân-ı Kerim ilkelerini kabul ettirmede aklı ön planda tutar. Binaenaleyh insanlar akıllarıyla hareket edip düşünmüş olsalar elbetteki Kur'ân-ı Kerim'in ortaya koyduğu fikirleri kabul ederlerdi. Bu hususda Ra'd suresi 19. ayette şöyle buyrulmaktadır: “*Şimdi Rabbinden sana indirilenin gerçekten hak olduğunu bilen bir kimse, kör olan bir kimse gibi olur mu? Fakat bunu ancak üstün aklı ve temiz vicdanlı kimseler idrak ederler.*”⁸¹ Kur'ân'ın bu ifadeleri de insan aklının önemini ortaya koymuştur.

Bütün bu ifadeler, Kur'ân-ı Kerim'in hitabını diğer hitap şekillerinden farklı kılan bir diğer özelliğinin ise hem akla hem de duyguya aynı oranda hitap ediyor olduğunu göstermektedir. Bu özellik Kur'ân'ın sahibi olan Yüce Allah'ın insanı en iyi bilmesinin bir neticesidir. Akıl ve duygu dengesini kuramayan insana karşı, Yüce Allah (c.c.) insanın her iki özelliğine karşılık dengeyi kendisi kurmuş ve onun sadece bir yönü ile değil her iki yönü ile insanı desteklemiştir.⁸²

1.7. ANLATIM (İFADE) BİÇİMİYLE MUHATABI ETKİLEMESİ

Hatibin muhatabı etkilemek, mesajını iletmek için bilindiği üzere hitabında, bazı unsurlar kullanmıştır. Kur'ân hitabetinin bu unsurları kullanması onun belîğ ve fesih bir hitap oluşunu göstermektedir. Dolayısıyla biz burda Kur'ân'ın muhatabı etkilemek için kullandığı belâğat yönünden de önemli etkiye sahip olan bazı yöntemleri ele alacağız.

1.7.1. Edebi Tasvir Yönüyle Etkilemesi

Kutub'a göre; “kıssalar, kıyâmet sahneleri, insân tipleri, Kur'ân'ın vicdanlara hitabı; bunlara ilaveten ruhi hallerin tasviri, zihnî ma'nâların canlandırılması, Hz. Muhammed'in dâvet zamanında meydana gelen bazı olayların temsîli ve benzerleri, sayısal veri olarak bakıldığında yaklaşık Kur'ân'ın dörtte-üçünü oluşturmaktadır. Kur'ân bütün bunları anlatılırken tasvîr metodu kullanmıştır. Ancak teşri' (kanun

⁸⁰ Muhammed Mütevellî Şaravi, *Kur'ân Mucizesi*, (Çev.: M. Sait Şimşek), Esra Yayınları, İstanbul 1993, 71.

⁸¹ Ahmet Coşkun, *Sohbetler ve Hatıralar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, 20–21.

⁸² H.Demirci, 68.

koyma) ve cedel (tartışma) ile ilgili konular ve soyut zihnî takrir metodunu gerektiren diğer gayelerden pek azı bu metoddan istisnâ edilebilir. Her hâlükârda bunlar Kur'ân'ın dörtte- biriyle sınırlıdır.”⁸³

Seyyid Kutub'a göre tasvîr; “Kur'ân uslûbunun en değerli aracıdır. Ona göre; Kur'an, hissi hadiseleri ve gözle görülen sahneleri hayâlde canlandırılan bir tablo hâlinde ifâde ettiği gibi; zihnî ma'nâyı, rûhî hâlleri, insan tiplerini ve beşer tabiatını da hayâlde canlandıran bir tablo hâlinde ifâde eder. Sonra resmettiği bu tabloyu daha da ileri götürerek ona canlı bir hâyat veyâ yeni bir hareket bahşerder. Bu durumda zihnî ma'nâ, bir şekil ve hareket; rûhî hâl, bir resim veyâ tablo; insân tipleri somut ve canlı; beşer tabiatı ise mücessem ve görülür bir hâle gelir. Hadiseleri, sahneleri, kıssaları ve manzaraları da, içinde hâyat ve hareket bulunan somut bir varlık durumuna sokar. Bunlara bir de karşılıklı konuşma eklenince, hâyal etmek için gerekli bütün unsurlar tamamlanmış olur”⁸⁴ demektedir.

Yine Kutub'a göre, “zihnî ma'nâyı ve rûhi halleri tasvîr etme, insân örneklerini veyâ nakledilen olayları zihinde canlandırma aracının, tablolaştırılmış renkler ve konuşan şahıslar olmayıp bunların sâdece cansız lafızlar olduğunu söylediğimiz zaman, Kur'ân'ın ifâde tarzındaki i'caz sırlarının bir kısmını idrâk etmiş oluruz”,⁸⁵ demektedir.

Bu konuyla ilgili olarak Kur'ân ayetlerinden birkaç örnekle bu hususu izah etmeye çalışacağız:

“Onların yaptığı her işi ele almış ve onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız”⁸⁶ Kutub bu ayeti edebi tasvir açısından şöyle izah etmektedir: “Kur'ân, Allah'ın kâfirlerin amellerini sanki daha önce hiç amel işlememişçesine heder edeceğini ve bu amellerin bir daha geri dönmek üzere geri getirmeye güçlerinin yetmeyeceğini açıklamak istiyor ve bu durumu bu ayette olduğu gibi tablolaştırıyor.⁸⁷ Yani soyut manaları ifade için Kur'ân tasvîr uslûbunu kullanarak yukardaki ayette olduğu gibi tablolaştırmıştır. Dolayısıyla zihnî manaları hissi bir tablo halinde sunmaktadır.

Bir başka ayete baktığımızda ise; “Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgarın savunduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz.

⁸³ Kutub, Seyyid, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, İşaret Yayınları, İstanbul 2011, 11-12.

⁸⁴ Kutub, 53.

⁸⁵ Kutub, 53-54.

⁸⁶ Furkan, 25/ 23.

⁸⁷ Kutub, 57.

İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapıklıktır."⁸⁸ Burada ise, külleri savrulup onları bir daha bir araya gelemeyecek şekilde uzaklara götüren rüzgârın hareketiyle, tablodaki canlılık ve hareket de artıyor.

Başka bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır;

*"Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın. O kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çıplak halde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayet vermez"*⁸⁹ Bu ayette, iman etmediği halde gösteriş için hem de verdiği için ardından gönül inciterek ve başa kakarak verilen sadakanın hiçbir faydasının olmadığı açıklarken verdiğimiz diğer ayetlerde de olduğu üzere bu ayette, Kutub'a göre soyut manayı hissi bir tablo ile sunmuştur. Bu âyet, insanın aklına hafif bir toprak tabakasıyla örtülü, üzerinde birkaç ot bitmiş sert ve düz bir kaya şekli getiriyor; derken ortaya sağnak bir yağmur yağar. Bu bol yağmur bütün yeryüzünde olduğu gibi burayı da verimli ve mümbit hâle getirmesi gerekirken, tam aksine kayanın üzerini örten ve kendisinden fayda ve verim beklenen ince toprak tabakasını da alıp götürerek onu yalçın bir kaya olarak bırakıyor.⁹⁰

1.7.2. Edebi Sanatlar Yönüyle Etkilemesi

Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada ve yorumlamada temel ilkelere biri olan Kur'ân diline vukufiyettir. Bilindiği üzere Kur'ân dilinin kendine has dil yapısı ve çeşitli üslup özellikleri mevcuttur. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim, Arapça'nın en güzel tarzlarını ve sanatlarını içerisinde barındıran muhteşem ve eşsiz dil yapısına sahiptir. Zaten bu yönüyle de Kur'ân son derece beliğ bir kitaptır. Bu girizgâhtan yola çıkarak Kur'ân'ın edebi sanatlar hazinesi olduğu ve bu sanatları kullanarak hem muhataplarının yüreğine dokunmuş hem de onların akıllarında iz bırakmıştır. Ayrıca o, muciz bir kelam

⁸⁸ İbrahim, 14/18.

⁸⁹ Bakara, 2/264.

⁹⁰ Kutub, 58. Kur'ân'ın edebî tasvir yönüyle etkilemesi hakkında özellikle son dönemde farklı alimler tarafından da çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Mustafa Sadık er- Rafîi, Muhammed Abduh, Reşid Rıza bu âlimlerden bir kaçısı olarak zikredilebilir. Geniş bilgi için bk. Subhi Salih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, (Terc.: M. Said Şimşek), Esra Yayınları, Konya 1994, 333-337.

olduğundan bu tesiri devam etmektedir ve edecektir. Kur'ân'ın hitabetindeki etkileme yöntemi olarak kullandığı üslubun hem oluşmasında hem de bu üslubun edebî olmasında icra ettiği çeşitli unsurlar mevcuttur. Bunlar; Fesahat, Belâgat, İltifat, İcaz-İtnâb- Müsâvat, Takdim- Te'hir, İstifham, Kasr, Hafz, Te'kid, Mübhemat, Vücûh ve Nezair'dir.

Kur'ân'ın üslup unsurlarından biri olan belâgat diğer unsarlara göre daha kapsamlıdır. Bu ilmin kollarından biri, daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere "beyân ilmi"dir. Beyân ilmi; sözlükte; "ortaya çıkmak, açık seçik olmak, açıklamak, anlaşılı hale getirmek"⁹¹ Terim olarak ise beyân, maksadı açık bir şekilde ve değişik yollarla ifade etme usullerini inceleyen ilim dalıdır.⁹² Başka bir ifadeyle, bir mananın daha açık ve anlaşılır şekilde söylenişini bilme sanatıdır. Bu ilim ise kişiye, gayesini farklı söz ve şekillerde ifade edebilme imkânı sağlamaktadır. İfadelerdeki vüzûh (açıklık) derecesi; *hakikat, teşbih, mecâz, istiâre ve kinaye* ile değişir. Dolayısıyla beyan ilminin konusunu bu edebi sanatlar teşkil etmektedir.⁹³ Belagat ilminin bir diğer bölümü olan bedi' ilmi; "kelâmı, lâfız ve mana yönünden süsleyip güzelleştirme usûl ve kâidelerini gösteren bir ilim dalıdır."⁹⁴ Şeklinde tarif edilebilir. Bu süsleme ve güzelleştirme şekillerinin bir kısmı mana bir kısmı lafızla ilgilidir. Bedi' kavramı, belagat ilminin bölümlerinden biri olduğu gibi bu ilmin kapsamına giren; *Cinas, İbtidâ', İnsicâm, Terviye, Mübâlağa, Sehl-i mümteni', Taksîm, Nezâhet, Tertîp, Müşâkele*, gibi edebi sanatların da karşılığıdır.⁹⁵ Belagat ilminin bir diğer bölümü ise meânî ilmidir. "Meânî, ma'nânın çoğuludur. Meânî, sözün yerinde olma (muktezâ-i hâle uygunluk) şartlarını, sözün duruma ve yere göre uyarlama ilkelerini inceleyen"⁹⁶ ilim dalıdır.

Kur'ân-ı Kerim mesajını, tamamen kendine has bir edebi üslup ile insanoğluna iletmiştir. Bir diğer ifadeyle Kur'ân, hiçbir eseri ve de kişiyi taklid etmemiştir. O, nazım ve nesrin bütün inceliklerini içerisinde bulundurması, kelime ve âyetlerde, özellikle de ayet sonlarındaki fasılalarda eşsiz bir âhenk, tenâsüb ve insicam bulunması, bir şiir veya

⁹¹ Hacımüftüoğlu, "Beyan", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 22; Akbulut, a.g.e., 193.

⁹² Akbulut, 193; Aynı manadaki bir diğer tanım için bk. Hacımüftüoğlu, "Beyan", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 22; Ayrıca bu husus için bk. Çelebi, Müftüoğlu, a.g.e., 20.

⁹³ Çevikoğlu, 21.

⁹⁴ Geniş bilgi için bk. Akbulut, a.g.e., 265.

⁹⁵ Çevikoğlu, 26.

⁹⁶ İsmail Durmuş, "Meânî", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2003, XXVIII, 204; Ayrıca meânî ilmi için bk. Bolelli, a.g.e., 189-403. Aynı manadaki bir diğer tanım için bk. Akbulut, a.g.e., 51.

güzel bir seci' kadar dinleyeni teshîr edip coşturması ile beraber yine de kendine has mükemmel bir nesir olduğunu bilmekteyiz.⁹⁷

Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim, ilahi amaçları sunarken ve bu amacı gerçekleştirmek için yer verdiği her türlü hususu anlatırken, kullandığı üslubun edebî olması için çeşitli söz sanatlarını icra etmiştir. Çünkü insan, yaratılışı gereği süslü ifadelerden ve sanatlı sözlerden oldukça hoşlanan bir yapıya sahiptir. Gönüllerini ve gözlerini istediği gibi evirip çeviren,⁹⁸ Kişi ile kalbi arasına girebilen,⁹⁹ kulunun her ne ihtiyacı varsa ona vakıf olan Yüce Allah,¹⁰⁰ yüce keliması olan Kur'ân-ı Kerim'i, kullarının edebî zevklerini okşayacak pek çok söz sanatları ile süsler ve böyle bir üslup içerisinde de anlatır.¹⁰¹

Bütün bunlardan anlıyoruz ki Kur'ân kendine özgü ve de eşsiz üslubunu icra ederken kullandığı unsurlar, burda sadece ismen zikrettiğimiz bazı edebi sanatlar ve zikredemediğimiz daha nice söz sanatlarını hem mana hem de lafız ile uyumlu olarak çok etkin ve yerinde icra etmiş olup bu vesileyle muhatabını etkilemiştir. Bu yönüyle de Kur'ân beşeri kelimelerden ayrılmakta ve Onun bu özellikleri muciz bir hitap olduğunun göstergesidir.

1.7.3. Yeminlerle Etkilemesi

Râzî'nin Kur'ândaki yeminler hakkındaki görüşüne bakacak olursak; “Yemin, belagât yönlerinden bir yöndür, edâ üslûplarından bir üslûptur, arkasında gizli bir hikmet vardır”¹⁰² demektedir. Razi'nin bu ifadelerinden yola çıkarsak Kur'ân muhatabına tesir etmek için kullandığı yöntemlerden biri de belagatında yeminlere yer vermesidir. Bu yeminlerin bildiğimiz bazı hikmetleri bulunmakla beraber bilmediğimiz hikmetleri de mevcuttur. Ancak bu yeminlerin hikmeti tamamen bilinmeseydi de – hurufu mukatta gibi- ses ve lafız nizamı ve de tilavet itibarıyla de muhatabı etkileyecek bir güce sahip olduğu bir gerçektir.

⁹⁷ M. Tayyib Okıç, *Kur'ân-ı Kerim'in Üslûp ve Kiraatı*, Ankara Ü. İ.F. Yay., Ankara 1963,12.

⁹⁸ En'âm, 6/110.

⁹⁹ Enfâl, 8/24.

¹⁰⁰ İbrâhim, 14/34.

¹⁰¹ Çevikoğlu, 27.

¹⁰² Farûddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebîr Mefâtihu'l- Gayb*, (Terc.: Sadık Kılıç ve arkadaşları), Akçağ Yayınları, Ankara 1988, I, XXXXVII.

Kur'ân-ı Kerim'de yeminler farklı şekillerde kullanılmakata, bazen sure başlarında bazen de surenin muhtelif yerlerinde zikredilmekte, yemin edeilen şeyler de çeşitlilik arz etmektedir. Sure başlarında bulunan yemin nidaları -ki bunların Kur'ân'da "on yedi surenin başında"¹⁰³ bulunduğu ve bunlarla çeşitli varlıklara kalem edildiği bilinmektedir- vahdaniyet, risâlet ve haşr gibi üç asıldan birini isbât içindir.¹⁰⁴ Ayrıca bu yemin lafızları surelerin başında bulunmasındaki amaç elbetteki o surenin bütününe dikkat çekmek olduğunu söyleyebiliriz. Yemin etmekte gaye, yemin eden kişinin haber verdiği bir hükmü yeminle te'kid ve teyid etmesidir. Yemin, hatiplerin, Şairlerin, filozofların, emir sahibi zatların hatta lâlettayin/ sıradan herkesin başvurduğu bir te'kid ve teyid vasıtasıdır.¹⁰⁵

Yüce Allah, Kur'ân'da, kendi yüce ismine¹⁰⁶; "bazen peygamberler, peygamberlerin zuhur ettikleri yerlere, Kur'ân, meleklere ve kıyamet gününe vb. şeylere; bazen de kâinata ve"¹⁰⁷ "tabiatta bulunan önemli varlıklarla"¹⁰⁸ yemin etmektedir.

Yukarıdaki bilgiden de yola çıkarak, Kur'ân-ı Kerim'deki kalem ayetlerine bakıldığında yeminlerin iki şekilde kullanıldığı söyleyebiliriz:

1. Yüce Allah'ın kendi zatına yapılan yeminler (Halık'a yapılan yeminler):

Kur'ân'da Yüce Allah kendi zatına kalem edilmiştir. Kalem eden Allah (c.c.) olduğunda, kalem"vav" indan sonra genellikle "rab" kelimesi gelir ve çoğunlukla ya isme muzaf olur ya da zamire.¹⁰⁹ Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de on yerde zatiyle yemin etmiştir. Üç yerde ise Hz. Peygamber'e (sav) yemin etmesini istemiştir.¹¹⁰

¹⁰³ Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama...*, 300. Ayrıca Bu sureler içerisinde nicelik olarak hangi varlıklara kalem edildiğine Bk. Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama...*, 300-301. Bu tesbitin dışında ise, İsmail Cerrahoğlu ve Muhsin Demirci gibi müelliflere göre yeminle başlayan on yedi sûre olduğunu belirttikleri; ancak Demirci'nin on beş Cerrahoğlu'nun on dört sûreyi saydığı görülmektedir." Bu bilgi için Bk. Yunus Emre Gördük, Aksâmu'l- Kur'ân'da " Muksem Bih" ve "Muksem Aleyh" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43, Erzurum 2015, 178.

¹⁰⁴ Râzi, (Terc.: Sadık Kılıç ve arkadaşları), I, XXXVII.

¹⁰⁵ Abdalbâki Turan, "Kur'an-ı Kerim'de Yeminler (Aksâmu'l Kur'an)", *Selçuk Üniversitesi İ.F. Dergisi*, Sayı: 2, Konya 1986, 112.

¹⁰⁶ Çalışkan, s.73.

¹⁰⁷ Cerrahoğlu, 168. ; M. Demirci, *Tefsir Usulü*, 160.

¹⁰⁸ Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, 300.

¹⁰⁹ Kılıç, *Yemin Olsun ki*, 45.

¹¹⁰ Turan, 102.

Hâlık'a yemin edilen bir ayette şöyle bildirilir: “*Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar*”¹¹¹ Bu ayette Yüce Rabbimiz kendi zatına yemin etmiş olup Hz. Peygamberin de aynı şekilde zatına yemin etmesini istediği ayetler de vardır.¹¹²

2.Allah(c.c.) dışında olan yaratılmış (mahlûkata) varlıklara yapılan yeminler:

Yukarıda Kur’ân’da yemin edilen varlıkları ikiye ayırmış ve de ilk olarak hâlık yeminden bahsetmiştik. Yüce Allah’tan başka varlıkların tümünü, mahlûk adıyla isimlendirebiliriz. Ancak yemin edildiği için Kur’ân-ı Kerim’i de bu grub içerisinde ele alırken, kelami manada bir mahlûk olup olmama keyfiyeti akla gelmemelidir. Yüce Allah, “*Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki,*”¹¹³ ayetlerinde “mücmel”¹¹⁴ olarak her şeye kalem etmiştir; “görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim.” ilâhi ifadesiyle müşahede olunanla olunmayana genel bir ifadeyle yemin edilmiştir. Muğayyebuta dair ne varsa buna dâhildir. Bu; mahlûka da şamildir, Halık’a da.¹¹⁵ Yüce Allah(c.c.) bazen arza âit işlere, bazen de rüzgârlara ve semaya bazen de onların Rablarına yemin etmektedir.¹¹⁶ Burdan anlaşılıyor ki, dolaylı ya da doğrudan yemin edilen çok sayıda mahlûk ve mevcudat vardır. Şimdi halık/Allah’tan başka kalem edilen varlıklara¹¹⁷ bakacak olursak şunları sıralayabiliriz:

- a) Melekler.¹¹⁸
- b) Kur’ân-ı Kerim.¹¹⁹
- c) Kalem ve Yazılan Şeyler.¹²⁰
- d) Kıyamet gününe yapılmış olan yemin.¹²¹

¹¹¹ Nisa, 4/65. Bu konudaki diğer bir ayet için bk. Meryem, 19/68.

¹¹² Konuyla ilgili bazı ayetler için bk. Yunus,10/53; Sebe’, 34/3; Teğabün, 64/7.

¹¹³ Hakka, 69/ 38-39.

¹¹⁴ Ferhat Koca, “Mücmel”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006 , XXXI, 453-454.

¹¹⁵ Kılıç, *Yemin Olsun ki*, 46.

¹¹⁶ Râzi, (Terc.: Sadık Kılıç ve arkadaşları), I, XXXXVII.

¹¹⁷ Geniş bilgi için bk. Kılıç, *Yemin Olsun ki*, 51; Ayrıca bk. Turan, 102.

¹¹⁸ Meleklerle yapılan yeminler için örnek ayetler için bk. Zariyat, 51/1-6.

¹¹⁹ Kur’ân-ı Kerim’e yapılan yeminlerle ilgili bazı ayetler için bk. Yâsin, 36/1-2; Kâf, 50/1; Sad, 38/1.

¹²⁰ Kaleme ve yazılan şeylere yemin için bk. Kalem, 68/1.

e) Tabiat olaylarına yemin edilmesi.¹²²

f) İnsanın müşahhas dünyasındaki varlıklara yemin edilmesi.¹²³

Kur'ân-ı Kerim'in her buyruğu hakikattir. Dolayısıyla Kur'ân'da yeminlerin bulunması Cenab-ı Allah'ın yeminlere ihtiyacı olduğundan değil bilakis özellikle ilk muhatapların böyle bir üsluba kıymet vermeleri ve kasepli ifadeleri kayda değer bulup dikkat vermelerinden olsa gerek diyebiliriz.¹²⁴

1.7.4. Kıssalarla Etkilemesi

Kıssa, Yüce Allah'ın, Kur'ân-ı Kerim'de geçmişte yaşamış ümmetler, peygamberler ve salih kullara dair anlattığı olaylar, bilgiler ve anlatımlar anlamına gelmektedir.¹²⁵ İstîlâhi tanımını daha geniş bir şekilde yapacak olursak: “İnsanların ibret almalarını ve hidayete ulaşmalarını sağlamak amacıyla, çoğunlukla zaman ve mekândan soyutlanmış, geçmiş peygamberler ve kavimleri ile veya geçmiş toplumlarla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan olaylara kıssa denir.”¹²⁶

Kıssada yaşanmış veya meydana gelmiş olay ile örtüşme, meydana gelmiş olayların anlatımı gibi özellikler mevcuttur.¹²⁷ Dolayısıyla Kur'ân kıssalarından bahsederken “kıssa” sözcüğünü hikâye/mesel manasında kesinlikle kullanılmamalıdır. Zira hikâyelerin/mesellerin gerçekte yaşanıp yaşanmadığı, meydana gelip gelmediği bilinmemektedir.¹²⁸

Kıssalar ile ilgili bir diğer önemli husus ise onun üslubundaki seviyedir. Kur'ân'da geçen kıssalar Kur'ân'da büyük bir yer tutmasına rağmen, Kur'ân, Tevrat'ta

¹²¹ İlgili ayetler için bk. Kıyâme, 75/1.

¹²² İlgili ayetler için bk. Zâriyât, 51/1-6.

¹²³ İnsanın müşahhas dünyasındaki varlıklara yemin için bk. Sema (Zâriyat: 51/ 7-8.), Yıldızlar (Necm: 52/ 1-2), Güneş (Şems: 91/1), Ay'a (Müddessir: 74/31), Fecr vaktine (Fecr: 89/1.), Şafaka (İnşikak: 84/ 16), Sabaha (Muddessir: 74/34), Duha/Kuşluk vaktine (Duha: 93/ 1), Gündüze (Şems; 91/ 3), Geceye (Leyl: 92/1), Yeryüzüne (Şems: 91/6), Denize (Tur: 52/ 6), Beytü'l- Mâ'mûr (Tur: 52/ 4), Çift ve teke (Fecr: 89/ 3), Baba ve evlada (Beled: 90/ 3), Tur dağı (Tur: 52/ 1), Tin ve Zeytine (Tin: 95/1), Şahit ve meşhuta (Buruc: 85/ 3), Atlara (Adiyat: 100/ 1-3), Nefse (Şems:91/7),

¹²⁴ Yeminlerin kullanılmasıyla ilgili bu gibi sebepler için bk. Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama ...*, .300; Çalışkan, 73.

¹²⁵ Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., İstanbul 1991, 176-177.

¹²⁶ Şehmuz Demir, *Mitooji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yay. İstanbul 2015, 69; Başka bir tanım için bk. M. Demirci, *Tefsir Usûlü*, 210.

¹²⁷ Sadık Kılıç, *Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar, I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1994, 89.

¹²⁸ M. Demirci, *Tefsir Usûlü*, 210.

olduğu gibi bir tarih kitabı görünümü vermemekle beraber Kur'ân kıssalarında oldukça detaylardan uzak durulmakta, özellikle yer ve zaman gibi unsurlardan bahsedilmemektedir. Hatta çoğu yerde kıssada anlatılan olayların kahramanlarından da söz edilmemektedir. Dolayısıyla tarihi unsur verilmek istenen mesajın önüne geçmemektedir.¹²⁹ Bu da gösteriyor ki Kur'ân-ı Kerim'de kıssaların anlatımı uslûp olarak oldukça seviyeli ve üst düzeydedir.

Bu kıssalar Kur'ân-ı Kerim'in asıl hedeflerini gerçekleştirme vasıtalarından biridir. Zira Kur'ân-ı Kerim, her şeyden önce, dine davet ve tebliğ kitabıdır. İşte kıssa da, bu daveti duyurma/ ve tebliği kabullendirme yollarındandır. Ancak kıssaların dini hedefe hizmet etmesi ve onların verilmesinde sanatsal hadiselerinin görünmesine engel değildir. Kur'ân'ın beyanları, ortaya koyduğu sahnelerde dini amaç ile edebî amacı birleştirip insan yüreğine, sanat güzelliği ile hitap ederler.¹³⁰

Kur'ân kıssalarının çeşitli gayeleri bulunmakla beraber bu kıssaların anlatımı da kuru bir anlatım değil sanatsal yönden güçlü bir anlatım özelliği taşımaktadır. Bu kıssaların sanatsal boyutunda öne çıkanı, anlatım metodundaki çeşitliliktir. Dolayısıyla Kur'ân kıssalarında, kıssanın sunumuna başlamak için dört farklı yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerden biri; “bazı kıssaların başında önce kısa bir özeti zikredilir, daha sonra baştan sona tafsilatı sunulur.¹³¹ İkinci metod olarak ise: Bazen önce kıssanın âkıbeti ve varacağı nokta zikredilir; bundan sonra kıssa baştan başlar ve aşamaların ayrıntılarıyla devam eder.¹³² Üçüncü metod; “Bazan kıssada, bir giriş ve özet olmaksızın doğrudan sunuma geçilir. Kıssanın böyle aniden başlaması girişe ihtiyaç bırakmaz.¹³³ Dördüncü yöntem ise; Bazen kıssa, temsîlî bir hale dönüştürülür. Bu yüzden kıssanın anlatılmaya başlanılacağına dair sâdece birkaç kelime zikredilir; sonra kıssa, kahramanları aracılığı ile bizzat kendi kendisini sunması için serbest bırakılır.¹³⁴

¹²⁹ Demir, *Mitooji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 83-84.

¹³⁰ Şerife Özdemir, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Kıssaların Tahlili*, (Yüksek Lisans tezi), Sakarya 2007, 17.

¹³¹ Kutub, 222.

¹³² Ayrıntı için bk. Kutub, *a.g.e.*, 222.

¹³³ Kutub, 224.

¹³⁴ Kutub, 224.

Yukarıda vermeye çalıştığımız bu dört metod, “sanatsal güzellik yoluyla kıssada dînî gâyeyi tahakkuk ettiren”¹³⁵ sanatsal özelliklerin en önemli olan kısmıdır. Ancak bu sanatsal özelliğin dışında ise asıl amaç Kur’ân’ın bu kıssalarla verdiği ana mesajdır.¹³⁶

Kıssalar terapi amacı taşıyıp başta Hz. Peygamber’in ve ilk müslümanların hallerine göre nazil olmuş ve “Kıssalar, Hz. Peygamberin diğer peygamberlerle kolay bir şekilde özdeşleşmesini sağlamıştır. O, kıssalarda anlatılanlarla bağlantı kurarak sıkıntılarını aşma imkânı bulmuştur. Kıssalar, bir peygamberin karşılaşacağı sıkıntılar ve bunların çözümlerine dair modeller sunmuştur. Bu modellerle birlikte hareket etmek Hz. Peygamberin sorunlarını çözmesine yardımcı olmuştur.”¹³⁷

Netice olarak Kur’ân kıssalarının sanatsal (edebi) özelliği yanında anlatımındaki seviyelilik ve mesaja odaklanma özelliği de muhatabı etkileyen yönlerden biridir. Kıssalardaki bu sunum güzelliği vesilesiyle, Kur’ân mesajının gönle ulaşması kolaylaşacağı gibi akla ve vicdâna tesiri de göz ardı edilmemelidir.

1.7.5. Mesellerle Etkilemesi

Kıssa ile mesel aynı anlama gelmemekle birlikte gerek kıssa gerekse mesel olsun ikisinin de aynı amaca hizmet ettiği söylenmektedir. Dolayısıyla burada mesellerin Kur’ân hitabetine nasıl bir üslup, güzellik katmıştır ve bununla amaçlanan hedef nedir? Burada da kısaca bu konular üzerinde durulacaktır.

Mesel; Kur’ân’da sunulmak istenenleri somutlaştırarak muhatabın zihninde onun algısına uygun hale getirmek suretiyle, nasihat etmek, teşvik etmek ve kaçıdırmak amacıyla sunulan temsillerdir.¹³⁸

Bu bağlamda ibret alınması bakımından Kur’ân’da pek çok mesel olduğunu bilmekteyiz. Kur’ân’da meselin varlığını, önemini ve de amacını beyan eden ayetler de bulunmaktadır.¹³⁹

¹³⁵ Kutub, 224

¹³⁶ Benzer değerlendirmeler için bk. Ali Akay, Kur’an’da İroni: Bir Yusuf Kıssası İncelemesi, *Dicle Ü. İ.F. Dergisi, Hakemli Dergi*, 9 (1), Diyarbakır 2007, 194.

¹³⁷ Kasaboğlu, a.g.m,73.

¹³⁸ Veli Ulutürk, *Kur’an’da Temsili Anlatım*, İnsan yay. İstanbul 1995, 34. ; Ayrıca; bk. Soysaldı, *Kur’an’ı Anlama...* 309.’

¹³⁹ Bk. Haşr, 59/ 21.

Genel itibariyle meselerde başrödekiler/aktörler belli değildir ve bu çeşit sunumlarda her hangi bir peygamberin adı da geçmemektedir. Fakat şu ayrımı da yapmak gerekir ki, mesel ibaresinin yer aldığı her vakiayı bu kapsama içerisine almak, bir başka ifadeyle olayın gerçekleşmemiş olduğunu belirtmek söz konusu olmamalıdır.

Bu açıklamalardan yola çıkarak meselleri iki gruba ayırabiliriz.

1.Açık olan meseller. Bu meselerde yapılan temsil açık ve net olarak sunulmakta verilmek istenen mesaj bir örneklendirme ile muhataplara sunulmaktadır. Mesela Ra'd sûresinin 13. Ayetinde böyle bir örnek mevcuttur. Bu ayette hak ve batıl için misal getirilmiş olup Kur'ân âyetleri yani hak; yağmura, süs eşyası ve yararlı olan çeşitli unsurlara benzetilmiştir. Bununla birlikte hakkın yanında olanlar yok olmayacakları bildirilirken hakkın karşısında yer alan batıl ise, sel üstüne çıkan köpük veya maden üzerindeki posa gibi yok olucu oldukları bildirilmektedir.¹⁴⁰

2.Gizli (Kâmin) veya îmalı meseller. Bu çeşit meselerde açıklık olmayıp kapalılık esastır. Temsil yönü ancak tahkik etme sonucunda ortaya çıkarılır.¹⁴¹ Kur'an'da geçen bu tür mesele de örnek olarak A'raf sûresi 58. ayeti gösterilebilir. Bu ayette yapılan temsil güzel memleket yani güzel toprak ve kötü memleket yani kötü toprak ifadeleri mümin ve kâfir insan için kullanılmış birer temsil mahiyetindedir. Güzel toprağın ürünü güzel olduğu gibi, güzel müminin de ameli güzeldir. Verimsiz, kurak toprağın ürünü de yetersiz ve kötü olduğu gibi kâfirin de ameli kötüdür.¹⁴²

Kısa ifadelerle muhatabını neticeye daha çabuk ulaştırmayı hedefleyen Kur'ân'ın bu tür meselleri aynı zamanda onun belîğ diğer bir yönünün de göstergesidir. Yüce Allah, insanlar için Kur'ân'da çeşit çeşit misaller vermiştir. Zira Kur'ân'ın muhatabı insan olup bu temsiller de insanların anlamasını kolaylaştırmak için vardır. Aynı zamanda temsiller, Kur'ân'ın hidayet/davet etme yönlerinden birisidir. Asıl mesele, elbetteki bu temsillerin ötesinde hakikate ulaşabilmektir.¹⁴³ Kaldı ki bu temsiller, gerçekleri mükemmel bir şekilde ortaya koymuştur ve de koymaktadır.

Yukarıda örnek olarak verdiğimiz ayetlerden anlaşılan odur ki; mesellerle amaç, hedeflenen mananın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Dolayısıyla Kur'ân mesellerle

¹⁴⁰ Çalışkan, 82. Bu husustaki başka bir ayet için bk. Âl-i İmrân, 3/59.

¹⁴¹ Çalışkan, , 83.

¹⁴² Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*,. 310.

¹⁴³ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1936, V, 3523.

muhatapının dikkatini çekerek, aklına ve yüreğine hitap ederek anlatmak istediği asıl mesajı, muhatapına vermektedir. Kur'ân bu üslubu icra etmesi muhatapı etkilemekte ve kendi icâz yönünü bir kez daha ortaya koymaktadır.

1.7.6. Tekrarlarla Etkilemesi

Kur'ân-ı Kerim'de bazı kelime ve ayetlerin bir veya birkaç yerde tekrar edilmesi "Tekrarı'l- Kur'ân" terkihi ile izah edilmektedir. Kur'ân'daki tekrarlarında bir sebebi vardır. Bu tekrarlardan maksat ise tekrar edilen şeyin önemine vurgu yapılırken aynı zamanda da o şeye dikkat çekmektir. Bu tekrarların gayesi de teşvik etmek, sakındırmak, rağbeti artırmak, şükre önem vermek, verilen haberleri teyid edip güçlendirmektir. Ayrıca "tekrar"ın Arap edebiyatında da önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Geçmişteki olayların insanlara daha açık ve etkili bir şekilde ders vermesi her defasında bu tekrarlar sayesinde sağlanmaktadır.¹⁴⁴ Ayrıca tekrarlar, imalı ve gizli bir şeyin açık ve müşahhas hale getirebilmek için kullanılan sunum yöntemlerinden birisidir. Kur'ân muhatapının anlayabileceği bir üslup kullanması bakımından bu edebî metoda da başvurması gayet tabiidir.¹⁴⁵

Diğer eserlerdeki tekrarlar usandırıcı olduğu halde, Kur'ân'da çokça bulunan tekrarların insanı usandırmasının bahis konusu olmadığı gibi aynı zamanda da Kur'ân'ın pek çok dinî ve dünyevî ilimleri ihtiva etmesine rağmen, onda asla bir çelişki mevzu bahis değildir. Bu bakımdan, Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilmiş bir vahiy ürünü olduğuna delâlet eder.¹⁴⁶

Asıl itibariyle kusur sayılan tekrarlar, Kur'ân için kusur değil bilakis hem tilavetine hem de lafzına renk katmakta, muhatapın hem gönlüne hem gözüne hitap etmektedir. Yüce Allah'ın asıl muradından biri olarak idrak ettiğimiz husus, muhatapın ilk önce ruhuna dokunmak sonra ise mesajın muhatapta pratiğe dönüşmesini sağlamaktır. Dolayısıyla Kur'ân tekrarlar vasıtasıyla ibret vermek istediği ve önem verdiği şeye vurgu yapmaktadır. İşte bu tekrarlar biz muhatapların Kur'ân-ı lafzen okurken de mana boyutuna bakarken de onun muciz bir kelam olduğunu göstermemizi sağlar.

¹⁴⁴ Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama...*, 306.

¹⁴⁵ Çalışkan, 85.

¹⁴⁶ Benzer değerlendirmeler için bk. Râzi, (Terc.; Sadık Kılıç ve arkadaşları), I, XXXXV.

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgiler, çalışmamızın asıl konusu olan “Kur’ân-ı Kerim’de Hatip- Muhatap İlişkisi” ne ön bilgi ve de bu konunun daha iyi sunulmasını ve anlaşılmasını sağlaması açısından önemli katkısı olacağını düşünmekteyiz. Bundan sonraki bölümde “Kur’ân-ı Kerim’de Hatip- Muhatap İlişkisi”ni detaylı olarak müstakil başlıklarla ele alacağız

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE HATİP- MUHATAP İLİŞKİSİ

2.1. KUR'ÂN-I KERİM'DE YÜCE HATİP, YÜCE HİTAP VE MUHATAP

Malumumuz Kur'ân-ı Kerim deyince onun ilahi bir kitap ve ilahi bir hitab olduğu, onun hatibi ve aynı zamanda sahibinin de Yüce Allah (c.c) olduğudur. Ve tabiki hatip varsa hitap edilecek muhatapta mevcut olmalıdır ki bu muhatap da başta Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere tüm mahlûkat ve mevcudattır. Dolayısıyla bu bölümde ilk önce bu başlıkta geçen kavramlar, önem ve özellikleri doğrultusunda ele alınacaktır.

2.1.1. Yüce Hatip (Allah)

Kur'ân-ı Kerim'in tek hatibi var ki O'da elbette Yüce Allah'tır. Allah (c.c.) varlığını, birliğini ve de sonsuz kudretini, yarattığı eserleri ve fiilleri (tasarruflarıyla) ile göstermektedir. Nitekim Yüce Allah mevcudatın ve mahlûkatın yaratıcısı ve sahibi olarak her an varlığından bizleri haberdar etmektedir. Yaratılmış her şey Cenab-ı Allah'ın birer ayeti olup bizler için birer söz ve mesaj (işaret) niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda Cenab-ı Allah'ın sözleri “*kelimâtullah*”; onun ilmi ve hikmetinin gücünü ve sınırsızlığının göstergesidir. Dolayısıyla Kur'ân Allah Teâla'nın muhataplarına iletmek istediği mesajların bulunduğu ve de iletişim kurduğu bitip tükenmeyen bir hazinesidir. Bir ayeti kerimede bu husus şöyle anlatılmıştır: “*De ki: ‘ Rabbimin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi rabbimin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi.*”¹⁴⁷ Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Allah'ın (c.c.) sözlerinden maksadın ilim ve hikmet olduğudur. Bu ayet tefsirlerde şöyle açıklanmıştır: “Burada Yüce Allah'ın sözlerinden maksat O'nun ilim ve hikmetidir. Yüce Allah'ın ilim ve hikmeti sonsuz ve sınırsızdır; denizler ise büyüklüğüne rağmen sonlu ve sınırlıdır. Şu halde Allah'ın ilmini ve hikmetini yazmak için denizlerin tamamı mürekkep olarak kullanılsa, bir o kadar da ilâve edilse yine de Yüce Allah'ın ilmini

¹⁴⁷ Bk. Lokman, 31/27.

yazmaya yeterli olmaz.”¹⁴⁸ Dolayısıyla Allah’ın kelamı da sonsuz bu kelamın manası da sonsuz ve de sınırsızdır.

Yüce Allah yarattığı varlıkları başıboş bırakmamış onlara yol göstermek için çeşitli hükümler bildirmiştir. Yüce Allah(c.c.) kendini ve hükümlerini anlatırken muhatapların anlayacağı biçimde gerek peygamberleri gerekse kitaplarıyla olsun onlara hitap etmiştir. Bu onun kelam sıfatı ile rahmetinin bir tecellisidir. Kur’ân hitabeti açısından baktığımızda Onun tek ve yegâne hatibi yüce Allah’tır.¹⁴⁹ Dolayısıyla “orijinal şekliyle bir ‘söz’ olan Kur’ân’ın gerçek mütekellimi Allah’tır. Bu yüzden, Kur’ân’daki hâkim üslup Allah merkezlidir.”¹⁵⁰

Kur’ân’-ı Kerim Yüce Allah’ı, en yüce varlık olmanın yanında, kelimenin tam manasıyla ‘varlık’ denilmeye layık, her anlamda hiçbir şeyin karşı koyamayacağı ‘Tek Gerçeklik’ ve ‘Tek Varlık’ olarak tanıtmaktadır. Ontolojik olarak bakıldığında, Kur’ân’-ı Kerim’in dünyası tanrı-merkezli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tanrı varlık dünyasının tam merkezinde yer almakta ve ister insan olsun ister insan dışındaki diğer varlıklar olsun, topyekün her şeyin yaratıcısı O’ dur. Bunun içinde, tüm bu varlıklar, varlıklar silsilesi (hiyerarşi), kesinlikle O’na bağlı olarak O’nun altında yer almaktadırlar. “Semantik açıdan Allah, Kur’ân’ın kelime hazinesinde bütün semantik alanların, dolayısıyla bütün sistemin tepesindeki en üst odak kelimedir” cümlesiyle kast edilen de tam olarak budur.¹⁵¹

2.1.2. Yüce Hitap (Kelamullah)

Kelamullah malumdur ki Cenab-ı Allah’ın kelamı yani Kur’ân-ı Kerim’dir. Biz bu çalışmada vahyi; kullanılan dil, üslup ve muhatapın konumunu (-inanç-ibadet-ahlak-mevcudat, mahlûkat, vb.) açısından değerlendirirken onun yüce bir kelam olduğu, aynı zamanda da eşi ve de benzeri bulunmayan yüce bir söz olduğunu defâaten de olsa yeniden belirtmekte fayda görmekteyiz.

¹⁴⁸ Bk. Fahreddîn er- Razi, *Mefâtihu’l Ğayb, Dâru’l Fikr*, Beyrut 1981, XXV, 158- vd.; Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsi, *Rûhü’l Meânî, Dâru İhyâit-türasi’l Arabî*, Beyrut tsz., Âlûsi, XXI, 100; Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur’an Yolu Türkçe Me’ali ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, III, 585.

¹⁴⁹ H. Demirci, 48.

¹⁵⁰ Öztürk, Mustafa, *Kur’an Dili ve Retoriği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, 9; Ayrıca bk. Yaşar Düzenli, *Üslup ve Semantik Açısından Kur’an ve Şe’faat*, Pınar Yayınları, İstanbul 2006, 26.

¹⁵¹ Toshihiko Izutsu,, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, (Çev.: M. Kürşad Atalar), Pınar Yayınları, Mart 2014, 123.

Kur'ân-ı Kerîm, Arap dili ve edebiyatının en ince sanatlarını içerisinde bulduran ve bu dilin ve edebiyatının gelişmesinde en önemli rolü olan mucîz bir kelimedir. Bu kelâmı inceleyen biri, bir konuda çok küçük farklılıklarla tekrarların mevcut olduğunu görecektir. Oadaki âyet-i kerimeler, birbirleriyle karşılaştırıldığında, bazısının mücmel, bazısının mübeyyen, bazısının mutlak, bazısının mukayyet, bazı kıssaların bir yerde kısa ve özlü olarak sunulmasına karşılık, bir diğer sûrede geniş bir şekilde sunulduğu görülecektir. Kur'ân-ı Kerim'deki bu “müphem”¹⁵² ve “mücmel”¹⁵³ vb kapalılık ya da izaha muhtaç ifadelerin açığa kavuşturulması hususunda en iyi ve en sağlam yolun yine Kur'ân- Kerim olduğunda bütün âlimler ittifak etmişlerdir.¹⁵⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de bazen herhangi bir mesele bir yerde mücmel veya müphem olarak ifade edilirken, başka bir yerde daha geniş ve daha açık olarak anlatılır. Çünkü Kur'ân âyetleri birbirlerini tasdik ve te'yid edici mahiyettedir. Dolayısıyla âyetler arasındaki bağlantıyı kurmak için vahiy iniş sürecinin yanında indiği dönem (Mekke-Medine), ve bu dönemlerdeki kırılma noktaları çok iyi bilinmeli aynı zamanda ilahi bir söz olduğu gibi koşullar düşünülerek Kur'ân hem mana hem lafız itibariyle bu doğrultuda okunmalı ve bu hususlar unutulmamalıdır.

Bu bağlamda vahy, semantik olarak “ Allah'ın konuşması”na denilmektedir. Burda meseleye ikinci unsur açısından bakacak olursak: Vahiy, neticede, bir çeşit ‘konuşma’dır. Kaldı ki, Kur'ân-ı Kerim, vahyin tanımını yaparken, *kelam* “konuşma” kavramını kullanmıştır.¹⁵⁵ Vahyin bir söz veya konuşma anlamı içerdiği şu âyetlerde görülmektedir: “ *Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al;...*”¹⁵⁶ Bu âyetten de anlaşılacağı üzere bir kelâm ya da söz olarak ifade edilen Kur'ân aynı zamanda da onun ilk olarak indiği topluluğun diliyle indiği ve bu dil üzere inmesinin gerekçesinin açık bir şekilde bildirildiği görülmektedir. Bu husus Kur'ân'da şöyle geçmektedir: “*İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın...*”¹⁵⁷ Bu âyetten de yola çıkarak; Kur'ân dili, Arapça (*Lisanun arabıyyun mubin/açıkça Arapça*

¹⁵² Bu kavramın izahı için bk. Emin Âşıkutlu, “Müphem”, DİA, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXI, 436-437.

¹⁵³ Bu kavramın izahı için bk. Ferhat Koca, “Mücmel”, DİA, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXI, 453-454.

¹⁵⁴ Bedreddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşi, *Burhan fî Ulumi'l- Kur'an*, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut 2001, II, 186.

¹⁵⁵ İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, 235.

¹⁵⁶ Tevbe, 9/ 6. İlgili başka bir âyet için bk. Bakara, 2/75.

¹⁵⁷ İbrahim, 14/4. Bu hususla ilgili başka âyetler için bk. Hacc, 43/ 3; Yusuf, 12/2.

olan bir lisandır) iken, bütün bunların kendisine atfedildiği kişinin ana dili/*lisan* ise Arapça değil “a’cemi” dir. Dolayısıyla burdan şunu çıkarabiliriz ki; dili Arapça olmayan biri, Arapça söylenen bir şeyi Hz. Muhammed’e (s.a.v.) kesinlikle öğretmez.¹⁵⁸ Bu husus ayetlerde şöyle geçmektedir: *Eğer onu Arapça-olmayan bir dilde (a’cemiyyen) gönderseydik, şöyle derlerdi: “ onun ayetleri niçin anlaşılır değil? Araplara (arabiiyyen) Arapça olmayan (a’cemiyyun) bir kitap mı? (yani Arap bir peygambere verilen Arapça olmayan bir vahiy mi?)”*.¹⁵⁹

Bütün bu ayetler ışığında asıl olarak ifade edeceğimiz husus; Kur’ân-ı Kerim lisaniyle aynı dili paylaşan Hz. Muhammed’e inzal edilmesi elbetteki Onun anlaşılması ve ona uyulması istenen ilahi bir kelam olduğudur. Yalnız Kur’ân- ı Kerim değil diğer İlahi kitaplardan her biri, Yüce Allah’dan gelmiş ilahi nur olup, insanları aydınlatıp onlara yol göstericidirler.¹⁶⁰

Nitekim vereceğimiz şu ayette, Kur’ân’ın apaçık bir nur olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. *“Ey insanlar! Şüphesiz size Rabb’inizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.”*¹⁶¹ Bu ayette Kur’ân’ın (yüce hitabın) amacını -ki insanlığa ışık tutan, yol gösteren rehberdir- belirtirken (otaya koyarken) aynı zamanda da biz muhataplardan bu ışığa göre hareket etmemiz ve bu rehberine göre yol almamız istenmektedir.

2.1.2.1. Kur’ân’ın Hitabetindeki Üslûbu

Üslub lügatta; biçim, yol, tarz ve yöntem manalarına gelmektedir. Bir edebî terim olarak ise; *“bir insanın, bir sanatçının veya bir sanat eserinin yahut bir devrin kendine özgü anlatım biçimi”*¹⁶² şeklinde ifade edilir. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi Kur’ân-ı Kerim’in üslubu, onun kendine özgü bir anlatım tarzıyla muhataplarına hitap etmesidir.

Kur’ân-ı Kerim’in dili, Arapça olduğu içindir ki, onun üslûb özelliği de Arap dili ve edebiyatının üslubi özelliklerine göredir. Buna rağmen o, gerek yazım şekli ile olsun gerekse hitap tarzı ile ilgili olsun, beşer tarafından telif edilen eserlerden oldukça farklı

¹⁵⁸ Izutsu, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, 277.

¹⁵⁹ Fussilet, 41/44. Bir diğer ayet için bk. Fussilet, 41/199.

¹⁶⁰ Duman, 103.

¹⁶¹ Nisa, 4/174. Bu hususla ilgili diğer ayetler için bk. En’am, 6/ 91; Teğabün, 64/ 8.

¹⁶² M. Demirci, *Tefsir Usûlü*, 133. Ayrıca bk. İsmail Durmuş, “Üslûp”, *DİA*, TDV. Yay., Cilt: XLII, İstanbul 2012, 387-388.

bir kompozisyon yapısına sahiptir. Bu bakımdan Kur'ân'ın üslûbî özelliklerini ikiye ayırmak mümkündür:

1. Şekil yönünden Uslûbu; Kur'ân-ı Kerim, birçok müsteşrikin iddia ettiği gibi, telif yönüyle Hz. Muhammed'e atfedilen bir kitap olmadığı için onun yazım şeklinin, beşer tarafından kaleme alınmış teliflere benzediği ve onlardaki teamül haline gelmiş ortak üslubî özellikleri yansıttığı tam olarak söylenemez. Yani Kur'ân-ı Kerim, asıl konu etrafında oluşan konular, bir konu bütünlüğü içerisinde telif edilmiş bir kitap özelliği göstermemektedir. O yaklaşık yirmi üç yıl süren nuzul sürecinde önce Mekke, sonra da Medine dönemlerinde yaşamakta olan sosyal hayat için öncelikli ihtiyaçlara cevap olarak nazil edilmiş, farklı bir içeşik yapısına sahip eşsiz bir kitaptır.

2. Muhteva/içerik yönünden üslûbu; Kur'ân-ı Kerim'in belirgin bir özelliği olan yazılı bir kitap okumaktan çok, sözlü konuşma özelliğine sahip bir üslûp ile tenzil edilmiş olmasıdır. Bu da, her ne kadar Allah(c.c.) ile Hz. Peygamber(s.a.v.) arasında sözlü konuşmaya dayalı bir kitap olsa da, insanlar arasında yaygın monolog veya diyalog tarzındaki konuşma türleri gibi değildir.¹⁶³

Kur'ân' - ı Kerim'de kullanılan harflerin, kelimelerin, med veya kasırların veyahut sükûn ve harekelerin kullanımındaki eşsiz nizamının sergilediği hem yüreklere hem de kulağa hitap eden musiki armoniye sahiptir. Dolayısıyla Arapça bilmeyen kimseler dahi, sadece tilavetindeki eşsiz uyumun farkına varsalar, bilinen musiki ve şiir nağmelerinin çok ötesinde etkili ve farklı bir âhenge tanıklık edeceklerdir. Zira ondaki kelimeler ve bu kelimeleri oluşturan harfler öylesine muhteşem bir şekilde dizaynedilmiş ki, bunların bir araya gelmesiyle insanın hayranlık duyacağı bir musiki armonisi ortaya çıkmaktadır. Sadece bu durum ses ve lafızda değil aynı zamanda mânâ içinde söz konusudur. Örneğin, Kur'ân-ı Kerim Firavun'un, iman ederek kendisini terk eden sihirbazlara karşı söylediği tehdit edici sözleri aktarırken teşdid ve te'kid dolu ifadeleri kullanmıştır. *"...Ahdim olsun ben de sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım..."*¹⁶⁴, ifadesine karşılık aynı sûrede cennet ehlinin sevinç ve mutluluğunu çok naif ve tatlı bir üslupla; *"Dünya ve âhirette yararlı işler yapmış bir mümin olarak onun huzuruna çıkan kimseler için ise üstün dereceler vardır. İçinde*

¹⁶³ Duman, 156-159.

¹⁶⁴ Tâhâ, 20/ 71.

*ebedî olarak kalacakları, altından ırmaklar akan adn cennetleri! İşte günahlardan arınmanın ödülü budur”*¹⁶⁵, ifadesiyle betimlendiği görülmektedir.¹⁶⁶

Kur’ân’da pek çok konu, bir kompozisyon halinde işlenmemiştir. Genelde insanı ve ihtiyaçlarını konu edinen ayetler, çoğu zaman konu birliği olmadan, günlük hayatta neyi gerektiriyorsa ona cevap olarak nazil olmuştur. Bundan dolayı Kur’ân’da, tevhid, ahlak, ibadetler ve muamelat... gibi temel konulardaki ayetler olmak üzere, hangi konuda olursa olsun aynı konudaki ayetleri genellikle bir arada bulmak mümkün değildir. Bu yüzden herhangi bir konu hakkında bilgi edinmek için ve hüküm çıkarabilmek için Kur’ân’ın tamamına bakmaya ihtiyaç vardır.¹⁶⁷

Kur’ân’ın ana konuları içerisinde, ulûhiyet, nübüvvet, insan, ibâdet, hukuk, ahlâk ve âhret gibi ana konular yer almaktadır. Aynı zamanda, Kur’ân’ın yer verdiği tâli konuların hepsi ise sadece tek bir küllî mânânın etrafında dönüp işlenmektedir. Bu olgu ise, ‘insanları kendi istek ve tercihleriyle Allah’a kulluk etmeye davettir. Bundan dolayı Kur’ân eğer beşerî telif usullerine göre ele alıp her konuyu ilgili bölümde sunmaya çalışmış olsaydı, belirttiğimiz bu ana olguyu gerçekleştirme mümkün olmazdı. Zira böyle bir durumda okuyucu akâid, ibâdet, hukuk, ahlâk, cennet ve cehennem gibi konuların her birini de farklı bölümlerde okuyacaktı. Böyle bir durumda özellikle sözü edilen merkezi gaye başka bir bölümde önemsiz hal alıp tedricen unutulacaktı. Bu yüzden ki Kur’ân, muhataplarını hep teyakkuz durumunda tutmak için içeceğini girift bir şekilde kompoze etmiş ve bu şekilde sunmuş; konuları iç içe bir tarzda anlatmıştır. Böyle yaparak o, çeşitli konuları siyakla uyum sağlayacak şekilde temel mânânın etrafına adeta serpiştirmek suretiyle içeriği daima canlı tutmuştur.”¹⁶⁸

Kur’ân, anlatım tarzının çeşitliliği yönüyle de eşsiz bir kitap ve de hitaptır. “Bu özelliği sebebiyledir ki Kur’ân, mükelleften yapılması istediği bir şeyi çeşitli şekillerde ifade etmiştir. Bunlar meselâ bazen açık emir sigasıyla, bazen emir mânâsı taşıyan bir fiilin mâzi veya müzâri kalıbıyla, bazen yapılması istenen fiilin hayır olduğunun

¹⁶⁵ Tâhâ, 20/75-76.

¹⁶⁶ M.Demirci, *Tefsir Usûlü*, 134.

¹⁶⁷ Duman, 158.

¹⁶⁸ M. Demirci, *Tefsir Usûlü*, 136.

belirtilmesiyle, bazen de herhangi bir fiilin mükelleflere farz kılındığını beyan etmekle dile getirilmiştir.”¹⁶⁹

Yaklaşık yirmi üç sene gibi bir süreçte bölüm bölüm indirilmesi, hitap ederken tedricilik yöntemini kullanması, dilinin anlaşılır, hükümlerinin insanın gücü nisbetinde olması ve daima en güzele ve en iyi olana yönlendirmesi de onun zorlaştırmayı değil kolaylaştırmayı, nefret ettirmeyi değil sevdirmeyi esas aldığına bir göstergesidir. O, yerine göre sert ya da yumuşak hitap tarzları, ayetin taşıdığı manaya göre kulağa hoş gelen, ümit veren, sevindiren, munis sözleri veya insanın kalbini ürperten, korku salan, düşündürülen vs. ifadeleri ile okuyana ümit ve korkuyu bir arada yaşatan etkileyici bir üslup taşır.¹⁷⁰

Kur’ân-ı Kerim’in üslûbunu anlamada Kur’ân’daki her surenin hedefini, gayesini ve konularını bilmede o sure veya surelerin nüzul tarihi ve yerini, nüzul süreçlerini, tenzil durumunu, Mekke döneminde mi yoksa Medinede mi indiğini bilmek (Mekki-Medeni İlmi) kaçınılmaz bir gerçektir.¹⁷¹ İşte bu yüzden hitabın nüzûl süreci içerisindeki seyrini Mekke dönemi ve Medine dönemi diye ayırarak görebiliriz.

2.1.2.1.1. Kur’ân’ın Mekke Dönemi Hitabetindeki Üslûp Şekli

Mekke dönemi inen sureler -ki bu dönem vahyin inişinden hicrete kadar olan sureleri kapsar- Mekki sureler olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla Mekki sureler 13 yıllık bir süre içerisinde peyderpey olarak inmiştir.

Kur’ân’ı Kerim’in Mekke döneminde vahyedilmiş olan ayet ve surelerinde yer alan ana konularını şöyle sınıflandırmak (tasnif) mümkündür: Mekke dönemine bakıldığında katı bir putperestlik inancı ve kabileci, maddeci, hazcı bir ahlâk ve hayat anlayışı hâkim olduğundan bu dönemde inmiş olan surelerde genellikle Allah’ın birliğine, kudretine, azamet ve lütufkârlığına, rahmetine, ihsanına, âhiret gününe ve ba’s, haşır, hesap, amellerin karşılığı gibi âhiret hayatıyla ilgili meselelere dair ayetlerle, insanlarda merhamet ve ferâgat duygularını geliştirmeyi, temel haklar noktasında

¹⁶⁹ M. Demirci, *Tefsir Usûlü*, 136.

¹⁷⁰ Duman, 161.

¹⁷¹ Hasan Yılmaz, *Kur’ân’ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*, Fecr Yayınları, Ankara 2014, 102-103.

insanlığın eşitliği ve adalet fikrine dayalı bir ahlâk yapısı oluşturmayı amaçlayan ayetler genişçe yer tutmaktadır.¹⁷²

Vahye muhatap olan Mekke halkının pek azı istisna diğerleri iman karşıtı, gayr-i müslim idi. Dolayısıyla Mekke’de inen sureler genellikle kâfirler gürûhuna seslendiği görülmektedir. Ancak Kur’ân pek fazla kâfirlere doğrudan seslenmediği fakat zaman zaman doğrudan “*Ey kâfirler!*” hitabını kullandığı bilinmektedir. Bunun yanında ise yine Mekki Sûrelerde dolaylı olarak kâfirlere hitap edilmektedir.¹⁷³ Kur’ân’ın çokça doğrudan kâfirlere hitap etmemesi bizlere gösteriyor ki o, kişilerle değil icraatlarla ilgilenmektedir. Kur’ân’ın bu tavrı ile anlaşılıyor ki “*Ey kâfirler!*” ifadesi zem ifadesi taşıyıp insanları inkâr ve küfürden uzaklaştırmayı içermektedir. Kaldı ki Kur’ân bizzat “*Ey kâfirler!*” hitabıyla inkârcılara doğrudan seslenmiş olsaydı, bu durum onları daha da azgınlaştıracak ve Kur’ân’a karşı inkârcı tavırları tahrik edilmiş olacaktı. Hâlbuki Kur’ân, inkârcıların imana ermelerini, küfürden uzaklaşıp hakikati görmelerini istemektedir. İşte buyüzden Yüce Allah (c.c.) Mekki Sûreler’de genellikle inkârcılar zümresini muhatap alırken uslûp olarak onların icraatlarından yola çıkarak yanlış yolda olduklarını belirtip onları imana davet etmiştir.¹⁷⁴

Yukarıda Mekki surelerin içeriğiyle ilgili verdiğimiz bilgi çerçevesinde bu ayetlerden bazılarına baktığımızda¹⁷⁵ görüyoruz ki; “genellikle tevhid, âhiret konuları hakkında insanın bizzat kendi oluşumundan, canlı cansız tabiattan ontolojik, kozmolojik ve psikolojik deliller gösterilir ve insanlar akıllarını kullanarak bunlardan yararlanmaya çağrılır.”¹⁷⁶

Kur’ân-ı Kerim’de mevcut 114 sureden yaklaşık 86 tanesi Mekki (Mekke döneminde nazil olmuştur). Bu Mekki sureler, nüzul süreci seyrinde sınıflandırma yaparsak şu üç aşama içerisinde değerlendirebiliriz:

¹⁷² Mustafa Çağrıcı, “Kur’ân’ın muhtevası”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, XXVI, 390; Yılmaz, 101-102.

¹⁷³ Bk. Kâfirûn, 109/1-6.

¹⁷⁴ Akpınar, *Kur’ân’ın Mü’minlere Çağrısı, Kitap Dünyası Yayınları*, Konya 2013, 17.

¹⁷⁵ İlgili ayetler için bk. Fussilet, 41/41-44. Lokman, 31/ 21. Konuları içermesi bakımından ayrıca bk. A’râf, 7/28, 189-198; Meryem, 19/ 77-95; Tâhâ, 20/130-135; Enbiyâ, 21/19-47; Zuhruf, 43/19-24; Ahkâf, 46/7-12; Tûr, 52/29-49; Necm,53/1-31; Vâkı’a,56/77-82.

¹⁷⁶ H.Yılmaz, 102; Çağrıcı, “Kur’ân’ın muhtevası”, 390.

1. Vahyin Başlangıcından Habeşsten'a hicrete kadar süren aşama.¹⁷⁷ Bu sureler hem kısa oluşları ile hem de ele aldıkları çeşitli konular açısından o dönemin özellikle de öncelikli mevzularına uygun bir içerik ve tarzda inzâl edilmiştir. Bu dönemle ilgi olarak dikkat çeken mevzulardan biri ise Mekkeli müşriklerin bu süreçte İslâm çağrısını, Kur'ân Vahyini ve bu çağrının sahibini sadece ayıplamakla yetinmek suretiyle, O'ndan davetin doğruluğunun ispatı için de herhangi bir mucize talep etmemeleridir. Zîra onlar, bu dönemde davet ve vahyi dikkate almamakla kalmıyorlar ve hatta hafife alıyorlardı.¹⁷⁸

2. Habeşistan'a hicretten İsrâ/ Mi'râc Mucizesine kadar devam eden nüzul süreci.¹⁷⁹ Bu dönemde nâzil olmaya başlayan ilgili surelerde birinci aşamadaki surelerde olduğu gibi dil, üslûp ve çeşitli konuları da nâzil oldukları vasatın, zaman ve mekânın durumuna, nüzul ortamına uygun olarak inmiştir. Bu süreçte Kur'ân-ı Kerim Müşriklerden vahy mucizesinin bir benzerini getirmelerini istemek suretiyle bir tehdîd (Meydan okuma ile ilgili ayetler) söz konusu olmamıştır. Çünkü Mekke müşrikleri bu süreçte söz konusu işi dikkate alacak ciddiyete henüz sahip değillerdi.¹⁸⁰

3. İsrâ/ Mi'râc Olayına kadar geçen süre.¹⁸¹ Bu tasnif grubundaki sûrelerin içerikleri de indiği zamanın şartlarına ve mekâna uygun olarak indirilmiş olup ayrıca kıyamet ve ahiret tasvirlerinde muhtevaya uygun bir şekilde muhteşem bir edebî üslûbun hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca üçüncü merhalede nâzil olan sureler müşriklerin akıbetlerinin ve uğrayacak yakın bir azapla ikaz edilmeleri; ayrıca bu surelerde müminlerden ötürü kesin zaferin yakın olduğunun müjdesinin verilmesi gibi tasvirlerle daha geniş bir şekilde yer verildiği görülmektedir.¹⁸²

Mekkî ayet ve surelerde yukarda da yer verdiğimiz üzere genel olarak şu ana konuların işlendiğini ifade edebiliriz; Tevhid, Allah'ın varlığına dair deliller, Ahiret, cennet ve cehennemle ilgili ayetler, tebliğ ve tebliğ kuralları, ibadet, namaz ve infâk,

¹⁷⁷ Bu süre içerisinde vahyolunan sûreler; Alak, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha, Tebbet, Tekvir, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirah, Asr, Âdiyat, Kevser, Tekâsur, Mâ'un, Kâfirûn, Fil, Felak, Nâs ve İhlas sureleri.

¹⁷⁸ H. Yılmaz, 105-106.

¹⁷⁹ Bu süre zarfında şu sureler nâzil olmuştur: Necm, Abese, Kadir, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâri'a, Kıyame, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'raf, Cin, Yâsîn, Furkân, Fâtır, Meryem, Tâhâ, Vâkı'a, Şu'arâ, Neml ve Kasas sureleri.

¹⁸⁰ Yılmaz, 107.

¹⁸¹ Bu süreçte nazil olan sûreler; İsrâ, Yûnus, Hûd, Yusûf, Hicr, En'âm, Saffât, Lokmân, Sebe', Zümer, Ğâfir, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Zâriyât, Ğâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrahim, Enbiyâ, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Me'âric, Nebe', Nâziât, İnfîtâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût ve Mutaffîfin Sureleri.

¹⁸² Çağrıcı, "Kur'ân'ın Muhtevası" ; Ayrıca geniş bilgi için bk. H. Yılmaz, 180.

müminler için müjdelere, kâfirlere yönelik ikazlar, müşriklerin itiraz ve karşı durmalarına cevaplar, yaratılışla ilgili ayetler, Allah'ın nimetleri.¹⁸³ Bir diğer ifadeyle Mekke döneminde nazil olan sûreler en baştan itibaren, Allah'ın kudreti, lütfu ve O'nun keremi olmak üzere iki ana konu etrafında gelişmiştir.¹⁸⁴

Mekke dönemi daha çok külli kaidelerin vazedildiği ve uygulamanın kişilere bırakıldığı;¹⁸⁵ görülmektedir. Bu süre zaafında vahyin üslubunda, içeriğinde de değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Ancak her ne kadar da nüzul yılına göre üslup ve içerikte değişiklik olsa da edebi yapı, ahenk, ses nizamı, kendine has musiki yönünün daha etkili olduğunu ifade etmeliyiz.

Kur'ân-ı Kerim en büyük muhalifleriyle vahyin Mekke döneminde karşılaşmış olup dolayısıyla büyük bir mücadeleyi de onlarla burda vermiştir.¹⁸⁶ Mekki ayetler ve sureler muhteva olarak müşriklerin sapkın inançlarından bahsederken aynı zamanda da onları son ilahi din olan İslâm'a davet ettiği görülmektedir. Ayrıca Mekke'de indirilen pasajlar oradaki toplumu oluşturan insanların inançları yanında hayata bakış tarzları ve yaşam biçimleri esas alınarak indirilmiştir. Yani bu surelerin içerikleri Mekkelilerin öncelikli güncel ihtiyaçları göz önünde bulundurularak belirlenmiş olup üslup ise nüzul süreci seyrine göre farklılık arzettiği görülmektedir.

2.1.2.1.2. Kur'ân'ın Medine Dönemi Hitabetindeki Üslup Şekli

Kur'ân-ı Kerim'in vahiy sürecinin on yılı da Medine'de gerçekleşmiştir. Mekki sûreler genelde inkârcı bir zümreye dolaylı olarak hitap edip onları dine çağırmayı hedeflerken Medine'de indirilen sûreler ise genelde doğrudan müminlere hitap etmiştir. Bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “ *Ey İman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin; çünkü o, apaçık düşmanınızdır.* ”¹⁸⁷ Bu dönemde indirilen vahy pasajlarında, Medine toplumunun yapısal karakteristiğine uygun konulara yer verilmiş ve oraya ait öncelikli ihtiyaçlara göre indirilmiştir.

¹⁸³ Bu tespit için bk. Ali Akpınar, “ Mekki Ayetlerde Müminlere Yönelik Hitaplar” , *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, (Edit. Mesut Okumuş), Çorum Belediyesi Kültür Yay. , Çorum 2013, 279. Ayrıca benzer genelleme için bk. Çağrıci, “Kur'ân'ın Muhtevası”, 390.

¹⁸⁴ Çağrıci, “Kur'ân'ın Muhtevası”, 391.

¹⁸⁵ H. Yılmaz, 110.

¹⁸⁶ Bu mücadelenin ana meseleleri için Bk. Ekrem Sarıkçıoğlu, Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler, *İslâmi Araştırmalar*, 1 (1), Temmuz 1986, 26.

¹⁸⁷ Bakara, 2/208. Ayrıca bk. Âl-i İmrân, 3/102; Nisâ, 4/59; Mâide, 5/8; Tevbe, 9/119; Enfâl, 8/24; Hucurat, 49/1; Saf, 61/2; Haşr, 59/18; Tahrîm, 66/8; Nur, 24/31.

Medenî sureler konu çeşitliliğine karşın üslup değişikliği göstermemektedir. Çünkü artık Hz. Muhammed (s.a.v.) tüm toplum tarafından Peygamber olarak tanındığı için, vahiyler toplum için gerekli kanunları ve düzenlemeleri kapsamakta ve topluma sık sık doğrudan hitap etmekteydi. Bu sureler o dönemde meydana gelen olaylardan bazılarına değinmekte ve o olayların önemini açıklanmaktaydı.¹⁸⁸

Ku'ân-ı Kerim'in 114 surenin, 28'i Medine döneminde nazil olduğundan bu surelere Medenî sureler denildiği bilinmektedir.

Medeni sûrelerin içerik, dil ve üslûp özellikleri dikkate alındığında vahyin Medine dönemi sûrelerini, nazil oluş süreçlerine göre dört aşamada ele alabiliriz.¹⁸⁹

1. Hicretten Bedir Gazvesine Kadar Vahyin Nüzûl Süreci. Bu iki önemli olay arasında Bakara suresi vahyedilmiştir.
2. Bedir Savaşından Hudeybiye Barış Antlaşmasına Kadar Geçen Nüzûl Süreci. Bu iki önemli olay arasında bir kaç sure inzal edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in üslûp özelliğini göz önünde bulundurduğumuzda bu surelerin nüzul tarihine uygun dinî ve ahlâki hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Yine bu surelerde münafıklarla ilgili haberler verilirken aynı zamanda da onların kınandığı görülmektedir.
3. Hudeybiye'den Tebük Seferine Kadar Geçen Aşama. Bu süreçte birçok sûre nazil olmuştur.¹⁹⁰ Kur'ân'ın Münafıklarla ilgili tavrı bundan önceki surelerde olduğu gibi devam etmektedir.
4. Tebük Seferinden Peygamberimizin Vefatına Kadar Olan Süreç. Bu süreç aşamasında iki sure nâzil edilmiştir. Bunlar Tevbe ve Nasr sureleridir.

Medine döneminde mevcut durumda ortaya çıkan yeni oluşumu gösteren toplumsal yapı içerisinde giderek belirginleşen hukukî ve siyasî düzene paralel olarak vahiy de normatif bir değer ve içerik kazanmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberlik görevi yanında ona siyasi liderlik vasfı da verilmiş ve müminlerin çeşitli

¹⁸⁸ W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev.: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, 86.

¹⁸⁹ Medine dönemi süreci surelerinin nazil oluş aşamalarına dair detaylı bilgi için bk. Yılmaz, 124-126.

¹⁹⁰ Bu süreçte nazil olan sûreler için bk. Mümtehine, Nisâ, Rahmân, İnsan, Talak, Hadid, Ra'd, Muhammed, Beyyine, Zilzâl, Nûr, Münafikûn, Haşr, Nûr, Mücadele, Cum'a, Fetih, Hucurât, Teğâbun, Saff, Tahrim, Máide Sureleridir.

sorunlarının çözümündeki rolü açık bir şekilde gösterilmiştir. Kaldı ki Medeni Sûrelerde sürekli vurgulanan Allah'a ve resulüne itaat emri ile bu emirden yüz çevirenlere gösterilen tavır bu durumun açıkça göstergesidir.¹⁹¹ Bu hususla ilgili bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “...Allah ve resulüne itaat ederseniz yaptığımız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz...”¹⁹²

Mekke’de putperest Arap topluluk varken Peygamber ilk defa Medine’de Yahûdi topluluğu ile karşılaşmış, daha sonra Hıristiyan gruplarla da iletişim ve ilişkiler başlamıştır. İşte bundan dolayı bazı Medeni sûreler¹⁹³, Yahudilerden ve genel olarak ise Ehl-i kitaptan, onların tarihlerinden genişçe bahsetmektedir. Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerim Medenî surelerin çok yerinde, Ehl-i Kitab ile ilgili hem bilgi vermekte hem de inanç ve eylemleriyden ötürü onları uyarmak suretiyle onlardan bahsetmektedir. Yine bu dönemde Ehl-i Kitab’ın yanında İslâmiyetin güçlenmesi karşısında Hz. Peygamberle mücadele konusunda çekinen ancak içten içe düşmanlık besleyen bir topluluk daha vardır ki, bu topluluk ise “münafık” sıfatını almış olan bir grup Arap ve Yahudi topluluğudur. Bu toplulukla ilgili çeşitli hususlar bu surelerin içeriğinde ağırlıklı olarak yer almıştır. Hatta Kur’ân’ın 63. Sûresine bu gurubun adı verilmiştir. Gerek Münafikûn suresinde gerekse de diğer Medeni surelerin birçoğunda münafıkların niteliklerini tanıtan ve de onları inanç ve icraatları açısından eleştiren çeşitli pasajlar bulunmaktadır.¹⁹⁴

Mekki surelerin fesahat ve belâgat yönü, kullandığı şiirsel bir dil ve üslup Medeni surelerin muhtevasını oluşturan ana konular gereği Mekki sureler kadar böyle bir dil ve üslup yapısına elverişli değildir. Dolayısıyla bu surelerin üslûbu daha sade, daha uzun ve daha hacimlidir. Ayrıca sembolik ifade ve sunumları, teşbih, kinaye, mecâz ve istiareleri az kullanmıştır. Muhtevanın lüzumu gereği Medeni Surelerin hacimleri zamanla giderek genişlemiş, verilen bilgilerde zamanla ayrıntıya inilmiş, tamamlayıcı öğelere yer verilmiş ve anlatımda açıklık daha ön plana çıkmıştır.¹⁹⁵

¹⁹¹ H. Yılmaz, 126-127.

¹⁹² Hucurat, 49/14. Ayrıca bu hususla ilgili bazı ayetler için bk. Âl-i İmrân, 3/31,32; Nisâ, 4/13-14, Nûr, 24/ 62-63, Ahzâb, 33/71; Fetih, 48/16-17.

¹⁹³ ‘ Bu konuyla ilgili bazı ayetler için bk. Bakara, 2/62, 105,109; Âl-i İmrân, 3/75, 113-115,199; Nisâ, 4/51; Mâide, 5/17,69, 82-85; A’râf, 7/80; Yunus, 10/75-93; Meryem, 19/1-61; Ahzâb, 33/26; Hadid, 57/27; Haşr, 59/2-7.’

¹⁹⁴ Çağrı, “Kur’ân’ın Muhtevası”, 393; H. Yılmaz, 127-128.

¹⁹⁵ H. Yılmaz, 129-130; Çağrı, “Kur’ân’ın Muhtevası”, 393.

Bütün bu bilgiler yanında Mekke ve Medine dönemi üslûbuyla ilgili şöyle bir değerlendirme de söz konusu olabilir: Bu dönem âyet ve surelerinde, Mekki surelere göre dil ve üslûp yönünün değişmesinin ve bu âyet ve surelerin uzun, hacimce geniş olmasının bir başka sebebi ise; Yahudilerin uzun cümlelerden hoşlanmasına yöneliktir. Yani Medine'deki dine davet edilen diğer grupların kullandıkları dil ve üslûp tercih edilmiştir. Mekki surelerdeki şiirsel üslûp ise, Mekke halkının şiire olan ilgisi dikkate alındığından tercih edilmiştir.¹⁹⁶ Yani gerek Medeni surelerde olsun gerekse de Mekki surelerde olsun Yüce Allah muhatabının hem dil, hem üslûp yönünü önemsemiş hem de onları, kullandığı bu metotla dine davet etmiştir.

Değerlendirme

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim yaklaşık yirmi üç yıllık bir zaman diliminde Hz. Peygamber zihnine, kalbine Allah (c.c.) tarafından vahyedilmiştir. Elbette ki bu süre içerisinde Kur'ân-ı Kerim bir seferde inmemiş Hz. Peygamberin kendisi, o dönemdeki ilk muhatap kitle olan müminler, müşrikler, Yahudiler ve Hıristiyanlara farklı zamanlarda, farklı mekânlarda, farklı olaylar ve muhataplarla ilgili olarak peyderpey olarak inmiştir. Peygamberimiz de bu inen vahiyleri insanlara şifahi olarak tebliğ etmiştir. Dolayısıyla Peygamberimiz yazılı bir vahyi değil, sözlü bir vahyi tebliğ etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim vahyinin inişi süreci, bu yirmi iki- yirmi üç yıllık zaman diliminin on üç yıllık süresi Mekke'de on yılı ise Medine'de geçmiştir. Mekki ve Medeni kavramları bu dönemlerde inen âyetleri kapsayan sureler için kullanılan bir tefsir usulü kavramıdır. Bu yüzden Kur'ân'ın iniş özelliği bakımından incelendiğinde Mekki ve Medeni Sureler diye iki kısımda incelenmesi gerekmektedir. Bu sureler arasında ki fark sadece dönemsel ya da mekânsal bir fark olmayıp hem konu hem de üslûp yönünden çeşitli farklılıklar barındırmaktadır. Öncelikle biz de burda üslûba tesirinden ötürü Mekki ve Medeni surelerin konu ve muhteva farklılıklarını ele alıp ardından da üslûp yönünden farklılıklarını kısaca değerlendireceğiz. Bu farklılıklardan konu ve muhteva yönüne gelince;

“ ‘Mekke döneminde teşri kılınan hükümler genellikle mutlak olup herhangi bir kayıt ve şarta bağlı değildir. Medine devrindeki hükümlere gelince, bu hükümler

---

¹⁹⁶ Gökür, 52-53.

genellikle birtakım olaylar ve arızî durumlar üzerine nazil olmuştur. Külli hükümler ise Mekke döneminde muhkem bir şekilde vazedilmiş ve sabitlenmiştir. Medine dönemine ait hükümler hiçbir değişim söz konusu olmaksızın geçerliliğini muhafaza etmiştir.”¹⁹⁷ Üslûp ve kullanılan dil yönündeki farklılığa gelince;

Mekke döneminde nazil olan ayetlere bakıldığında genellikle kuvvetli bir üslup ve sert bir hitabın mevcut olduğunu söyleyebiliriz. İslâm dini’in ilk dönemlerinde Kur’ân-ı Kerim’in hitap ettiği kitle dine muhalif olan ve büyüklük taslayanlardır. İşte bu yüzden de İslâm’ın ilk muhataplarına böyle bir hitap lazım gelmektedir. İslâm’ın ilerleyen zamanlarına denk gelen Medeni surelerde ise hitabın Mekki surelere kıyasla daha yumuşak ifadelerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Zira Medine döneminde Kur’ân-ı Kerim’in hitap kitlesi Kur’ân’a temayül gösteren ve boyun eğen kimselerdir.¹⁹⁸

Mekki ayetler çoğunlukla kısa olup getirilen deliller açısından bakıldığında ise oldukça kuvvetlidir. Medeni ayetler ise, genellikle uzun olup delilden ziyade hüküm teşri etmektedir.

Mekki surelerde bilgi yoğunluğu oldukça azdır. Ancak spot cümlelerle, yemin ifadeleriyle ve kıssalarla muhatapları etkilemeye yönelik deliller sunan ayetlerdir. Çünkü önce eskilerin inancını (cahiliyye döneminin şirk ortamını), küfrü, münafaıklığı ve cehaleti bir tarafa bırakıp İslâm inanç sistemini kabul, Allah’a itaat, ilim, ihlas ve merhamet edecek kalpler inşa etmek ve bu manada yürekleri cesaretlendirmek gerekiyordu. Ayrıca üslûbun zaman zaman sert olması onların –müşrik, yahudi, hıristiyan- inançlarında ısrar etmeleri ya da çeşitli gerekçeler sunarak¹⁹⁹ İslâm’ı red etmeleri karşısında böyle bir üslûp gerekiyordu. Bu sert üslup zaman zaman da kıssalarla gerçekleşmiş ve İslâm’a karşı duranların onu geçmişte helak olmuş kavimlerin sonu gibi olacağı anlatılmıştır. Medeni surelerde ise ayetler daha uzun, içerik ise daha yoğun. Mekke küçük bir İslâm topluluğu varken Medine’ye hicret eden Müslümanlar, artık İslâm devleti çatısı altında bulunuyorlardı. Dolayısıyla devlet düzenini sağlayacak hukuki esaslar, sosyal ilişkilerin düzenini sağlayacak- sosyal, medeni-iktisadi- prensipler vahyedilmiştir. Bunun yanında Yahudi ve Hıristiyanların inançlarının tutarsızlığı da bu ayetlerde yer alıyordu. Ancak konu içeriği delile dayalı

¹⁹⁷ Bu hususla ilgili detaylı bilgi için Bk. Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslâmiyet’e Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, 145-146-147. Ayrıca benzer içerikteki bilgiler için bk. H. Yılmaz, 123-124.

¹⁹⁸ H. Demirci, 69.

¹⁹⁹ Bk. E’nam, 6/156-157.

değil daha çok hükme dayalı yargılar bildiriyordu. Çünkü artık inanç esasları öğrenilmiş safını belirleyenler artık İslâm üzere yaşamaları gerekiyordu. Nitekim gelen vahiylerde bu yönde gelmiş olup müminlerin muamelatla ilgili meselelerine çözümler getirilmiş, ibadetler emredilmiş ve ahlaki ilkeler sunulmuştur.

Bu ifadeler çerçevesinde diyebiliriz ki; Mekki sürelerdeki hâkim olan üslup, tesir etme ve ikaz mahiyetindeyken, Medeni sürelerdeki hâkim olan üslup ise bilgi verme yönü daha ön planda olan ifadeler şeklindedir.²⁰⁰

2.1.3. Yüce Hitapta Muhatap

Çalışmamızın giriş bölümünde muhatap kavramının tanımı üzerinde durmuştuk. Burada ise Kur'ân'ın yani Yüce Allah'ın hitap ettiği, mesajını ulaştırdığı, alıcı konumunda bulunan her şeyi ve herkesi kapsamakta olduğu ve bu kapsam dâhilinde bulunanların neler ve kimler olduğu üzerinde durulacaktır. Tabi ki Kur'ân'ın muhatabı denildiğinde ilk olarak akla Hz. Muhammed (s.a.v) gelecektir. Çünkü o hem vahyi ilk karşılayan hem de diğer muhataplara ulaştıran mübelliğdir.

İlk olarak işin başlangıcında Kur'ân-ı Kerim vahiy vasıtasıyla onu ilk alan kimse olan Hz. Peygamber'e hitap etmektedir.²⁰¹ Doğal olarak da ilk muhatap Hz. Peygamber'dir.

Kur'ân-ı Kerim'in "*tebliğ ve tebyininden sorumlu olan*" ve vahyi ilk alan Hz. Muhammed'(s.a.v.)dir. Watt'ın bu husustaki benzetmesi önemlidir. Watt'a göre; "Hz. Muhammed, Cebrail tarafından kendisine aktarılan ilahi iradenin sözcüsüdür ve bu nedenle güvenilir bir memur gibi Kralın mahkemesi ile tebalar arasındaki sınır çizgisinde durmaktadır. O bazen insanlara iletme üzere mesajlar ya da onlar için belirlenmiş emirler ve tavsiyeler alır; bazen doğrudan halkın temsilcisi olarak ona hitap edilir; diğer zamanlarda ise kendi davranışlarına yönelik özel tavsiyeler ve talimatlar yöneltilir. O kimi zaman, adeta sınırı geçmekte ve insanlarla yüz yüze gelerek ilahi emir ve tavsiyeleri onlara aktarmaktadır. Dolayısıyla bu son pasajlarda, anlatım biçimi neredeyse sabit kalmaktadır. Arka planda Allah üçüncü şahıstır; konuşanın 'biz'i ise melek (ya da melekler)dir. Mesajlar, Hz. Peygamber'e yöneltilir. Doğrudan doğruya

²⁰⁰ H. Demirci, 70.

²⁰¹ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, (Çev. :Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, 21.

insanlara hitap edildiği ve kelimelerin kendisi aracılığı ile geldiği yerlerde dahi, o sadece bir sözcüdüdür.”²⁰² Dolayısıyla Kur’ân ilk olarak peygambere daha sonra ise peygamber vasıtasıyla diğer muhataplara yönelik seslenişini görmekteyiz.

Bu bağlamda Kur’ân’ın, “*Doğrusu Kur’an sana ve kavmine bir öğüttür.*”²⁰³ ayetinde geçtiği üzere Kureyş kabilesine, “*Bu (Kur’an), Ümmül Kura (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır.*”²⁰⁴, âyet-i kerime ile cahiliye dönemi Araplara, “*Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik*”²⁰⁵ ayeti ile de bütün insanlara gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile anlama ve kavrama melekesine sahip herkes Kur’ân’a muhataptır.²⁰⁶

Kur’ân-ı Kerim’in ayetlerinden de anlaşılacağı üzere muhatap sırası zamanla değişmiştir. Fakat burdaki sıralamadan kasıt önem sıralaması olarak anlaşılmamalıdır. Kaldığı hitabın bu özellikliğinde Kur’ân-ı Kerim’in hitap gücünü görmekteyiz. Zira Kur’ân’ın mesajının daha iyi anlaşılması hitap edilen çevresinin özelliği ile doğru orantılıdır. Kur’ân-ı Kerim’in ilk muhatabı Peygamber Efendimizin (s.a.v.) tebliğe ilk olarak yakın akrabasından başlaması bu tebliğ sürecinde Peygamber Efendimizin (s.a.v.) yakın çevresinden destek alması ve diğer Araplara tebliğinde yardımcı olması hususunda önem arz etmektedir. İşte burada yakın çevreden uzak çevreye hitap eden Kur’ân ayetleri aradan geçen zaman sonucunda diğer tüm insanlara da aynı derecede hitap ettiği ve dolayısıyla Kur’ân hitabının günümüz Müslümanlarına dolaylı olarak hitap ettiği görüşüne katılmamaktayız.²⁰⁷

Netice itibariyle Kur’ân’ı Kerim’de tek ve yegâne hatibi Yüce Allah’tır. Dolayısıyla Kur’ân’da mütekellim hiç değişmezken muhatap sürekli değişmektedir. Çünkü Kur’an, yaşayan topluma inmiş ve bu canlı ortamın durumuna göre en başta Hz. Peygamber’e olmak üzere genelde tüm insanlara özelde ise müminlere hitaptır. Aynı zamanda Kur’ân canlı bir hitap olup gerek ilk muhatapları gerekse tüm insanlığı ve gerekse de her çağdaki insanları aynı oranda muhatap almaktadır.

²⁰² Mustafa Öztürk, *Kur’an Dili ve Retoriği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, 16.

²⁰³ Zuhurf, 43/44.

²⁰⁴ En’am, 6/92.

²⁰⁵ Seb’e, 34/28.

²⁰⁶ H. Demirci, *Kur’ân-ı Kerim’de Hitabet*, 50.

²⁰⁷ Öztürk, Mustafa, “Kur’an’ın Tarihsel Bir Hitap Oluş Keyfiyeti”, *İslâmi İlimler Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 1, Güz-2006, 63.

2.2. KUR'ÂN-I KERİM'DE MUHATAPLAR VE BU MUHATAPLARA HİTAP

Kur'ân-ı Kerim başta insan olmak üzere canlı cansız çeşitli türlerde varlıklara hitap etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de hitap ifadeleri çeşitli şekillerde olmuştur. Bu hitaplar bir görüşe göre otuz üç²⁰⁸, başka bir tasnife göre kırktır. Zerkeşi ise kırk vecih olduğunu ifade etmiş fakat eserinde otuz üç şekilden fazla hitap şekli belirtmemiştir.²⁰⁹ Ancak biz burda çalışmamız çerçevesinde belirlediğimiz muhataplar ve bu muhataplara hitaplara bakacağız. Bu muhatapların başında daha öncede zikrettiğimiz üzere elbetteki Hz. Peygamber gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in hitabı, İnsanoğlu içerisinde en başta vahyi ilk olarak alan kimse olan Hz. Peygambere yapılmaktadır. Daha sonra bu yüce hitap, o dönemde yaşayanları muhatap alır, sonra ise her coğrafya, her zaman ve her inançtaki tüm insalığa ve dahi ins ve cin topluluğuna seslenmektedir.²¹⁰ Bu bağlamda Kur'ân'ın Hz. Peygamber şahsında genelde; tüm insanlara, özelde ise; müminlere, gayr-i müslimlere, kâfirlere, münafıklara, müşriklere, metafizik varlıklara, mahlûkata ve mevcudata hitabı mevcuttur. Çalışmamızın bu başlığı altında yukarıda tasnifini yaptığımız gruplara yapılan hitabeti değerlendireceğiz. Aynı zamanda burda Kur'an'ın üslubunu değerlendirmek için öncelikle bu muhatap gurubunu ve konumunu tanımaya ve tanıtmaya özen gösterdik.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen bütün konular hitap konusudur. Bu konular özetle Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları, ibadetler, inançlar, aile düzeni, iktisadi hayat, ahlaki öğretiler, ahiret hayatı, ölüm ve sonrası, peygamberler ve kavimleri, melekler ve ruhani varlıklar, toplum düzeni, savaş, cihat ve diğer muhtelif konulardır. Bu hususlar kişilerin hem dünya hem de ahiret hayatıyla ilgili konulardır. Dolayısıyla bu yönüyle Kur'ân-ı Kerim yalnızca ahiret hayatına dair konularda değil, aynı zamanda dünya hayatındaki bir takım meselelerin dizaynı içinde söz sahibi konumunda olmuştur.²¹¹ Biz burda aynı zamanda Kur'ân'ın hitap ettiği varlıkları ele almak yanında, hitap ederken hitabetinde bazı nesnelere yer vererek bazı mesajlarını iletmesi açısından bu hitap nesnelere de yer vermek için bu nesnelere alakalı ayetleri de ele alıp bu mesajlara vurgu yapacağız.

²⁰⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 192.

²⁰⁹ Zerkeşi, II, 237.

²¹⁰ Ali Akpınar, *Kur'ân'ın Mü'minlere Çağrısı*, 12.

²¹¹ H. Demirci, 57-28.

2.2.1. Tüm İnsanlara Hitap

Kur'ân-ı Kerim insanın yaratılışına çok önem vermiş ve onun yaratılışını ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır.²¹² Dolayısıyla Kur'ân'ın insana ve insanlığa verdiği ehemmiyeti özellikle insanın yaratılış evrelerini detaylı biçimde açıklamasından anlayabiliyoruz. Nitekim insanı tanımak için önce onun yaratılışını ve yaratılış safhalarını iyice idrak etmek gerekir. Tabiki biz burada insanın yaratılış safhalarını nasıl ve neden yaratıldığı üzerinde durmayacağız. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus mahlûkatın en kıymetlisinin insan olduğudur. Kaldı ki kâinattaki nimetler de, külfetler de hep insanoğlu içindir.

Yüce Allah (c.c.) insanı yarattıktan sonra onu elbetteki başıboş bırakmamış olup ona akıl ve irade gibi kıymetli bir meleke lütfetmiştir. Ancak sadece aklın da yeterli gelmeyip onun da yanlış yapabileceğini bildiğinden insana vahyiyle iletişim kurduğunu bilmekteyiz. Bununla birlikte Allah ile insan arasında kesintisiz bir iletişim devam etmiş ancak bu iletişimde bir zayıflama durumunda ve insan rabbî ile iletişime kayıtsız kaldığında, yeni peygamberler ve yeni ilahi kitaplarla iletişim yenilenerek sağlanmıştır. Kur'ân-ı Kerim ile bu iletişim son kez yenilenmiş ve sağlanmıştır.²¹³

Biz de burada Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim ile tüm insanlarla kurduğu iletişimi ele almaya çalışırken bu iletişimin nasıl olduğu inanç bakımından konumlandığımız/kategorize kitleler üzerinden yola çıkılmak suretiyle ele alacağız. Bu bağlamda, öneminden dolayı defâatle belirttiğimiz üzere Yüce Allah'ın Kur'ân aracılığıyla iletişime geçtiği ve muhataplarının en başta geleni ve en kıymetlisi Hz. Peygamber (s.a.v.) dir. Aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v.), adeta Yüce Allah ile hitaba muhatap olan tüm mahlûkat ve mevcudat arasında sözcü konumundadır. O yüzden her hitap peygambere iletildikten sonra diğer muhatap kitlelerine onun elçiliği ile iletilmiştir. Bu durum bir ayette şöyle geçmektedir: “*Biz resul göndermedikçe azap da etmeyiz.*”²¹⁴ Kur'ân-ı Kerim'de müşriklerin bu ayetleri doğrular nitelikteki ifadelerini görmekteyiz.²¹⁵ Bu ayetten yola çıkarak diyebiliriz ki Yüce Allah mesajlarını insanlara ulaştırmak için her ümmete ayrı ayrı peygamberler görevlendirilmiştir. Mevzu

²¹² Bk. Mü'minûn, 23/12-14; İsrâ, 17/70.

²¹³ Ali Akpınar, *Kur'ân'ın Müminlere Çağrısı*, 11.

²¹⁴ İsrâ, 17/15. Ayrıca bu durumun belirtildiği bir diğer ayet için bk. Fatır, 35/24.

²¹⁵ Bk. Mülk, 67/9.

Kur'an'ın vahyedilmesi olunca elbetteki Allah ile insanlar arasındaki elçi Hz. Muhammed'dir (s.a.v.) ve muhatap tüm insallıktır.

Biliyoruz ki Hz. Muhammed (s.a.v.) gönderilen peygamberlerin en sonuncusu olup ondan sonra asla peygamber gelmeyecektir. Bunun içindir ki Hz. Muhammed ve ona indirilmiş olan Kur'an'ı Kerim sadece Araplara değil tüm insanlara, özellikle tebliğin ulaştığı herkese gönderilmiş bir peygamber ve ilahi bir kitaptır.²¹⁶ Bu çerçevede anlaşılan odur ki Yüce Allah (c.c.) Kur'an'ın evrensel bir hitap olduğunu bizlere ilan etmektedir. Nitekim Kur'an bütünlüğüne baktığımızda görüyoruz ki Kur'an kişilerle, isimlerle değil niteliklerle ilgilendirir ve bu nitelikleri tanıtır. Ancak Yüce Allah (c.c.) pek az ismi zikrettiğini görürüz. Bu isimler ise dünya hayatı boyunca devam edecek olan kınanan bazı eylemleri ve övülen bazı eylemleri sembolize eden isimlerdir. Kur'an'ın bu özelliği de onun tüm insanlığa gönderilmiş evrensel bir hitap olduğunun başka bir göstergesidir. Ancak Kur'an-ı Kerim verdiği mesaj ve üslûbuyla başlangıçta kendi dönemine hitap ediyor görünse bile aslında o bizzat tüm insanlığa aynı anda hitap ediyor konumdadır. Zira onu okuyan herkes bir şekilde kendisini onda bulmaktadır. Nitekim Kur'an'ın bizzat tüm insanlığa *يَا أَيُّهَا النَّاسُ* “*Ey insanlar!*” şeklinde çoğul bir hitapla seslendiği gibi tekil bir ifadeyle de *يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ* “*Ey insan!*” seslenmesi bunu göstermektedir. Kaynaklarda tekil şekilde gelen “*yâ'eyyühe'l insân/ ey insan!*” ifadesinden kasdın Velid b Muğire, Ubey B. Halef gibi inkâr ederek aldananlar olduğu söylense de²¹⁷ bundan Rabbine karşı isyan edipte aldanan her kişi anlaşılabilir.²¹⁸

Kur'an-ı Kerim'de bu şekilde yapılan nidaların ikisi tekil, yirmi biri ise çoğul olmak üzere toplam yirmi üç defa geçmektedir.²¹⁹ Bu hitap ilk önce insanoğluna, insan olduğunu hatırlatan ve insan olmanın gereği olarak yapması gerekenlere dikkat çeken bir hitaptır. Bu seslenişin yanında *يَا بَنِي آدَمَ* “*Ey Âdemoğulları- Âdem'in çocukları!*” nidasıyla da tüm insanlığa hitap kastedilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu nida ise beş defa geçmektedir.²²⁰ “Kur'an'ın “*Ey Âdemoğulları*” çağrısını duyan insanlara düşen, ataları Âdem gibi, seçkin ve temiz olmak, Yüce Allah'ın rızasını kazanma yarışı içerisinde yer almaktadır. Aynı zamanda bu ifade, tüm insanlığın kardeş olduğunu da

²¹⁶ Duman, *Kur'an Ve Müslümanlar*, 99.

²¹⁷ Bk. Ebu Abdillâh Muhahammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubî, *el- Câmiu li ahkâmi'l Kur'an*, Müessesetür-risâle, Beyrut 2006, XXII, 121.

²¹⁸ Âlûsi, XXX, 64.

²¹⁹ Bk. Muhammed Fuad Abdalbaki, *el- Mu'cemu'l Müfehres*, Matbaatu'ş şa'b, Mısır tsz., 726-729.

²²⁰ Bk. Abdalbaki, *a.g.e.*, 24.

ilan eden bir çağrıdır.”²²¹ Bu nidaya örnek olarak Kur’ân’da “*Ey Âdemoğulları*” hitabıyla başlayan bir ayet şöyledir: “*Ey Âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah’ın âyetlerindedir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar.*”²²²

Kur’ân’da, tüm insanlığa hitabı ifade eden Hz Âdem’e yapılan nidanın bir benzerini yine Hz. Nuh’a yapılan nida da görmekteyiz. Ancak bu hitabla ilgili olarak Nuh tufanının evrensel veya yerel/bölgesel olduğuna dair görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bazı âlimlere göre bu tufan bütün dünya ile ilgili olduğu şeklinde düşünülürken bir kısım ulemaya göre de bu tufan Nuh’un (a.s.) yaşamış olduğu bölgede cereyan ettiği şeklindedir. Bu görüşlerden ilki dikkate alınırsa Nuh peygamber, büyük tufandan sonra insan neslinin ikinci atası olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ “*Ey Nuh’un çocukları!*” şeklindeki hitabı da Hz. Âdem’e yapılan hitap gibi görebiliriz. Bu hitap ayette şöyle geçmektedir: “*Ey Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler!...*”²²³ Yukarıdaki açıklamalar muacenesinde bakılırsa bu ayet insana, onun Nuh peygamberin soyundan geldiğini bilmesi, ona yaraşır bir evlat olmayı gerektirdiği bilincini vermektedir. Onun neslinden olmak, tavizsiz olmak tevhid mücadelesinde asla pes etmemek gibi pek çok erdemi taşımak demektir.²²⁴ Bütün bu hitaplar yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur’ân’ın tüm insanlara gönderilmiş evrensel nitelikli bir ilahi mesaj olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Kur’ân’a muhatap olanların onun mesajını tüm insanlığa ulaştırmakla görevli olduğunu da bilmesi gerekmektedir.

Yüce Allah (c.c.), insanlığa seslenirken doğrudan tüm insanlığa şöyle seslenmiştir: “*Ey insanlar! Allah’a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O’ dur.*”²²⁵ Bir başka ayette bir ise: “*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvâya eresiniz.*”²²⁶ Bunun yanında Yüce Allah (c.c.) dolaylı olarak da insanlığa seslenmiştir.

²²¹ Akpınar, *Kur’ân’ın Mü’minlere Çağrısı*, 14.

²²² A’râf, 7/26. Aynı sûredeki “*Ey Âdemoğulları*” hitabının geçtiği bir diğer ayet için bk. A’râf, 7/27; Yâsin, 23/60.

²²³ İsrâ, 17/3.

²²⁴ Akpınar, *Kur’ân’ın Mü’minlere Çağrısı*, 15.

²²⁵ Fâtır, 35/15.

²²⁶ Bakara, 2/21. Ayrıca çoğul olarak aynı hitabın geçtiği bazı ayetler için bk. Nisâ, 4/170, 174; Hucurat, 49/13; Sâf, 61/2-3.

Bir ayette bu çağrı: “*De ki: “Ey insanlar!..”*”²²⁷ şeklindedir. Yüce Allah (c.c.) tüm insanlara hitap ederken, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere iki yerde de tekil çağrıyla seslenmiştir. Bu nidanın geçtiği bir ayet şöyledir: “*Ey insan! Yüce Rabbin hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?*”²²⁸ Kur’ân, “*Ey iman edenler!*” diye başlayan ayetlerde özel emir ve yasakları haber verirken, bu ayetlerdeki nidalarda olduğu gibi genel çağrılarda bulunmaktadır.²²⁹

Yüce Allah her insana, hem bu dünya hem de ahiret hakikatlerini tanıtmak ve göstermek için dört tane ilahi hidayet lutfetmiştir. Nur suresi 35. ayette sembolik bir şekilde ifade edilen bu dört ilahi ışık şunlardır: 1. Fıtri din, 2. Akıl, 3. Peygamber, 4. Kitap’tır. Bunlardan ilk ikisi her insanda doğuştan var olan nimetler olup diğer ikisi ise, ancak aklını, melekesini kullanan olgun bir insanın kendi istek ve özgür iradesiyle sahip olacağı eşsiz rehberlerdir.²³⁰ Yüce Allah’ın bahsettiği bu dört ilahi hidayeti açıklayacak olursak;

1. Fıtri Din: Aklın eyleme geçmesi ve tefekkürü sonucunda ortaya çıkacak olan bedendeki ilahi bir bilgi “*Rabbim Allah’tır*” bilgisidir.²³¹

2. Akıl: Akıl insan için asıldır. Dolayısıyla akıl insanı insan yapan ve diğer varlıklardan üstün kılan en temel ve biricik özelliştir.²³² Bunun yanında İslâm dininden sorumlu olmanın en temel şartı ve ayrıca da insan için çok büyük lütüf ve ikramdır. Dolayısıyla insana verilen tüm sorumluluklar nedeni ona akıl melekesinin verilmesinden dolayıdır.²³³

3. Peygamber: “Peygamber ise akli vahiy ile desteklenmiş ve korunmuş olan en seçkin insandır.”²³⁴

4. Kitap: “‘Görüleni de görülmeyeni de bilen...’ ve her şeyin yaratıcısı, yöneticisi ve sahibi olan yüce Allah’tan gelen kesin ve doğru bilgiyi ve salt hikmeti içerir.”²³⁵

²²⁷ A’raf, 7/158.

²²⁸ İnfitar, 82/6. Aynı tekil nidanın geçtiği diğer ayet için bk. İnşikak, 84/6.

²²⁹ Akpınar, *Kur’ân’ın Mü’minlere Çağrısı*, 13-14.

²³⁰ Duman, 100.

²³¹ Duman, 101. Bu hususla ilgili ayet için bk. A’raf, 7/172-173.

²³² Duman, 102.

²³³ Bu hususu kanıtlar nitelikteki bazı ayetler için Bk. Bakara, 2/30; En’am, 6/165; Ahzab, 33/72.

²³⁴ Duman, 103. Bu hususla ilgili bir ayet için bk. Âl-İmran, 3/164.

²³⁵ Duman, 103. Bu hususla ilgili bir ayet için bk. İnsan, 76/3.

İşte bu yüzden Kur'ân, aklını kullanan ve hakikati arayan, dinli-dinsiz tebliğin ulaştığı, tüm insanlar için indirilmiş ilahi bir nur ve en üstün bir rehberdir.

İnsan, ancak enfüsü olan fitri din ile akli yerinde ve gerektiği şekilde kullandığı zaman peygamberden ve Kur'ân'dan da yararlanma ihtiyacı duyacaktır. Bugün için Kur'ân-ı Kerim, tebliğinin ulaştığı her kimseye hem peygamberin hem de vahyin irşad edici rehberliğini taşımış durumdadır.²³⁶ Dolayısıyla Yüce Allah'ın insanlık âlemine adeta bu hususu belirtmek için şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör”,²³⁷ “Diri olanları uyarsın ve inkârcılar hakkındaki o söz (ceza) gerçekleşsin diye (gönderilmiştir).”²³⁸

Bakara sûresi 1-5. ayetlerinde muttaki olan insan tavsif edilmiştir. Burada sayılan vasıflara sahip olan müminler zikredilmiştir. Bu noktada da Kur'ân, bu özellikleri taşıyan tüm insanlığı ilgilendiren evrensel bir hitaptır.

Az önce de zikrettiğimiz gibi Kur'ân-ı Kerim'de “*Ey insanlar!*” şeklindeki pek çok hitap mevcut olup bununla insan cinsi kastedilmiştir. Kur'ân sadece insan cinsine değil aynı zamanda da neve (türe); “*Ey İsrailoğulları*” ve “*Yâ İbrâhîme, Yâ Mûsâ,*” gibi zata (şahsa) seslenmiştir. Tüm insanlığa hitap dediğimiz zaman her ne kadar hitabın geneli kastedilse de bazen tüm insanlığa gibi görünen bir hitap hususi bir hitap olabilir. Umumi hitap denilince hitabın geneli içine almasıdır. Fakat bazen hitap genel olduğu halde hususilik kastedilmiş de olabilmektedir. Bundan dolayı umumi hitapları üç kısımda değerlendirebiliriz.²³⁹

1-Hitap genel olup kastedilen de geneldir.

Örnek: “*Gerçek şu ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez...*”²⁴⁰ Buradaki ayette geçtiği üzere ifade biçimi de ifadeden kasıttır umumdur. Sabuni bu ayeti, Yüce Allah'ın hiç kimseye zulmetmez, günah işlenmediği takdirde hiçbir kimseye ceza uygulamaz olduğu şeklinde yorumlamıştır.²⁴¹

2-Hitap genele olup kastedilen özeldir.

²³⁶ Duman, 104.

²³⁷ İnsân, 76/73.

²³⁸ Yasin, 36/ 70.

²³⁹ Cerrahoğlu, 193-195

²⁴⁰ Yûnus, 10/44.

²⁴¹ Muhammed Ali es-Sâbûni, *Safvetü't- Tefâsir*, Daru'l Kur'ân, I, Beyrut 1981., I, 586.

Bu türün Kur'ân-ı Kerim'de mevcut olup olmadığı konusunda ihtilaf mevcuttur. Bazıları bu türü kabul etmemiş olsa da bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de örneklerin olduğu görülmektedir.²⁴² “Onlara ‘ Diğer insanlar gibi siz de iman edin’ denildiğinde...”²⁴³ Bu ayeti kerimede bahsedilen iman edenler gibi iman edin ibaresi sadece “Allah’a ve ahiret gününe iman ettik” demekle iman edilmeyeceğini hatırlatmak ve iyiliği emretmek için bu kimselere şu insanların iman ettiği gibi Peygambere ve ona indirilene ve ondan önce indirilmiş olanlara da açıktan ve gizliden kalp ile iman ediniz demektir.²⁴⁴ Dolayısıyla diğer insanlar gibi iman etmek ifadesi, sadece dille yapılan bir imandan ziyade iman etmenin gereklerini yerine getirmek ve tam bir teslimiyet göstermektir. Burdaki hitap umumi olduğu halde buradaki hususilik “diğer insanlar gibi” deki insanlardan kastedilenin Abdullah b. Selam olduğu rivayet edilmiştir.

3-Hitap özele olup kasdolunan geneldir. Bu hitaba örnek olarak şu ayet verilebilir: “Ey Peygamber! kadınları boşayacağınızda ...”²⁴⁵ Buradaki hitap peygambere olsa da, boşanma durumunda olan herkes için geçerlidir.²⁴⁶

2.2.2. Müminlere/Müslümanlara Hitap

Kur'ân-ı Kerim genelde tüm insanlığa indirilmiş evrensel bir hitap olmasının yanında özelde ise tüm müminlere indirilmiş ilahi bir lütüfdür. Bütün insanlığa seslenmek için nâzil olan Kur'ân, yetiştirmeyi amaçladığı müminlere yönelik, hitablarıyla onlara özel olarak çağrıda bulunduğunu bilmekteyiz. Kur'ân'da seksen dokuz yerde geçen يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا “Ey iman edenler!” ifadesi²⁴⁷ ile de müminler için özel bir çağrıda bulunduğunu ve bu çağrının medh/övgü hitâbının bir göstergesidir. Yüce Allah (c.c.), zaman zaman müminlere ikaz ve uyarılarda da bulunmuş olsa da genel kanımız onlara hitabın övgü mahiyetli olduğudur. Aynı zamanda Kur'ân'da “ Ey İman edenler!” ifadesiyle başlayan ayetler müminlere çok önemli hükümleri haber

²⁴² Cerrahoğlu, 192.

²⁴³ Bakara Süresi, 2/13.

²⁴⁴ Yazır, I, 233.

²⁴⁵ Talak, 65/1.

²⁴⁶ Cerrahoğlu, 192.

²⁴⁷ Bk.Abdulbaki, a.g.e., 83-86.

vermekte ve onların iman sahibi olduklarına dikkat çekerek imanlarına yaraşır amel işlemleri gerektiği ve onları imanı korumaya çağırdığı anlaşılmaktadır.²⁴⁸

Ayrıca Kur’ân müminlere hitap ederken bir diğer hitap olarak يَا عِبَادَ “Ey benim kullarım!” çağrısıyla: “Ey kullarım, âyetlerimize iman edenler ve emirlerimize boyun eğenler! O gün size korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceksiniz”²⁴⁹ diye seslenmektedir. Kur’ân’da Yüce Allah, bu ifadeyle, kendine layık olan gerçek kullarına seslenmiş olup onları sahiplenerek onlara büyük bir derece vermiştir.

Bunların dışında Kur’ân’ın müminlere hitap ederken yer verdiği bir başka ifade ise يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ “Ey huzura ermiş nefis!” ifadesidir. Bütün bu ilâhi hitaplar karşısında, kula düşen olumlu insanlar safında yer tutup, Yüce Allah’tan kullara vahiy ve nimet, kullardan Allah’a dua ve ibadet diyerek O’na ve O’nun çağrısına layık olabilmektir. İşte ozaman Yüce Allah’ın gerçek muhatapları olarak insan, O’na dönecek, O’nun cennetinde huzura erecektir.²⁵⁰ Bu husus bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O’ndan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. Cennetime gir!”²⁵¹

Kur’ân-ı Kerim’in bu hitaplarla müminler zümresini muhatap almıştır. Biz çalışmamızda müminlere olan hitabı ele alırken de şöyle bir tasnif yaptık: Peygamberler daha sonra bu ilahi hitabın en başta gelen muhatabı, Hz. Muhammed (s.a.v.), sahabeler, sahabeleri cinse göre ayırdığımızda; erkek sahabeler, hanım sahabeler ve hanım sahabeleri ise peygamberin hanımları olarak ayırdıktan sonra bir diğer mümin gurup ise ümmetin tümü, olarak tasnif ettik. Burdaki asıl amaç müminlerin konumuna göre hitabetteki farklı yönleri ortaya koyarken aynı zamanda da bütün müminler için ortak ve değişmez olan Kur’ân hitabını da ortaya koymuş olacağız.

2.2.2.1. Peygamberlere Hitap

Malumumuz olduğu üzere Kur’ân’ın en başta gelen muhatabı elbetteki Hz. Muhammed’dir (s.a.v.). Ancak tasnifimiz gereği ilk önce peygamberlere hitabı ele

²⁴⁸ Akpınar, *Kur’ân’ın Mü’minlere Çağrısı*, 20-21.

²⁴⁹ Zuhuruf, 43/68-69. Bu nidanın geçtiği bir diğer ayet için bk. Ankebut, 29/56. Ayrıca dolaylı olarak bu hitabın geçtiği bir ayet için bk. Zümer, 39/10.

²⁵⁰ Akpınar, *Kur’ân’ın Mü’minlere Çağrısı*, 19-21.

²⁵¹ Fecr, 89/27-30.

almak durumundayız. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.v.), gönderilen elçiler zincirinin en son halkasıdır yani hâtamü'l enbiyadır. Ondan önce gönderilen elçilerin sayısı binleri, hatta yüz binleri bulabilmektedir. Kur'ân'da bunlardan sadece yirmi sekiz tanesinin adı geçmektedir. Bunlardan üçünün peygamber olduğu ise ihtilaflıdır.²⁵² Nitekim Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: “Senden önce de elçiler gönderdik; onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var.”²⁵³

Kur'ân'da bu peygamberlerin adlarının geçmesinin yanında onlardan bazılarına ise bizzat hitap eden ayet-i kerimeler bulunmaktadır. Biz de burada Kur'ân'da kendisine hitap olunan peygamberleri, Kur'ân'ın onlara olan hitabını ve onların bu hitabın muhatabı olarak gösterdikleri tavrı ve de biz diğer muhataplara örnek oluşları üzerinde duracağız. Bunun yanında da bazı peygamberlerin sadece kulluk ve ahlaki noktada gösterdikleri güzellikleri, çalışmamıza renk katması açısından yer vereceğiz.

İlk önce Peygamber halkasının ilk zincirini oluşturan Hz. Âdem'e (a.s.) Kur'ân'da dört kez doğrudan hitap olunmuştur.²⁵⁴ O'na nasıl hitap edildiğine bakacak olursak, şu ayetti verebiliriz: “(Buyuruldu ki): ‘Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz şeyden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.’”²⁵⁵ Bu hitaptan bu âyet-i kerimenin şeref vermeye yönelik bir hitap olduğu anlaşılmaktadır. Yani şeytan cennetten kovulmuş, bu kovulması sonucunda bir şeref ortaya çıkmıştır. Cennet fazlalıklarından (şeytan) kurtulmuştur. Dolayısıyla burda şeref veren bir hitap vardır.²⁵⁶ Âyet-i kerimenin devamında ise bir uyarı ve hatırlatma yapılmıştır.

Başka bir ayette ise: “Bunun üzerine ‘Ey Âdem!’ dedik, ‘Bil ki bu senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin!’”²⁵⁷ Ancak Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı şeytan şaşırttı²⁵⁸ ve bunun üzerine ayette geçtiği üzere: “Dediler ki “ Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize

²⁵² Duman, 2010, 99. Peygamber olup olmadığı konusunda İslâm alimleri arasında ihtilaf bulunan kimseler; Üzeyr (a.s.), Lokman (a.s.), Zülkaneyn (a.s.)'dır. Ancak çoğunluk, bunların peygamber olmayıp salih kimseler olduğu görüşündedir. Bk. M. Âsım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, TDV Vakfı Yay. Ankara 2004, II/229, 279, 285.

²⁵³ Mü'min, 40/78.

²⁵⁴ Abdülbaki, *a.g.e.*, 24-25.

²⁵⁵ A'raf, 7/19. Yine aynı manadaki bir diğer ayet için bk. Bakara, 2/35.

²⁵⁶ Sâbûnî, I, 439.

²⁵⁷ Tâ Hâ: 20/117.

²⁵⁸ Bk. Tâ Hâ, 20/120-121.

*acımazsın mutlaka ziyan edenlerden olursun!*²⁵⁹ Bu ayetlerden A'raf Suresi 19. ayet, Hz. Âdem ve Hz. Havva için şeref veren bir hitabın ardından ayetin devamında ve diğer ayetlere baktığımızda ise Hz. Âdem ile Hz. Havva' ya bir uyarı, ikaz mesajı veren bir hitap gelmiştir. Sonrasında ise insanın tüm ikazlara rağmen bazen pişman olacağı bir davranış gösterebileceğini görebiliyoruz. Hz. Âdem ve Havva için de böyle olmuş ve yaptıklarından dolayı Allah'a(c.c.) sığındıklarını, Yüce Allah'ın ise onların bu tövbelerini kabul ettiğini görmekteyiz.²⁶⁰

Bir diğer hitap olunan peygamber ise Hz. İbrahim peygamberdir. Hz. İbrâhim'e (a.s.) hitap olunan bir ayette şöyle buyrulmuştur: “ *Çünkü rabbi ona, 'Bana teslim ol' buyurmuş; o da, 'Âlemlerin rabbine teslim oldum' demişti.*”²⁶¹ Bu ayette “İbrahim'in inanç sistemi”nin kısaca, Allah'ın birliğini tanımak, kalben O'na teslim olmak, yalnız O'na kulluk etmek, Beytullah'ı kutsiyetine yakışmayan her türlü kirden temiz tutmak ve orada gerekli ibadet kurallarını uygulamak gibi hükümleri içerdiği bilgisi verilmektedir.²⁶²

Hz. İbrâhim'e (a.s.) dolaylı olarak melekler aracılığıyla ise Hud suresi, 76. ayette şöyle hitap olunmuştur: “*İbrâhim, bundan vazgeç; çünkü rabbinin emri gelmiştir. Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir' dediler.*” Bu ayette böyle bir hitabın olması Hz. Lût'un (a.s.) yaşadığı şehirde ailesinden mümin olanlar da yaşadığı için Hz. İbrâhim'de (a.s.) günahkârlarla beraber onların helak olmasından endişe duymuş, bu yüzden de azabın kaldırılması için meleklerle hatırlatma yapmış aynı zamanda da Allah'a (c.c.) yalvarmıştı. Fakat Lût kavmini bu azabı hak etmiş, melekler ise bu geri çevrilmez azabın gelmekte olduğunu haber verirken İbrahim'den (a.s.) de onlara uğrayacak bu helâkı önleme gayretinden vazgeçmesini söylemişler. Hz. İbrâhim Lut kavmi ile ilgili olarak Yüce Allah ile tartışmıştı.²⁶³ Bu tartışma ise mecazi anlamda olup Allah'a yalvarması ya da Allah'ın gönderdiği meleklerle sebep sunarak azabın kalkması için konuştuğu anlamı içermektedir.²⁶⁴ Dolayısıyla Yüce Allah burda Hz. İbrâhim'i muhatap almış ve nasıl davranması gerektiğini hatırlatmıştır.

²⁵⁹ A'raf, 7/ 23.

²⁶⁰ Bk. Bakara, 2/36-38; Tâ Hâ, 20/123.

²⁶¹ Bakara, 2/131.

²⁶² Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur'an Yolu...*, I/214-215.

²⁶³ Bk. Hûd, 11/74.

²⁶⁴ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur'an Yolu...*, III, 187.

İbrahim peygamberin ismiyle müsamma olan Kur'ân-ı Kerim'deki İbrahim Sûresi'ndeki bazı ayetler ve başka surelerde geçen bazı ayetlerde Hz. İbrahim'in rabbe dualar etmesi ve dualarının kabulünden sonra yine rabbine şükretmesini görüyoruz.²⁶⁵ Hz. İbrahim (a.s.) bu dualarının yanında ayrıca Nemrut'un tanrılık taslamasına ve kavminin Allah'a şirk koşmalarına karşı duruşu En'âm Suresi, 80. ayetinde şöyle geçmektedir: *“Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O’na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâla ibret almıyor musunuz?”* Onun bu duruşu başka bir ayette şöyle zikredilmiştir: *“Çünkü rabbi ona, ‘Bana teslim ol’ buyurmuş; o da, ‘Âlemlerin rabbine teslim oldum’ demişti”*²⁶⁶ Bu ayet-i kerimede Hz. İbrahim'in (a.s.) tutumu belirtilerek aynı zamanda bu tutumundan ötürü övüldüğü de anlaşılmaktadır.

Hz. İbrahim'in vurgulanan diğer bir yönü, babasının inkârda kararlı duruşuna karşılık olarak sevgi ve muhabbetle seslenmesidir. Bu seslenişi Kur'ân'da şöyle geçmektedir: *“Bir gün babasına şöyle demişti: ‘Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana bir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?’”*²⁶⁷ Bu ayette Hz. İbrahim'in (a.s.) babasına bu şekilde seslenmesinde lütufla bir hitap vardır.²⁶⁸ Hz. İbrahim peygamber babasının affını dilerken Allah'a düşman olduğu bildirilince ondan uzaklaşmıştır. Dolayısıyla babasına karşı tutumu ve tavrıyla da, Yüce Allah tarafından çok duyarlı ve yumuşak huylu olduğu yönünde ayrıca övgü almıştır.²⁶⁹ Hz. İbrahim peygamber Kur'an hitabetinde, yaşamındaki ahlaki güzelliği ve kulluğundaki güzelliklerden ötürü övülmüştür.²⁷⁰ Ayrıca yaşamındaki bu güzellikler biz muhataplara çok deruni mesajlar vermektedir.

Kur'ân'da bizzat hitap olunan bir başka Peygamber ise Hz. Musa' (a.s) dır. A'raf Sûresi, 144. Ayette Hz. Mûsâ'nın şahsına bizzat şöyle hitap olunmuştur: *“ Allah, ‘Ey Mûsâ!’ dedi, ‘Ben, tebliğlerim ve konuşmam için insanlar arasından seni seçtim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol.’”* Bu âyet-i kerime'de Hz. Musa (a.s.) Allah'ı görme dileğinde bulunmuş ancak bu isteği kabul edilmeyince, Yüce Allah ona teselli

²⁶⁵ Bk. Bakara, 2/36-38; İbrahim, 14/ 39-41;Tâ Hâ, 20/123; Şuarâ, 26/ 83-85, 87-90; Saffât, 37/100.

²⁶⁶ Bakara suresi, 2/131.

²⁶⁷ Meryem, 19/42.

²⁶⁸ Sâbûnî, II, 218.

²⁶⁹ Bk. Tevbe, 9/114.

²⁷⁰ Bk. Hud: 11/75.

mahiyetinde iki büyük nimetini ikram etmek üzere onu seçtiğini, bu bu suretle kendisini diğer insanlardan üstün ve de seçkin kıldığını hatırlamış; bu nimetlerin kıymetini bilip şükürünü yerine getirmesini istemiştir.²⁷¹ Başka bir ayette ise hitap edilerek şöyle buyrulmuştur: “*Firavun’a git, çünkü o sınırı çok aştı.*”²⁷² Bu ayetin sonrasındaki ayetlerde ise Hz. Musa’nın şöyle dua ettiğini görmekteyiz; “*Mûsâ ‘Rabbim!’ dedi, Kalbime genişlik ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz. Ki sözümü anlasınlar. Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârûn’u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et. Ta ki seni bol bol teşbih edelim. Ve seni çok analım. Kuşkusuz sen bizi görmektesin.*”²⁷³ Bunun üzerine; “*Allah buyurdu: ‘Ey Mûsâ! Dileğin kabul edildi. Zaten sana bir kere daha lütufta bulunmuştuk.*”²⁷⁴ ayetiyle Hz. Musa’nın duasının kabul edildiği bildirilmiştir. Bütün bu ayetlerden Hz. Mûsâ yüklendiği görevin ağırlığı bilinciyle endişelendiğini ve bu hususta rabbine yalvarıp yardım talep ettiğini görmekteyiz.²⁷⁵ Ayrıca Yüce Allah’ın (c.c.) ise Hz. Mûsâ ile adeta bir diyalog halinde bulunup ona cevap verdiğini görmekteyiz.

Kur’ân’da hitap edilen bir diğer peygamber ise Hz. Nuh’dur (a.s.). Kur’ân’ın 71. Suresi olan Nûh sûresi, ismini Hz. Nuh’dan (a.s.) almıştır. Bir ayette: “*Allah buyurdu ki: ‘Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü o onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.*”²⁷⁶ Bu ayette ise Hz. Nuh’un oğlu için endişelendiğini ancak Yüce Allah oğlu iman emediği için onun kendi ailesinden sayılmayacağını bildirmiştir. Bunu yanında ise Yüce Allah, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şeyi kendisinden istememesi hususunda Hz. Nuh’u uyarılmış ve onun gibi büyük bir peygamberin bu gibi isteklerden kaçınmasını ve cahillerden olmamasını tavsiye etmiştir.²⁷⁷

Kur’ân’da hitapedilen peygamberlerden biri de Hz. Davud’dur (a.s.). O, Kur’ân-ı Kerim’de adı çokça zikredilen peygamberlerden biridir. Ayrıca demiri işleyip onunla zırk yapması, güzel bir sesinin olması ve de Zebur’u okurken bütün canlıların toplanıp

²⁷¹ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur’ân yolu...*, II, 588.

²⁷² Tâ Hâ, 20/24.

²⁷³ Tâ Hâ, 20/25-35.

²⁷⁴ Tâ Hâ, 20/36-37.

²⁷⁵ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur’ân yolu...*, III, 634.

²⁷⁶ Hûd, 11/46; Ayrıca Hz. Nuh’a (a.s.) doğrudan hitap olunan diğer bir ayet için bk. Hûd, 11/48.

²⁷⁷ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur’ân Yolu...*, III, 174.

onu dinlemesi ile bilinmektedir. Bunların yanında Davud (a.s.) Kur'ân'da, Allah'ı çok zikreden, salih amellerde bulunan ve günah işlemekten titizlikle uzak duran bir peyamber olduğu anlatılmıştır.²⁷⁸

Hz. Dâvûd'a hitap olunan bir ayette şöyle buyrulmuştur: *“Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsinin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.”*²⁷⁹ Dâvûd (a.s.) hem peygamber hem de hükümdar olduğu için her iki anlamda da halifedir. Dolayısıyla her insan için geçerli olmakla beraber özellikle Davûd (a.s.) gibi hem peygamber hem de hükümdar peygamberler olanlar için çok daha mühim olan görevleri bulunduğu ifade edilmektedir. Bu görevlerin başında nefsi arzulara uymamak ve adaletle riayet etmek gelmektedir. Bunların aksini yapan kişiyi, Allah (c.c.) yolundan saptırır. Bütün bunların ahiret hesabını önemsememek veya unutmaktan kaynaklandığına dikkat çekilerek, bunun cezasının ise şedid olacağı zikredilmektedir. Sâd sûresinin 2. ayetinde geçtiği üzere putperestlerin Kur'ân ve Hz. Peygamber karşısındaki alaycı ve inkârcı tutumlarından ötürü aynı sûrenin 17. ayetinde Hz. Peygamberin onlara karşı sabırlı olması ve “güçlü kulumuz” diye zikredilen Hz. Dâvûd'u örnek alması istenmişti. Hz. Dâvûd (a.s.) hitap olunan bu ayetle de anlıyoruz ki Hz. Dâvûd 'un (a.s.) bahsidilen gücünün iki kağnağına değinilmiştir. Bunlar biri yönetiminde adaletle hükmetmesi bir diğeri ise aynı dürenin 24. ayetinde geçtiği üzere hatalarının farkına varıp pişman olması ve Allah'a yönelip O'na ibadet ve dua etmesi, tövbe edip bağışlanma dilemesidir. Böylece Hz. Peygamber'e ve onun şahsında tüm ümmete şu hatırlatılmaktadır: işlerinizde adaletten ayrılmaz, yanlışlarınızı düzelterek Allah'a yönelir, O'na ibadet eder, O'na sığınırsanız Allah katında değeriniz yükseleceği gibi düşmanlarınız karşısında güçlü olur, sonunda başarıyı siz elede etmiş olursunuz.²⁸⁰

Kur'ân-ı Kerim'de hitap olunan bir diğer peygamber ise Hz. Yahya peygamber'in babası olan Hz. Zekeriyâ'dır (a.s.). Zekeriyâ (a.s.) İsrâiloğullarına gönderilmiş ancak kendisine ayrıca bir kitap gönderilmemiş olup Hz. Mûsâ peygamberin şeriatı üzerine yaşamış olan son peygamberlerden biridir. Hz. Meryem'in teyzesinin kocası, Beytûlmakdis'in sorumlusu olduğu ve Tevrat nüshalarını yazmak suretiyle çoğaltmış

²⁷⁸ Bk. Bakara, 2/251; Enbiyâ, 21/79-80; Sebe', 34/10-11; Sâd, 38/18-19.

²⁷⁹ Sâd, 38/26.

²⁸⁰ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur'ân Yolu...*, IV, 577.

peygamberdir. Zekerıyyâ Peygamber duanın, emrediyormuş gibi yüksek sesle edilmesini uygun görmediği, alçak sesle mütevazı bir şekilde yalvarıp yakarak dua edilmesi onun âdâbına daha uygun olduğu için alçak sesle dua ettiği bildirilen Zekerıyyâ Peygamber'in kendisinden sonra akrabalarının Allah'ın dinini yayma hususunda ve topluma önder olmada zaaf gösterebileceklerinden endişe duymuş; bu nedenden dolayı duasında kendisine ve Ya'kub (İsrâil) soyuna peygamberlik davasında halef ve mirasçı olabilecek ve davetini sürdürebilecek iyi ahlaklı, âdil ve yetenekli bir halef lütfetmesini Allah'tan niyaz etmiştir. Zira o, bütün olumsuz şartlara rağmen Allah'tan ümit kesilmemesi gerektiğini biliyordu.²⁸¹ Bunun üzerine Yüce Allah Hz. Zekerıyyâ Peygamber'e şöyle buyurdu: "... 'Ey Zekerıyyâ! Biz sana Yahyâ adında bir oğul müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik.' " bu ayetten de anlıyoruz ki Yüce Allah hem kulu hem de Peygamberi olan Hz.Zekerıyyâ Peygamber'in duasını kabul etmiştir.

Kur'ân'da kendisine hitap olunan bir diğer peygamber Hz. Zekerıyya'nın (a.s.) oğlu Hz. Yahya'dır (a.s.). O'na Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Ey Yahyâ! Kitaba var gücünle sarıl*" dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik."²⁸² Şevkânî, daha çocukken Hz. Yahyâ'ya verilmiş olan bu hikmeti, "kendisine sınıksız sarılması emredilen kitabı kavrama, dini hükümleri anlama yeteneği" şeklinde açıklamış ve aynı kelimeye "ilim, bildiğiyle amel etme, peygamberlik, akıl" gibi anlamlarında verildiğini belirtmiştir.²⁸³ Nitekim Yüce Allah Hz. Yahyâ'yı temiz bir fitrat sahibi olarak yaratmıştır. O, insanlara karşı son derece şefketli, Allah'a karşı itaatkâr, dinine sıkıca bağlı, anne- babasına iyilik eden, insanların hakkını, hukukunu gözeten, zorbalık ve isyankârlıktan uzak birinsandı.²⁸⁴ Başka bir ayette de Hz. Yahayâ'nın (a.s.) ise onun, Allah'ın kitabını tsdik eden, iffetli, asil ve sâlih bir peygamber olduğu buyrulmaktadır.²⁸⁵ Hz. Yahyâ bütün bu güzel vasıfları sebebiyle Yüce Allah'ın övgüsüne mazhar olmuş ve dünyaya gelirken de, dünyadan giderken de ve yeniden hayata döndürüleceği günde de Allah'ın inâyetinin onunla beraber olacağı bildirilmiştir.²⁸⁶

²⁸¹ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur'ân Yolu...*, III, 588-590.

²⁸² Meryem, 19/13-14.

²⁸³ Muhammed b. Ali eş- Şevkânî, *Fethu'l Kadir*, Beyrut 1992, III, 449.

²⁸⁴ Bk. Meryem, 19/13-14.

²⁸⁵ Bk. Âl-i İmrân, 3/39.

²⁸⁶ Bk. Meryem, 19/15; Ayrıca bk. Âl-i İmrân, 3/39.

Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan peygamberlerden bir diğeri de İsrailoğullarına gönderilmiş olan Hz. İsa'dır (a.s.). Kur'ân'da Hz. İsa'ya şöyle hitap olunmuştur: *“Allah buyurmuştur ki: ‘Ey İsa! Ben seni vefat ettireceğim, seni katıma yükselteceğim, seni o inkârcılardan arındıracağım ve sana tabî olanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte, ayrılığa düşüp durduğunuz hususlarda aranızda hükmü o zaman ben vereceğim.”*²⁸⁷ Bu ayetle yapılan hitap, Hz. İsa'nın müteveffa olarak gökyüzüne yükseltileceğine dikkat çekmektedir. Gökyüzüne yükseltilme keyfiyetiyle ilgili farklı surelerde açıkça bilgi verilmektedir. Zira bu surelerde onun öldürülmediği ona benzetilerek başka bir şahsın öldürüldüğüne dair bilgiler vardır.²⁸⁸ Bazı yorumlarda Hz. İsa'nın öldürülmediği canlı olarak göğe yükseltildiği yer almaktadır. Bu konuyla ilgili olarak yukarıdaki ayette yapılan hitabın içeriği Sâbûnî'ye göre şunu ifade etmektedir: *“Allah İsa'yı (a.s.) Yahudilerin elinden kurtaracağını ve kendisine hiçbir eziyet edilmeden sağ salim göklere kaldıracağını müjdelemekte, tekrar dünyaya indirildikten sonra da öldüreceğini haber vermektedir. Yine onu inkâr edenlerin şerrinden de koruyacağı bildirilmekte ona uyup iman edenleri, kıyamete kadar Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr edenlerle, müminlere düşmanlık edenlerden üstün kılacağı bildirilmektedir.”*²⁸⁹

Kur'ân'da bizzat ismine yönelik bir hitap olmasa da ağır imtihanlarıyla bilinen ve tanınan, bu imtihanlara gösterdiği sabırla öne çıkan ve biz muhataplara örnek olan bir Peygamber Hz. Eyyûb'dur (a.s.). Bilindiği üzere Hz. Eyyûb Peygamber hastalığının iyileşmesi ve sıkıntısının giderilmesi için *“...‘Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün...”*²⁹⁰ şeklinde yakarışına Allah şöyle bir hitapla karşılık vermiştir: *“Ayağımı yere vur! İşte yikanacak ve içilecek soğuk bir su.”*²⁹¹ Hz. Eyyûb'un hastalığından kurtulması için yaptığı dua ve Allah'ın, iyileşmesi için ona gösterdiği yol da göstermektedir ki bir insan, elinden gelen tüm çabaları gösterdikten sonra neticeyi dua ederek Allah'tan istemelidir. Elinden geleni yapıp çaresiz kalan kişiye, samimi duası bir şifa ve kurtuluş sağlayabilmektedir.²⁹² Kur'ân, Hz. Eyyûb'u, çektiği

²⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/55.

²⁸⁸ Bk. Nisâ, 4/157-158.

²⁸⁹ Sâbûnî, I, 205.

²⁹⁰ Enbiyâ, 21/83. Ayrıca bk. Sâd, 38/41.

²⁹¹ Sâd, 38/42.

²⁹² Resul Ertuğrul, “Kur'ân'da Fiilî Dua”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4(4), Artvin 2015, 913-914.

sıkıntılardan ve bu sıkıntılara gösterdiği sabırdan ötürü biz muhataplara örnek olarak sunduğu görülmektedir. Bu hususla ilgili olarak yukardaki ayetin bir sonrasında şöyle buyrulmaktadır: *“Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik.”*²⁹³ Bu ayetten yola çıkarak Hz. Eyyûb Peygamberin kendisine verilen dert ve sıkıntılardan ötürü sabredip Rabbine yalvararak gösterdiği tavır O’nu hem Kur’ân hitabetinde hem de kulluk noktasında öne çıkarmıştır. Hz. Eyyûb Peygamber’in hayatından da anlıyoruz ki sabırlı insan, musibet anında, güç ve denetim odağı olarak Allah’a bağlanarak veya dayanarak zorluklarla başa çıkabilme başarısı gösterebilmektedir. Dolayısıyla Hz. Eyyûb Peygamber’in Allah’tan gelen belâ ve musibetler karşısında takınılması gereken ideal tavrı gösterdiği, Kur’ân’da dile getirilmiştir.²⁹⁴ Allah, Hz. Eyyûb’u (a.s.), ailesini ve servetini kaybetmenin yanında vücudundaki hastalıklarla da imtihan etmiş; O’nun bu durum karşısındaki sabır ve teslimiyetini bütün insanlığa örnek göstermiştir.²⁹⁵

Bizzat şahsına yönelik hitap olmamakla beraber Rabbine karşı ihlası ve kulluğu ile bizlere ışık tutan diğer peygamber ise Hz. Süleyman Peygamber’dir. Onun, bu yüce hitaptaki anlatımına ve bizlere örnekliğine dair burda şu ayetleri vermeyi münasip görüyoruz: *“Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi; ‘Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!’ Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi ve ‘Ey Rabbim!’ dedi, ‘Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kulların arasına kat!’”*²⁹⁶

Bir başka peygamber olan yine sabrıyla ve güzelliğiyle tanınan Hz. Yusuf ‘dur (a.s.). İsmi Yusuf’un (a.s.) isminden alan, Kur’ân’ın 12. sûresi olarak bilinen Yusuf sûresi, baştan sona kadar Hz. Yusuf’u ve hayatını anlatmaktadır. Bu surede Hz. Yusuf Peygamberin başından geçen olayları, onun yaşadığı zor zamanları anlatırken aynı zamanda da onun bu zorluklar karşısında sabrı, Rabbine sığınması ve hakkın yanında

²⁹³ Enbiyâ, 21/ 84.

²⁹⁴ Nuran Bayrak, *Kur’ân’da Kıssa Temelli Duygu Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2018, 95-96.

²⁹⁵ Mustafa Bayar, “Din ve Ahlâk Öğretiminde Kur’ân Kıssalarının Önemi: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersindeki Eyyüb kıssası üzerine Nitel bir Araştırma” *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 744.

²⁹⁶ Neml: 27/18-19.

durması anlatılmaktadır. Karşılaştığı bu zorluklardan birinde ise nefesine boyun eğmemesi, bu durumda da yine rabbinden yardım istemesi ve rabbe karşı gelmekten zindanlarda kalmayı yeğlemesidir. Onun bu tutumu ve davranışı Kur'ân'ın muhataplarına çok önemli bir mesajdır. Bu kararlı ve net duruş Kur'ân'da şöyle geçmektedir; *“Yûsuf, ‘Rabbim!’ Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum!’ dedi. Rabbi onun duasını kabul etti ve kadınların tuzağına düşürmedi. Şüphesiz O, çok iyi işiten, pekiyi bilendir.”*²⁹⁷ Yukarıda ifade ettiğimiz hususu bize bildiren bu ayetle de anlıyoruz ki Hz. Yusuf, iffetini korumak²⁹⁸ için büyük sıkıntılara katlanması ve bütün bu sıkıntılar karşısında sabır göstermesiyle iffetli bir genç örneği olarak sunulmuştur.²⁹⁹ Onun bu tutumu ve davranışı Kur'ân'ın muhataplarına çok önemli bir mesajdır. Ayrıca O'nun iffetli olması yanında, her durumda Allah'a sığınması, olaylar karşısında sabretmesi ve kendisine kötülük yapılanlara merhamet göstermesi de Kur'ân'da geniş bir şekilde bizlere sunulmaktadır.³⁰⁰

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Kur'ân'ın, bizzat hitap ettiği peygamberlerin yanında biz muhataplarına mesajını etkileyici kılmak için hitabetinde özellikleri yönüyle yer verdiği bazı peygamberleri de ele aldık. Verdiğimiz bu ayetleri göz önünde bulunduracak olursak bu yüce hitaptan anlaşılması gereken en önemli husus rab-kul ilişkisinin nasıl olması gerektiğinin farkına varılmasıdır. Netice olarak; rab-kul ilişkisinde en şerefli münasebetin dua olduğu, ayrıca her yerde ve her şartta rabbe sığınmak ve O'nunla hukuku kesmeme bilinci içerisinde olmak gerektiği hatırlanmalıdır. Hz Muhammed (s.a.v.) dışındaki bütün peygamberlere görüldüğü gibi isimleriyle hitap olunurken Ona ismiyle değil vasfıyla yani *“Ey peygamber!”* şeklinde hitap olunmuştur. Bu hususu Hz. Muhammed'e Hitap başlığı altında genişçe ele alacağız.

²⁹⁷ Yûsuf, 12/ 33-34.

²⁹⁸ Bk. Yusuf, 12/32-33.

²⁹⁹ Yusuf, 12/23; Sabuni, III, 154; Razi, XIII, 181.

³⁰⁰ Hz. Yusuf ile ilgili bu hususların deteyi için bk. Yusuf, 12/1-111.

2.2.2.2. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Hitap

Kur'ân-ı Kerim'in ilk muhatabı ve diğer tüm muhataplara bu yüce kelamı tebliğ ve tebyin eden elbetteki Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed, Kur'ân'ı tebliğ ve temsil ile bizlere anlatmış, ulaştırmış olması hasebiyle başta tüm müminler olmak üzere bütün insanlığın ona minnet borcu bulunmaktadır. Bu bilinçle hem Kur'ân'ı hem de Rasûlullah'ı tanımaya ve anlamaya çalışmalıyız.

Malum olduğu üzere, Kelime-i şehadette Allah'tan başka ilah olmadığını ikrardan sonra Hz. Muhammed'in "Allah'ın kulu ve resûlu olduğunu" kabul ederek İslâm dinine girmiş olunur. Burada Peygamberimiz'in (s.a.v.) önemli iki özelliğine dikkat çekilmektedir: Önce kul, sonra peygamber olmasıdır. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) bahsi geçince Kur'an ayetlerinin hep bu iki vasfa vurgu yaptığını görürüz. Hz. Muhammed bir insandır, fakat kendisine vahiy gelen bir insan olarak tanıtılmakta ve her seferinde bu tekrar edilerek hafızada yenilenmektedir.

Kur'ân-ı Kerim "*Ya İbrahim, yâ Mûsa, yâ İsa,*" gibi bizzat zata olan nidalarını görmekteyiz. Yüce Allah peygamberlerine "*Ey İsa, Ey Musa*", "*Ey İbrahim*" şeklinde seslenmekte ancak hitap sırası Peygamber Efendimize (s.a.v.) geldiğinde ise Yüce Allah Kur'ân'da "*Ey Muhammed*" şeklinde bir hitapta bulunmamış Peygamber efendimize (s.a.v.) hitaben "*yâ eyyühennebiyyü, yâ eyyüherresûl*" şeklinde hitap etmektedir.³⁰¹ Kur'an'da Peygamber Efendimize (s.a.v.) yapılan hitapların ona özel olması, onun diğer peygamberlere olduğu gibi ismi ile değil de konumu ve vasfına yönelik olması, Yüce Allah'ın ona verdiği kıymetin göstergesidir.³⁰² Onun şanın ve şerefine ne kadar yüce olduğunu göstermek içindir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) döneminde bedevi Arapları cahiliye adetlerine göre birbirlerine isimleri ile seslenmekteydiler. Bundan sebep Müslümanlar, Peygamber Efendimize (s.a.v.) hitap ederken Ona ismiyle ya da künyesiyle değil "*Ya Rasulallah, Ya Nebiyallah*" şeklinde seslenmekle ve bu şekilde hitap ederek saygıda bulunmakla emrolundular.³⁰³ Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah da Hz. Muhammed'e seslenirken onun ismiyle seslenmemiştir. Bu hususta müslümanların, peygambere nasıl hitap etmeleri

³⁰¹ Cerrahoğlu, 193; H. Demirci 74; Ayrıca Bk. Akpınar, *Kur'ân'ın Mü'minlere Çağrısı* 18.

³⁰² Akpınar, *Kur'ân'ın Mü'minlere Çağrısı*, 18.

³⁰³ Mücteba Uğur, "Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Hz. Peygambere Hitap Şekilleri", *Diyanet Dergisi*, 8 (2), Ankara 1974, 69- 70.

gerektiğini de öğretmiştir. Kur'ân-ı Kerim müslümanların Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) nasıl sesleneceği hususu, onun huzurundayken nasıl olunması gerektiğine dair ölçütlerden biridir.³⁰⁴ Bir ayette: “*Ey İman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmanın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider*”³⁰⁵, buyrulmuş peygamberle nasıl konuşulacağı öğretilmiştir. Gerek bu ayette olsun gerekse de Nur Sûresi 63. ayette olsun dikkati çeken ikinci bir ölçüt ise müminlere ahlaki bir öğüt verilmesidir.

Bu ayetlerde, Hz. Peygamber'e nasıl hitap edilmesi gerektiğine işaret edilirken dolaylı olarak da bir büyüğe de nasıl hitap edilmesi gerektiği, onunla nasıl konuşulacağı öğretilmekte ve böylece konuşma adabına yer verilmiş bulunmaktadır. Doğrusu şudur ki; bir büyüğe hitap ederken ismiyle değil, konumu veya hoşlandığı bir vasfi ile alçak sesle, mütevazı bir tavırla seslenmek veya konuşmak İslâm dininde önem verilen ahlak kaideleri içerisinde yer almaktadır. Özellikle altını çizerek söylesek, muhatap Hz. Peygamber ise bu şekilde bir hitap vecibe hükmünde olmaktadır.³⁰⁶

Bilindiği üzere Kur'ân'ı ilk olarak alan Hz. Peygamber olduğundan dolayı onun tamamı aslında Hz. Peygamber'e ve onun şahsında ise tüm muhataplara yöneltilen bir hitaptır.³⁰⁷

Kur'ân-ı Kerim'deki hitaplar, genel hitapların dışındaki şahsi hitaplar ve bunlarda mevcut olan müdahaleler bazen de, vahyin tebliğcisi ve her şeye rağmen bir insan olan Hz. Muhammed'e yöneltilmiştir. Ancak hem içerik hem de vermek istedikleri mesaj açısından bu hitaplar inkârcılara yöneltilenlerde mevcut olan, tehdit ve aşağılama gibi olguların yerine, bir insan olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davranışlarına yansıyan olumsuzlukları yumuşak bir şekilde gidermeyi önceleyen bir üsluba sahiptirler. Bunun yanında bazı hitaplar ise özellikle “Medine döneminde olgunlaşma süreci geçiren İslâm Toplumu'nda karşılaşılan bir takım zor meselelerin yanı sıra gerek Müslümanlar ve gerekse İslâm dışı unsurlar tarafından Peygamber'e (s.a.v.) yöneltilen bazı müşkil sorular”³⁰⁸ Kur'an'ın açık bir şekilde seslenmesi ve bu şekilde müdahalelerde

³⁰⁴ H. Demirci, 74.

³⁰⁵ Hucurât: 49/2.

³⁰⁶ Uğur, 71.

³⁰⁷ Muhammed Fatih Kesler, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar (I), *AÜİFD*, XLIII (2), Ankara 2002, 92.

³⁰⁸ Kesler, 92-93.

bulunmasıyla cevap bulmuştur. Yine Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) müdahale ettiği bir hitaba örnek olarak şu ayeti verebiliriz: “ ‘(Ey Muhammed)’ Vahyi tam alma telâşu yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir”³⁰⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilk vahyi aldığı sırada gösterdiği aceleciliğe daha en başta İlahi irade tarafından bu tarzda bir müdahale yapılmış ve bu beşeri durumun, onun kalbinde Kur'ân'ın istikrar bulmasına engel olamayacağı teminati verilmiştir.³¹⁰ Ayrıca başka ayet-i kerimelere baktığımızda açıkça anlaşıldığı üzere Kur'ân'ın, İlahi kuvvet tarafından korunmasının yanında insanlara O'nu tebliğ eden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de korunduğu ifade edilmektedir.³¹¹

Hem Kur'ân-ı Kerim'in hem de onu getiren peygamberin korunmasına dair olarak yapılan diğer vahiy eksenli sözleri de göz önünde bulundurursak, Hz. Muhammed'in bir takım İlahi müdahalelere maruz kalmasının sebepleri daha iyi anlaşılabilir. Onun bütün insanlığa peygamber ve örnek bir kişilik olarak gönderilmesi gibi her beşere ve hatta her peygambere nasip olmayan özelliklerle donatılması, gerektiği zaman kendisinin düşünce ve fiillerine yapılabilecek bu türden müdahaleleri de elbette zorunlu kılmaktadır. Diğer taraftan Kur'ân'ın bu müdahalelerine olumsuz manalar yüklemek de de söz konusu değildir; çünkü vahiy tarihine bakıldığında diğer peygamberler üzerinde de pratize edilen bu yöntem son Peygamber'in değerini düşürmemiş bilakis ona, İlahi bir gözetim ve koruma altında bulunan ve bu vesileyle bazı küçük hatalar dışında günah işlemeyen seçkin bir kul kimliği kazandırmıştır. Aynı zamanda bu hakikat, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) her hareketinin niçin örnek alınması gerektiği konusunda zihinlerde oluşabilecek şüphelere de en güzel cevap niteliği taşımaktadır.³¹²

Kur'ân'ı Kerim peygamberimize şu hitaplarla seslenir;

1. يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ (Ey Resul!)³¹³
2. يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ (Ey Peygamber!)³¹⁴

³⁰⁹ Kıyâme, 75/16-19.

³¹⁰ Kesler, 93.

³¹¹ Bk. Hicr, 15/9; Mâide, 5/ 67.

³¹² Kesler, 93-94.

³¹³ Maide, 5/41, 67.

³¹⁴ Ahzab, 33/28; Enfâl, /64.

3. يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (Ey sarınıp bürünen Peygamber!)³¹⁵
4. يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ (Ey bürünüp sarınan Peygamber!)³¹⁶
5. Muhatap sigası ile³¹⁷

Yukarıda görüldüğü üzere Yüce Allah beş farklı şekilde Hz. Peygamber'e hitap etmiştir.

Kur'an'ın Peygamberimiz'e (s.a.v.) ismiyle değil de bulunduğu duruma ve makamına uygun hitap şekillerini kullanmasının bir sebebi en başta da ifade ettiğimiz gibi Müslümanlar'ın Hz. Peygamber'e saygı göstermeleri gerektiğini bildirmektir. Hz. Peygamber'e “*Ya eyyühe'l - Müddessir, Ya eyyü'l - Müzzemmil*” diye hitab edilmesi uyarı ve ikaz anlamına gelebileceği gibi övgü ve taltif anlamına da hamledilebilir. Dolayısıyla iltifat ve ünsiyet manası dikkate alındığında bu husus şöyle izah edilebilir: Bu bir Arap âdeti olup muhataba iltifat kastedildiğinde içinde bulunduğu durumu belirten bir isimle hitab edilirdi. Örneğin; Hz. Peygamber'in Huzeyfe b. el-Yeman'a “*uykucu, kalk*” demesi, üstü başı toprak olmuş bir vaziyette uyarır Hz. Ali'ye “toprak babası, kalk” diye seslenmesi hep buna örnektir. Bu yüzden yüce Allah peygamberimize seslenirken bazen de bulunduğu duruma göre hitap ederek ona iltifat etmiştir. Burdan da anlıyoruz ki Yüce Allah'ın (c.c.) Muhammed ismini kullanmamasının bir diğer sebep-i hikmeti ise Peygamber Efendimize (s.a.v.) iltifat etmesiyle ilgili olduğudur. Sadece Peygamber Efendimize (s.a.v.) özel bir hitap olan bu hitap çeşitleri Yüce Allah'ın O'na verdiği lütuflarından birisidir. Yukarıda da belirttiğim gibi açıklamayı yinelersek; Kur'an-ı Kerim “Ya Âdem, (Bakara, 2/33, 35) Ya Nuh (Hud, 11/46,48), Ya İbrahim (Hud, 11/76), Ya Musa (Araf, 7/144, Ya Davud (Sad, 38/26), Ya İsa (Ali İmran, 3/155), Ya Zekeriya (Meryem, 19/79, Ya Yahya” (Meryem, 19/13) gibi isimlerle diğer peygamberlere hitap etmiş olduğu halde sadece, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelince; “*Yâ eyyüherresûl*”, “*Yâ eyyühennebiyyü*” şeklindeki hitaplarla seslenmiştir.³¹⁸ Bu Kur'an'ın tutumu yukardaki ifadelerimizin en büyük kanıtıdır diyebiliriz. Ancak “*Ya eyyühe'l - Müddessir, Ya eyyü'l - Müzzemmil*” ifadelerinin ilk anlamını dikkate aldığımızda, Müddessir ve Müzzemmil surelerinin muhtevasına baktığımızda bu

³¹⁵ Müddessir, 74/1.

³¹⁶ Müzzemmil, 73/1.

³¹⁷ Mesela bk. Tevbe, 9/43.

³¹⁸ Uğur, 71-72.

hitapların, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberliğe hazırlandığına, aşama aşama terbiye edildiğine yönelik hitaplar olduğu düşünülebilir.

*"Herhalde sen; "ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden ötürü, sana vahyolunanın bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bununla göğsün daralacak (sıkılacaksın); ama sen sadece bir uyarıcısın (böyle sözlere aldırma), her şeye vekil olan Allah'tır."*³¹⁹ Bu ayette Mekke halkının büyük çoğunluğu Hz. Muhammed'in getirdiği ilahi mesajlara karşı düşmanca tavır takınmış bununla da kalmayıp mesajı bastırabilmek için eziyet, işkenceye, istihzaya başvurmuşlar; saçma itirazlarda ve haksız suçlamalarda bulunmuşlardır. Dolayısıyla bu durumun Hz. Peygamberin daralmasına (bunılması), çekinmesine, umutsuzluğa düşmesine, enerjisini yitirmesine ve insanları hak dine davetten geri durmasına yol açabilirdi. Yüce Allah, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) inkârcıların olumsuz tutum ve davranışlarına aldırmadan, ilahi mesajları yaymaya devam etmesini istemektedir. Dolayısıyla bu ayet, Mekkeli inkârcıların sözlü olarak Hz. Peygambere sataşırken kullandıkları ifadeleri aktarırken, aynı zamanda da peygamberimize bir ikna ve telkin ve de görevine devam etmesi yönünde emir niteliği taşıyan bir üslup ile hitap edilmiştir.³²⁰

Ayrıca Yüce Allah, bu ayet ile Hz. Peygambere karşı emredici, ikna edici bir üslup kullanmakla beraber Peygamber üzerinde kurduğu otoriteyi kullanarak, yaşadığı sıkıntıların geçici olduğu ve bulara aldırış etmemesi gerektiği noktasında ona telkinde bulunmaktadır.³²¹

Yukarıdaki ayet ile ilgili olarak verdiğimiz açıklamayı tekrar ifade edelim istiyoruz. Çünkü bu gibi içerikli ayetlerin indiği ortamın iyice tahayyül edilip empati kurulması bütün muhatapların faydasına olacaktır. Dolayısıyla bu ayet-i kerimenin indiği ortamı hatırlayacak olursak "Mekke halkının büyük çoğunluğu Hz. Peygamberin getirdiği mesajlara inanmamışlar, düşmanlık göstermişler, alaycı ve aşağılayıcı bir tutum içerisine girmişlerdir. Bütün bu yaşadıkları karşısında Hz. Peygamber aşırı üzüntü, ıstırap ve derin kaygı duymuş, canı sıkılıp göğsü daralmıştır."³²² Dolayısıyla da bu ayet-i kerime ile Yüce Allah Hz. Peygamber'e (s.a.v.) teskin ve telkin amacıyla

³¹⁹ Hud, 11/12.

³²⁰ Muhammed b. Ömer ez- Zemahşeri, *el- Keşşâf* (Tah: Ahmed Abdul Mevcûd, Ali Muhammed), Riyad 1998, III, 186.

³²¹ Abdurrahman Kasaboğlu, *Kur'an'da Kıssa Terapisi*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: VIII/ 2, Sivas, Aralık 2004, 75.

³²² Kasaboğlu, 75.

böyle bir emir de bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu ayette olduğu gibi aşağıda vereceğimiz ayetlerde de Hz. Peygamberimiz'e (s.a.v.) olan hitabın üslup yönünden benzer çizgide olduğunu göreceğiz.

*“Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir. Elbiseni temiz tut. Her türlü pislikten uzak dur. Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Rabbinin rızasına ermek için sabret.”*³²³

*“İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma.”*³²⁴

*“Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı onlardan bir grup seni yanılmaya yeltenmişti, hâlbuki onlar ancak kendilerini saptırırılar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, bilmediğini sana öğretmiştir. Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur.”*³²⁵

*“Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen insanları zorlayıp duracak mısın?”*³²⁶

*“Ama gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana gelenle ilgilenmiyorsun!”*³²⁷

*“Ey peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun? Bununla beraber Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”*³²⁸

Bu verdiğimiz ayetlerde de yukarda üslup yönünden izahını yaptığımız ayetteki gibi genellikle; “Emir, İkaz, Teselli, Hatırlatma, Tehdit, Tavsiye ve Bilgilendirme”³²⁹ mahiyetinde bir üslubun hâkim olduğunu söyleyebiliriz.

Yüce Allah, peygamber gönderiş amacını zikrederken onu dinlemeyen, onun yolundan gitmeyen insanlara bir serzenişte bulunma olarak söyleyebileceğimiz bir ayet-i kerimede bu husus şöyle belirtilmiştir: “ Biz seni, bütün insanlara sırf müjdecî ve

³²³ Müddessir, 74/1-7; Bu üsluptaki hitabın geçtiği bir diğer bazı ayetler için bk. Müzzemmil, 73/1-4; Alak, 96/1-5. Hicr, 15/94.

³²⁴ Nisâ, 4/105. Ayrıca aynı üsluptaki hitabın geçtiği bir başka ayet için bk. Bakara, 2/ 106; Nisâ, 4/107;

³²⁵ Nisâ, 4/113.

³²⁶ Yûnus, 10/99. Benzer üslubun geçtiği diğer ayetlerden bazıları için bk. Yûnus, 10/42, 43; Abese, 80/7.

³²⁷ Abese, 80/8-10. Benzer üslubun geçtiği diğer bazı ayetler için bk. Abese, 80/1, 3, 4.

³²⁸ Tahrîm, 66/1.

³²⁹ Kesler, 95.

uyarıcı olarak gönderdik, fakat insanların çoğu bilmezler”³³⁰ Gerek bu ayetin gerekse yukardaki izahların bağlamında, Hz. Peygamberimizden ve Kur’ân’ın ona olan hitabını değerlendirmeye çalışırken aslında bizlerin en başta hatırında tutması gereken en önemli hususu arzetmek bizlerin birinci görevidir. Bu ayette ifade buyrulduğu üzere, Peygamberin hem konumunu hem yüksek itibarını bildirirken aynı zamanda da ona minnet ve şükran borçlu olduklarını idrak etmeleri istenmektedir.

2.2.2.3. Sahabeye Yönelik Hitap

Sahabeyi bizlere tanıtan başlıca kaynaklarımız ebettteki Kur’ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler’dir. Yüce Rabbimiz zaman zaman bizzat sahabelere seslenmiş olsa da bu hitapların hepsi sadece sahabeye değil onların şahsında bütün insanlığa olmuştur. Bununla birlikte sahabeler, İslâm dininin yayılıp yerleşmesinde çok önemli katkıları olmuştur. Hatta sahabeler, Yüce Allah’tan sonra peygambere yardımcı ve onu destekleyici olmuşlardır. İslâm’ın tebliğinde peygamberin her an yanında olmalarından, onun çektiği sıkıntıları onunla birlikte çekmelerinden ve onun davası için canla başla çalışmalarından ötürü gerek vahiy olsun gerekse de peygamberin övgüsü olsun elbetteki sahabeye ilgili olmaktadır. O yüzden sahabeler sürekli peygamberin övgüsüne nail olmakta ve bu övgüden ötürü sahabe motive olmaktadır.

Şimdi bu girizgâhtan sonra sahabe kavramı üzerinde duralım. Sözlükte "bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak" anlamındaki sohbet kökünden türeyen sahabe, sahibin çoğuludur. Sahabe ile birlikte ashab kelimesi de sıkça kullanılmaktadır. Bunun tekili sahabidir. Sahabi, sahabe ve ashap kelimeleri İslâm dininin gelmesiyle birlikte, Hz. Peygamber’i görüp ona inanan kimseler için kullanılmaya başlanmıştır.³³¹

Sahabe kavramı ile ilgili olarak daha içten ve samimi bir ifade olması açısından şu ifade önemlidir; “son peygamberin kılavuzluğu içinde zamanın anlamlandırılması ve tarihin inşasında etkin, örnek ve derin bir vesile işlevi görmüşlerdir. Sadece, Hz. Peygamber’in hayatı süresince değil, O’nun Refik’i A’la’ya irtihalinden sonra da, ilahi

³³⁰ Sebe, 34/28.

³³¹ Mehmet Efendioğlu, “Sahabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, XXXV, 491-500.

nurun kendileri vasıtasıyla feyazan ettiği kurucu nesil olmayı sürdürmeleri sebebiyle de böyledir...”³³²

Müslüman halk tarafından da tanımlandığı gibi bilindik bir ifadeyle Hz. Peygamberin döneminde yaşamış onun sohbetinde bulunmuş O’na inanmış O’nun davasında yanında olmuş, yoldaşlık etmiş olarak anlaşılan bu sahabe kimliği çeşitli İslâmi ilimlerle uğraşan ilim adamları tarafından da cumhur tarafından da yapılmış tanımlar bulunmaktadır.

Cumhur ulema sahabe tanımını şöyle yapmış: “Sahabe olmak için Resûl-i Ekrem’i uyanık iken bir an bile görmek yeterlidir. Kendisiyle uzun zaman beraber olmak, yolculuk etmek veya gazaya gitmek ya da kendisinden hadis rivayet etmek şart değildir. Abdullah b. Ümmü Mektûm gibi âmâ olduğu için Hz. Peygamber’i göremeyen, ancak ona mülaki olup sohbet edenlerle Mekke’nin fethi günü ve Veda haccında olduğu gibi, kendisiyle doğrudan ilişki kurarak sohbet etme imkânı bulunmayan, fakat Resulullah’ın kendisini gördüğü kimseler de sahabidir. Resûlullah ile görüşüp sohbet eden bir sahabinin Müslüman olarak ölmesi de şarttır. Müslüman olmadan önce önce Hz. Peygamber’i görmekle beraber onun vefatından sonra İslâmiyet’i kabul eden kimselerle Resûlullah’ın huzurunda Müslüman olduktan sonra irtidat eden ve bu hal üzere ölen kimseler sahâbi kabul edilmez.”³³³

Sahabe makamının önemi yukardaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, vahyin anlaşılmasında, İslâmi hayat ve İslâmi geleneğin yaşanmasında - Allah, vahiy meleği, Hz. Muhammed- dördüncü sırada sahabe yer almaktadır. İlâhi hitab, Hz. Peygamber’den sonra sahabeye gelmiş ve birçok emir, yasak ve ya ahlaki öğreti ve öğütler onların şahsında biz Müslümanlara duyurulmuştur. Kur’ân’ın ilk muhatapları olmaları hasebiyle bu yüce hitaba göstermiş oldukları her türlü davranışlarıyla da sonradan gelen tüm Müslümanlara model olmuşlardır. Dolayısıyla Kur’ân’ın ışığında ve Peygamber efendimizin rehberliğinde yürüyen, yetişen bu altın nesil olarak ifade edebileceğimiz sahabe nesli olmasaydı belki de bu İslâmi gelenek oluşmayacaktı.

Kısaca ifade etmek gerekirse, “Kur’ân’-ı Kerim’in sure ve ayetlerinin iniş sebepleri, hadislerin vürud sebebi, Kur’ân hükümlerinin pratik hayata tatbiki ve

³³² Sadık Kılıç, “Kur’ânda Sahabenin Sunuluşu ve Günümüze Yansımaları”, *Kur’an ve Sahabe Sempozyumu*, 27.

³³³ Efendioğlu, “Sahabe”, *DİA*, 491.

açıklaması ile Resul-i Ekrem'in peygamberliği süresince yaptığı icraat, ashabın nakilleri sayesinde bilinmektedir."³³⁴

Hz. Peygamber onları, kuşatıcı bir ifadeyle, "*İnsanlığın en hayırlı kuşağı, nesli*" (el-karnu) olarak betimlemiştir.³³⁵ Peygamberimizin sahabeye olan bu övgüsü Kur'ân-ı kerim tarafından da şöyle tasdik edilmiştir: "*Sizler, insanlara gönderilmiş en hayırlı bir ümmetsiniz.*"³³⁶

En başta ifade ettiğimiz gibi sahabeyi tanımak ve tanıtmak için Kur'ân-ı Kerim'e hem de hadislere başvurmamız gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in en başta da zikrettiğimiz gibi Hz. Peygamber'den sonra muhatap silsilesinin ikinci halkasını sahabe oluşturmaktadır. Kur'ân'ın bizzat sahabeyi muhatap aldığını ise genelde icra ettiği üslûptan olmak üzere bazen de bazı ayetlerde zikredilen "*Ey iman edenler!*" hitabıyla seslenişinden anlıyoruz. Zira ilk önce "*Ey müminler!*" hitabıyla Peygamber sonra sahabeye hitap anlaşılır. Bunun yanında bazı "*Ey iman edenler!*" ifadesiyle direkt sahabenin kastedildiği ayetin mefhumundan, siyak ve sibakından anlaşılmaktadır. "*Ey iman edenler! Allah'ın ve Resülü'nün önüne geçmeyin ve Allah'dan korkun, çünkü Allah işitir ve bilir. Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne çıkartmayın ve ona birbirinize çağırduğunuz gibi adıyla veya yüksek sesle seslenmeyin! Aksi halde amelleriniz boşa gider de siz farkında bile olmazsınız!*"³³⁷ Yüce Allah her iki ayette de "*Ey iman edenler!*" bu nidayla sahabeyi inzar ve ikaz etmiştir. Nitekim ikinci ayette bizzat peygamberin yanında bulunanların seslerini yükseltmemeleri emredilirken evvel emirde kişilerin direkt sahabe oldukları; zîra bazı sahabenin peygamberin yanında yüksek sesle nidada buldukları zikredilmektedir.³³⁸ Bu ayetlerde sahabe ahlaki noktada değerlendirilirken uyarılmış ve nasıl davranmaları gerektiği de bu değerlendirmeye açıklanmıştır.

Bu hitab çağrısının yanında yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ayetin mefhumuna, siyak ve sibakına bakarak hitaptaki yer verilen üslûba göre direkt sahabeye hitap edilip edilmediği anlaşılabilir. Kaldı ki Kur'ân'ın her hitabı elbetteki önceden de

³³⁴ Kılıç, Kur'ânda Sahabenin Sunuluşu ve Günümüze Yansımaları, *Kur'an ve Sahâbe sempozyomu*, Sivas 2016, 29; Efendioğlu, "Sahabe", *DİA*, 492.

³³⁵ Kılıç, Kur'ânda Sahabenin Sunuluşu ve Günümüze Yansımaları, *Kur'an ve Sahâbe sempozyomu*, 29.

³³⁶ Al-i İmran, 3/110.

³³⁷ Hucurat, 49/ 1-2.

³³⁸ Muhammed b. Cerir et- Taberi, *Câmiu'l- Beyan an Te'vîli Âyi'l- Kur'ân*, Dârü'l Kütübü'l- İlmîyye, Beyrut 1992. XXI, 338-vd.

zikrettiğimiz gibi evvela sababeyi muhatap almıştır. Ancak burda kasteddiğimiz hitap ise bizzat sahabeye o anki durumu, tutumu ve davranışından ötürü bir hitap olmasıyla ilgilidir.

Yukarıda verdiğimiz Hucurat sûresinin 1-2. ayetinde olduğu gibi sahabeye uyarı ve bilgilendirme mahiyetinde yapılan hitabın yanında sahabenin övüldüğü ayetlerin de mevcut olduğunu söylememiz gerekmektedir. Bir ayette sahabe “ *Böylece Biz sizi, insanlara örnek/ şahit olamız, Resul de size örnek/ şahit olsun diye aşırılıkları olmayan adil bir toplum yarattık*”³³⁹ böyle övülürken başka bir ayette ise şöyle övülmüştür: “*Siz, insanlar için eğitilip yetiştirilmiş en iyi (en medeni) bir topluluksunuz; iyiliği emrediyor, kötülüklerle mani oluyor ve Allah’a iman ediyorsunuz!...*”³⁴⁰

Kur’ân hitabının bir bölümü, özel olarak şahıslara hitap ettiği; övgüye layık davranışları ile bir kısım sahabileri övdüğü, bir kısmını da yapmış oldukları hataları, farkında olmadan işledikleri normal olmayan davranışları sebebiyle ikaz ettiği bilinmektedir. Övgü ve yergi veya tebşir ve inzar, her ikisi de tebliğin kapsamında olan rehberlik metodlarındandır.³⁴¹ Dolayısıyla gerek övgü gerekse de yergi olsun her ikisi de sahabeler üzerinden ya da doğrudan biz muhataplara nasıl davranmamız gerektiğini gösterirken aynı zamanda da hangi davranışlardan uzak durmamız gerektiğini de bizlere göstermektedir.

Kur’ân’ın özel muhatapları ve İslâm’ın ilk müntesipleri olan sahabeyi Yüce Rabbimiz bu dünyada övgü ve takdirle zikrederken aynı zamanda da ahirete dair vereceği mükâfatlarla da onları müjdelemiştir. Bu hususa örnek olarak ise bir ayette şöyle buyrulmuştur:

*“(Saygıdan dolayı) Allah’ın elçisinin yanında seslerini kısıyan o kişiler, takva sebebiyle Allah’ın kalplerini imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.”*³⁴²

Kur’ân’ın ve peygamberin bütün bu övgülerine; onların gerçekleştirdikleri yüksek faaliyet ve hizmetlere, hatta içlerinden bazılarının cennetle müjdelenmişliklerine karşın sahabe, yine de beşeri varoluş ufkunda kalmış; asla bir takdis ve masumiyet halesine

³³⁹ Bakara, 2/ 143.

³⁴⁰ Âl-i İmran, 3/110.

³⁴¹ Duman, 222.

³⁴² Hucurat, 49/ 3.

büründürülmemiş; olumlu ve olumsuz yönleriyle, bir bütünlük içinde, beşeri bir olgu olarak algılanmaya çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle, bazı inanç ve inanışlarda görüldüğü üzere, kesin dokunulmazlık, masumiyet, hatta tam adalet ve yanılmazlık gibi nitelermelere mevzu olmamışlardır.³⁴³

Kur'ân- 1 Kerim'in sahabe hakkında zikrettiği olumlu özelliklere baktığımızda genel olarak şunları ifade edebiliriz:

- Kur'an'da sahabe, peygamberin yanında ona destek olma ve yardımda bulunma hususunda Yüce Allah'tan hemen sonra geçmektedir. Örnek olarak şu ayeti verebiliriz; *“Ey Peygamber! Sana tabi olan müminlerle beraber Allah sana yeter.”*³⁴⁴
- Kur'ana göre sahabe insanlık için seçilmiş topluluk ve hayırlı ümmet kimliğinin ilk örneği, kadim ve kalıcı numunesidir. Yani insanlığın altın nesilidir. Kur'an'da bu husus şöyle tastik edilmektedir: *“Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz; kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız...”*³⁴⁵ Bu ayeti kerime sahabeye hitaben onların hayırlı insan, hayırlı topluluk ve de hayırlı ümmet olmak için örnek alınacak en zirvedeki insanlık örneği olduğuna işaret edip övmektedir.

Bütün bu ayetlerde olduğu gibi sahabe, ihraz oldukları manevi ve sosyal statüye karşın, Kur'ân'da onlar, yine de inzar ve uyarılıp ikaz edilmiş, kimi zaman ise itap olunmuşlardır.³⁴⁶ Sahabenin uyarıldığı olumsuz özelliklerine ifade edecek olursak genel olarak şunları söyleyebiliriz:

- Kur'ânda sahabenin uyarıldığı bir husus, Allah'a, Peygamberine ve müminlere ihanet etmeleri durumunda uyarılmışlardır: bu hususta bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: *“Ey iman edenler! Allah ve resulüne karşı hainlik etmeyin, emanetinizdeki şeylere de bile bile hıyanet etmeyin.”*³⁴⁷
- Sahabenin yapmış olduğu bir davranış üzerine uyarıldığı bir husus ise bir ayette şöyle geçmektedir: *“Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız*

³⁴³ Kılıç, “Kur'ânda Sahabenin Sunuluşu Ve Günümüze Yansımaları”, *Kur'an ve Sahâbe sempozyomu*, 29-30.

³⁴⁴ Enfâl, 8/64.

³⁴⁵ Âl-i İmran, 3/110. Ayrıca bk. Fetih: 48/ 29; Haşr, 59/ 8.

³⁴⁶ Kılıç, “Kur'ânda Sahabenin Sunuluşu ve Günümüze Yansımaları”, *Kur'an ve Sahâbe sempozyomu*, 54.

³⁴⁷ Enfâl, 8/ 27. Bu hususla ilgili bir diğer ayet için bk. Mümtehine, 60/1.

*zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek, “Sen mümin değilsin.” demeyin; çünkü Allah katında çok ganimetler vardır. Daha önceleri sizde böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*³⁴⁸ Bu ayetten deanlaşılacağı üzere selam veren bir kimsenin selamını, “*sen müslüman değilsin*” diyerek selamını almayan ve de onu öldürdüğü için sahabe takbih edilmiştir. Bu ayetlerin dışında başka hususlarda da Yüce Allah’ın sahabeyi uyarıp haddi aşmaktan men etmişliğini bildiren ayetler de mevcut olup bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “*Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.*”³⁴⁹ Yasaklanan aşırılık hem ibadet sahasında hem ahlaki davranışlarda hem de günlük hayattaki şeylerle ilgilidir. Bu ayetlerin mihverisi olan bu hususların sahabe şahsında bütün insanlığa hitap ettiğini görmekteyiz.

Denilebilir ki, “Kur’an’ın sahabeyi konumlandırması, ona bakış ve mukarabesi, geniş bir perspektiften değerlendirildiğinde, tüm insanların eğitimi ve oryantasyonu gibi, evrensel ve simgesel bir genişliktedir.”³⁵⁰

Bütün bunlarla beraber onlar, “Allah’ın, kendilerinden razı olduğunu açık açık belirttiği; hallerinden modelleme yapabileceğimiz örnek ve kurucu şahsiyetler kervanıdır.”³⁵¹ Yüce Allah rızay-ı ilahinin gerçekleştiğine işaret ederek şöyle buyurmaktadır; “*Muhacirlerin ve ensarın ilkeleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O’ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.*”³⁵²

Sahabe, son din olan İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)’e iman eden ilk Müslüman zümredir. Onlar, şirk ve günah olarak bilinen tüm cahiliye alışkanlıklarını, Kur’ân’ın yasakladığı tüm haramları, inen ilahi vahiye uymak suretiyle bırakan insanlardır. Kur’ân’ın kimi zaman övgüsüne kimi zaman ise yergisine muhatap

³⁴⁸ Nisa, 4/ 94.

³⁴⁹ Bakara, 2/190. Aynı içerikteki bir diğer ayet için bk. Mâide, 5/87.

³⁵⁰ Kılıç, Kur’ânda Sahabenin Sunuluşu..., 58.

³⁵¹ Kılıç, Kur’ânda Sahabenin Sunuluşu..., 62.

³⁵² Tevbe, 9/100.

olmuşlardır. Gerektiğinde ise müjdeleyici bir ayetle teselli bulmuşlardır. Sahabe, gösterdikleri teslimiyet, iman ve inançları uğrunda evden barktan ve yurtlarından uzaklaşmak gibi her türlü imhihadan başarıyla geçtikleri için, Allah'ın “kendilerinden razı” olduğunu bildirdiği Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisinde yetişmiş ender kişiliklerdir.³⁵³

Çalışmamızın bu başlıktaki konusu; Kur'ân'ın ilk muhataplarından olan sahabeler ve bu sahabelere hitabıdır. Burda sahabe tanımı ve sahabenin genel olarak Kur'ân'da nasıl yer aldığı ve de hitaptaki üslup farklılıklarının sebeplerine değindik. Ancak sahabe kendi içerisinde Kur'ân'da da geçtiği kadarıyla bir gruplandırma yapacak olursak şöyle bir sınıflandırma ortaya çıkabilir:

1. Grup olarak bahsedilenler ki bunlar; Muhacirler, Ensarlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hanımları, Ehl-i Beyt, Hz. Peygamber'in(s.a.v.) kızları, hulafâ-i raşidin (Hz. Ebubekr, Ömer, Osman, Ali)
2. Fert olarak bahsi geçen sahabeler ki bunlar; İsmi verilerek bahsedilenler, İşaret etmek suretiyle bahsi geçenler.

Kur'ân'ın Hz. Peygamber'den sonra birinci muhatabı olan sahabeyi, genel olarak ele aldık. Şimdi burada yukarıdaki sınıflandırmayı da dikkate almak suretiyle sahabeye hitabı, “Erkek Sahabeye” ve “Hanım Sahabeye” hitap başlıklarıyla detaylandıracağız.

2.2.2.3.1. Erkek Sahabeye Hitap

Erkek sahabeleri, yukarıdaki gruplandırmadan hareketle muhacir, ensar, olarak ele almanın yerinde ve yeterli olacağı kanaatindeyiz. Kur'ân'da sadece bir sahabenin ismen zikredildiği ve onunda erkek sahabelerden olan Zeyd bin Haris olduğunu bilmekteyiz.³⁵⁴ Bunun yanında ismi verilmeyip ama işaret yoluyla bahsedilen erkek sahabe ise Hz. Ebubekr olup Kur'ân'da şöyle geçmektedir: “ *Siz peygambere yardımcı olmazsanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına ‘Tasalanma! Allah bizimle beraberdir’ diyordu. Derken Allah ona kendi katından güven duygusu indirdi, sizin görmediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü*

³⁵³ Mehmet Ünal, “Kur'ânda Sahabenin Sunuluşu ve Günümüze Yansımaları”, *Kur'an ve Sahâbe sempozyomu*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2016, 119.

³⁵⁴ Bk. Ahzab, 33/37.

değersiz hale getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir."³⁵⁵ Bu ayette adeta Hz. Ebubekr'in sahabe olduğu kanıtlanmıştır diyebiliriz. Bunun dışında Kur'ân'da erkek sahabelerden birçok kişi de işaret yoluyla da olsa zikredilmiştir.

Öncelikle şunu ifade edelim ki gerek muhacir gerekse ensar olsun konumlarının ehemmiyeti biz Müslümanların nazarında oldukça büyüktür. İslâm dininin en güzide temsilcileri ve Müslümanların en önde ve en güzel modelleridir. Kur'ân ise onların Müslümanlar tarafından hayırla yâd edilmesi gerektiğinden şöyle bahseder; *"Bunları ardından gelenler de 'Ey rabbimiz, derler, 'Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.*"³⁵⁶ Bu ayette de görüldüğü üzere Kur'ân'ı Kerim, sahabeden sonra gelen müminlerin sahabeyi saygı ve hürmetle anarak, onlara dua etmelerini, minnet duymalarını ve içlerinde onlara karşı her hangi bir düşmanlık, kin ve hasedin oluşmaması için de Allah'a sığınmalarını nasihat etmektedir.³⁵⁷ Yine bu ayet ile irtibatı olan aynı surenin 8-9. Ayetlerine de bakacak olursak sahabeleri gruplandırarak yola çıktığımızda müminlerin üçe taksim olabileceği görülmektedir: Birinci gurupta; muhacir; İkinc gurupta; ensâr; üçüncü merteye ise muhacir ve ensar'ın yani sahabenin yolundan giderek onlara hürmet ve saygı gösteren onlar için rahmet ve mağfiretle dua edenlerdir. Dolayısıyla Muhacir ve Ensar'ın yani sahabenin aleyhinde konuşan, kalbinde onlara karşı düşmanlık ve kin besleyen kimseler bu taksimatın dışında kalmaktadır.³⁵⁸

Yukarıda verdiğimiz Haşr sûresi 10. ayette muhacir ve ensar dışındaki sahâbîlerin kastedildiği yorumu da yapılmış ancak âlimlerin çoğunluğuna göre amaç, tâbiîn ve onların ardından kıyamete kadar gelecek olan tüm Müslüman nesillerdir.³⁵⁹ Ayrıca Kur'ân bu üçüncü mertebeye yer alan yani muhacir ve ensârın yanında bunların yolundan gidenlerden Allah'ın (c.c.) hoşnut olduğunu onlarında O'ndan razı olduğunu

³⁵⁵ Tevbe, 9/40.

³⁵⁶ Haşr, 59/10.

³⁵⁷ Taberî, XXVIII, 44-45.

³⁵⁸ Râzi, (Terc.; Sadık Kılıç ve arkadaşları), XXIX, 288.

³⁵⁹ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur'an Yolu...*, Ankara 2007, V, 294.

belirtirken aynı zamanda da cennetle ödüllendirilecekleri ve bu mükâfatın onlar için büyük bir bahtiyarlık olacağı zikretmiş olup bu yolda bulunanları övmüştür.³⁶⁰

Burada erkek sahbeleri, muhacir ve ensar olarak gruplandırarak Kur'ân'ın onlara olan hitabını ele alırken öncelikle “muhacir ve ensâr” kavramlarının ne anlama geldiğine bakalım.

Muhacir, hicret eden kimseye denir. Ensâr ise, “yardım etmek” anlamına gelen “nasr” fiil kökünden türemiş “nasır” sıfatının çoğulu olarak kullanılmaktadır.

Bu iki kavramın (ensâr ve muhacir) ıstılahi tanımı için hicret kavramının ne anlama geldiğini bilinmelidir. Dolayısıyla “hicret” kelimesi sözlükte; “ ‘terketmek, ayrılmak, ilgisini kesmek’ anlamına gelen hecr (hicrân) masdarından isim olan hicret ‘kişinin herhangi bir şeyden bedenen, lisânen veya kalben ayrılıp uzaklaşması’ demektir; ancak kelime daha çok ‘bir yerin terk edilerek başka bir yere göç edilmesi’ anlamında kullanılır. Terim olarak genelde gayri müslim ülkeden (darülharp) İslâm ülkesine göç etmeyi, özelde ise Hz. Peygamberi’in ve Mekkeli Müslümanların Medine’ye göçünü ifade eder. Medine’ye göç eden Müslümanlara muhâcir, Resûl-i Ekrem’e ve muhâcirlere yardım eden Medineli müslümânlarla da ensâr unvanı verilmiştir.”³⁶¹

Muhacir olan sahabelerin önde gelenlerini söyleyecek olursak ilk önce elbetteki Hulefa-i Raşidin akla gelmektedir. Bunların dışında ise; Hz. Hamza, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sa’d b. Ebi Vakkas, Ebu Seleme, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Habbab b. Eret, Ammar b. Yasir, Bilal b. Rebah’i söyleyebiliriz.

Elbetteki bir insan için memleketini, sevdiklerini, sahip olduğu değerlerini terketmek zorunda kalıp başka diyarlara gitmesi çok zor bir durumdur. Bu durumu sahabe için ele alacak olursak sahabenin hicreti bambaşka bir farklılık daha arz etmektedir. Zira onlar inandığı değerleri yaşama ve yaşatma yolunda ilk önce eski dinlerini terketme cesareti göstermiş; ikinci olarak ise akrabalarını, dostlarını, vatanlarını ve komşularını terketmek zorunda kalmış ve üstelik yeni bir dine inanmakla adeta bütün dünyayı karşılına almışlardır. Bilindiği üzere önce Mekke’den, Peygamber Efendimiz (S.a.v.) dünyadan göçmesinden sonra da Medine’den ayrılma

³⁶⁰ Bk. Tevbe, 9/100.

³⁶¹ Ahmet Önkâl, “Hicret”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 462.

hasretiyle yanmalarına rağmen dünyanın dört bir yanına dağılıp Allah'ın dininin yayılması ve kök salması için mücadeleler vermişlerdir.³⁶²

Hicretin ne kadar zor bir fedakârlık olduğu Kur'ân'ı Kerim'de önemle vurgulanmıştır. Öyleki insanın içinde doğup büyüdüğü yurdunu terketmesi, kişinin adeta kendi kendini öldürmesi gibi görülmüştür.³⁶³ Ayrıca bu hicreti yapan bu sahabe efendilerimiz ellerindeki tüm imkânları geride bırakmış ve hatta rivayetlere göre bazıları açlıktan belini dik tutabilmek için karnına taş bağlayıp yoluna devam ederken bazıları da kışın soğuktan kendisini koruyacak elbisesi olmadığı için ısınmak için çukurun içine girerek ısınmaya çalışmış ve öyle yoluna devam etmiştir.³⁶⁴

Daha önce de bahsettiğimiz üzere genel manada sahabeye direkt olarak hitap olmadığı ancak ayetin mahiyetinden direkt olarak sahabenin muhatap alınıp alınmadığı bilinebilir diye düşünmekteyiz. Kur'ân-ı Kerim'de bazen şu ayette: “*İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ve onları bağırklarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır...*”³⁶⁵ olduğu gibi “*ensar ve muhacir*” in beraber zikredildiği ayetlerin yanında bazen de onlardan ayrı ayrı olarak bahseden ayetler de mevcuttur. Ensar ve muhacirin beraber zikredildiği bu ayetten anlıyoruz ki Yüce Allah (c.c.) gerek ensarın gerekse muhacirlerin Allah'ın davasına sımsıkı sarılmalarını, onların gerçekleştirmiş oldukları insanlık tarihinin en güzide örneği olan kardeşlik hukukunu anlatarak hem onları övmüş hem de sahabeden sonra gelen tüm ümmete örnek olmasını istemiştir.

Ancak Kur'ân hitabetinde sahabeden genelde muhacir ve ensar olarak bahsederken yukardaki ayette olduğu gibi muhacire, ensardan önce yer verildiğini görmekteyiz.

Kur'ân'da hem muhacirin hem de ensarın özellikleri anlatılmıştır. Muhacirin özelliklerinin geçtiği bir ayet şöyledir: “*(Bu gelirler) Allah'ın lütuf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dostdoğru kimselerdir.*”³⁶⁶

³⁶² İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Tah: Mustafa es-Seyyid Muhammed ve arkadaşları), Mısır 2000, IV, 38-39.

³⁶³ Bkz. Nisa, 4/66. Ayrıca bk. Razi, (Terc. Sadık Kılıç ve arkadaşları.), XV, 208.

³⁶⁴ Taberî, XXVIII, 40.

³⁶⁵ Enfâl: 8/72. Ayrıca ilgili ayetlerden bazıları için bk. Enfâl sûresi, 8/74-75; Tevbe, 9/ 100-117.

³⁶⁶ Haşr, 59/8. Ayrıca ilgili ayetler için bk. Bakara 2/218; Al-i İmran, 3/195; Enfâl, 8/72, 74, 75; Tevbe, 9/20; Nahl, 16/41, 110; Hac, 58/22.

Bu ayetten anlaşıldığı üzere, muhacirler Hz. Peygamber'in yanında yer alıp inandıkları dava için seve seve fedakârlıkta bulunmuşlar her türlü zorluk karşısında dimdik durmuş boyun eğmemişlerdir. Ayrıca çeşitli işkence ve ezitler rağmen asla inançlarından taviz vermemişlerdir. İslâm Dini'nin yayılması ve kök salmasında her safhada özverili olan sahabe efendilerimizin gösterdikleri bu denli muazzam fedakârlık, insanlık tarihinde başka hiçbir karşılığı bulamamıştır. Bu hakikat tarihi bir hakikat olup başka din ve milletlerin tarihinde görülmesi mümkün görülmemektedir.

Muhacirin önde gelenlerinden bahsetmiştik şimdi ise ensarın ileri gelenleri söyleyecek olursak, ilk önce elbette ki Peygamber Efendimiz'i zikretmemiz gerekir. Sonrasında ise hicretten sonra O'nu evinde misafir eden Ebu Eyyub el-Ensari olmak üzere, Sa'd b. Muaz, Üseyd b. Hudayr, Ebu Dücane, Ebu Talha, Hassan b. Sabit, Abdullah b. Zeyd, Ebü'd-Derda, Esmâ b. Zeyd, Ümmü Süleym, Ümmü Haram bn. Milhan Enes b. Malik, Ubade b. Samit, Es'ad b. Zürene, Ubey b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Külsüm b. Hidm, AbuUah b. Revaha, gibi sahabeleri söyleyebiliriz.

Yukarda da ifade ettiğimiz üzere gerek muhacir olsun gerekse ensar olsun insanlık tarihinde eşi benzeri yaşanmamış, kardeşlik yardımlaşma ve dayanışmasının zirve noktası olan bu dostluk olsa olsa İslâm kardeşliğinde olabilirdi. Kur'ân, bu kardeşlikte çok büyük rolü olan ensarı överek onların özelliklerini anlatmıştır. Onların bu özellikleri bir ayette şöyle anlatılmıştır: *“Onlardan önce bu yurda yerleşen ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecek ler onlardır.”*³⁶⁷

2.2.2.3.2. Hanım Sahabeye Hitap

Hanım sahabelerden bahsedeceksek ilk önce Peygamberimizin hanımları ve kızları akla gelmelidir. Kur'ân'ın Peygamber hanımlarına yönelik hitabını özel olarak bu konunun alt başlığı “Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hanımlarına Hitap” adı altında genişçe ele alacak olsakta bu bölümde de muhakkak ki yer yer değinmemiz gerekecektir.

---

³⁶⁷ Haşr, 59/9.

Kur'ân-ı Kerim kullandığı dil itibariyle ataerkil bir yapıya sahip olup ve genelde erkek gaib ve muhatap sigalarıyla hitap ettiği görülmektedir. Zira Arap dilinin özelliği bir ortamda çok sayıda kadın bir erkek olsa da erkek hitap zamiri kullanılır. Ancak Arap dilinin bu özelliği gereği eril bir dil kullanılmış olsada kadınlar da kastedilmiştir. Bu kullanım sebebiyledir ki mümine kadınlar arasında bir serzeniş, sitemvari tavırlar sergilenmiştir. Bu kadınlardan özellikle peygamber hanımları sitemlerini Peygamberimiz'e (s.a.v.) iletmişlerdir.

Örneğin; Ümmü Seleme Peygamberimiz'e (s.a.v.) şöyle seslenmiş: “Ya Resulallah, hicret konusunda Allah'ın kadınlardan bahsettiğini duymadım.” Dedikten sonra bunun üzerine Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “*Rableri dualarını kabul etti: 'Ben sizden erkek olsun, kadın olsun, iş yapanın işini boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, memleketlerinden çıkarılanların, yolumda işkenceye uğratanların, savaşan ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim...'*”³⁶⁸ Yine başka bir Ümmü Seleme'nin şöyle dediği rivayet olunmuştur: “Ya Resülallah, erkekleri zikrediyorsun ama kadınlardan bahsetmiyorsun!” Bu serzenişnin üzerine Yüce Allah (c.c.); “*Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri özlemeyin*”³⁶⁹; “*Doğrusu erkek ve kadın Müslümanlar, erkek ve kadın müminler, boyun eğen erkekler ve kadınlar...*”³⁷⁰ ayetlerini indirdi” Bir başka bir rivayete göre ise Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle sorduğu nakledilmekte: “Erkekler savaşa katılıyor, biz katılmıyoruz, mirastan da yarı pay alıyoruz...” demesi üzerine Nisa, 32. ayet nazil olmuştur. Ahzab 35. ayet ile ilgili olarak da benzer rivayetler gelmiştir. Ümmü Seleme ve Enise bt. Ka'b el- Ensari ikisi birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek; “Yüce Allah (c.c.) niçin Kur'an'da erkeklerden bahsediyor da kadınlardan bahsetmiyor? Diye sordular. Bunun üzerine bu ayetin nazil oldmuştur. Başka bir rivayete göre; Cafer b. Ebi Talib'in eşi Esmâ bt. Umeyy, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kadınların hicreti konusunda soru soran kadınlardan biridir. Hz. Ömer kendisine; “Medine'ye hicret edenler sizden daha ilerideler” dediğinde Esmâ, bunu Hz. Peygambere soracağını söylerek onun yanına gelir ve şöyle der: “Erkekler bize karşı övünüyor ve bizim ilk hicret edenlerden olmadığımızı zannediyorlar!” Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: “Siz önce Habeşistan'a hicret ettiniz, sonra da Mekke'den hicret ettiniz.” Başka bir isme İkrime'den gelen şu rivayette

³⁶⁸ Al-i İmran, 3/195.

³⁶⁹ Nisa, 4/32.

³⁷⁰ Ahzab, 33/35.

rastlıyoruz: Ümmü Umare el- Ensariyye, Rasulullah'a gelerek; 'Ben her şeyi erkekler için görüyorum, kadınlar için bir şey görmüyorum' dedi. Bunun üzerine Ahzab sûresi 35. ayet nazil oldu." Taberi bu soruyu soran kişinin Ümmü Umare değil, Ümmü Seleme olduğunu söylemiştir.³⁷¹

Bir başka örnek: Müslümanlar arasında köle- hür ayırımını kaldırmak ve bu anlayışa dayalı geleneklere son vermek maksadı ile Resulullah (s.a.v) halasının kızı Zeynep binti Cahş'a Zeyd b. Harise için dünür gitmişti. Zeynep yukarıda belirtilen gerekçe ile bu evliliğe başlangıçta karşı çıktı ve azatlı da olsa bir köle ile evlenmek istemediğini söyledi. Bunun üzerine: *"Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resulü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah'ın ve resulünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır."*³⁷² Bu ayet gelince Zeyneb, işittim ve itaat ettim diyerek zeyd b. Harise ile evlenmeye, istemeyerek de olsa, razı olmuştur.³⁷³

Bu bilgiler neticesinde genel olarak diyebiliriz ki hanım sahabelere hitap, Peygamberimizin hanımlarına yapılan hitap üzerindedir. Ayrıca özel bir hanım sahabeye -gerek peygamber hanımlarına olsun gerekse dediğer hanım sahabelere olsun- hitap bulunmamaktadır. Bununla beraber özel bir hanım sahabeye hitap gelmemişse de peygamber hanımlarından ve de bazı hanım sahabelerin çıkışmaları neticesinde bazı ayetlerin nazil olduğunu bilmekteyiz. Bu hususu bir sonraki başlık altında özellikle ayetler ışığında daha net görebileceğini umuyoruz.

2.2.2.3.2.1. Peygamber Hanımlarına Yönelik Hitap

İslâm Dininin en mükemmel tebliğcisi Hz. Muhammed(s.a.v.) efendimizdir. Peygamberimize, bu tebliğ görevinde Yüce Allah'ın (c.c.) dışında ona destek olan ve sürekli yanında bulunanlar elbetteki sahabelerdir. Bu sahabe topluluğu içerisinde ise Peygamberimiz ile aynı hane-i saadeti ve aynı hayatı paylaşmalarından dolayı Peygambere vahyedilen bu ilahi mesajları özellikle aile hayatına dair mesajların bizlere ulaşmasını sağlayan Peygamberimizin hanımları, ezvac-ı tahirat gelmektedir. Yüce

³⁷¹ Serpil Başar, "Hanım Sahabelerin Kur'anı Anlama Metodu", *Kur'an ve Sahabe sempozyumu*, Sivas 2016, 361.

³⁷² Ahzab, 33/ 36.

³⁷³ Zeki Duman, *Kur'an Ve Müslümanlar*, Fecr Yayınları, Ankara, 2010, 224-225.

Allah, Kur'ân'da Hz. Peygamber'imizin hanımlarına değişik şekillerde hitap etmiş olup bu hitap, genellikle Peygamber hanımlarının geneline yapılmışsa da bazen ise işaret yoluyla da olsa sadece bazısına yapılmıştır. Tarihçilerin ve hadiscilerin ortak görüşüne göre Resulullah, on bir hanımla evlenmiştir. Daha fazla olduğunu söyleyenler olsa da ittifakla kabul edilen görüş onbir tane olduğudur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hanımlarının isimleri şöyledir: Hz. Hatice Hz. Şevde Hz. Aişe, Hz. Hafsa, Hz. Zeyneb b. Huzeyme, Hz.Ümmü Seleme, Hz. Zeyneb b. Cahş, Hz. Cüveyriye b. Haris, Hz. Ümmü Habibe, Hz. Safiyye, Hz. Meymune'dir.

Kur'ân genel olarak peygamber hanımlarına يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ “*Ey peygamber hanımları!*” şeklinde doğrudan hitap ettiği gibi bazen de peygamber hanımlarından birine, işaret etmek suretiyle hitap ettiği de vardır. Örneğin, Tahrim sûresi 1, Ahzâb sûresi 51. ayetlerinde de olduğu gibi Hz. Aişe'ye işaret edilmiş özellikle bu ayetlerde maruz kaldığı fitneden bahsedilerek onun, bundan beri olduğu ilan edilerek iffeti Allah tarafından tescillenmiştir.

Kur'ân'da işaret yoluyla bahsi geçen bir diğer peygamber hanımı ise Hz. Hafsa olup Tahrim Suresi, 1. ve 3. ayetlerinde geçmektedir. Bir diğeri Havle b. Sa'lebe olup Mücadele Suresi 1. ayetinde geçmektedir.

Biz burada peygamber hanımlarına genel olarak yapılmış hitapları ele alacağız.

Bundan dolayı Peygamber'in (s.a.v.) hanımlarına dair bilgi ve onlarla ilgili birebir ayetleri vermeyeceğiz. Çalışmamızın konusu gereği genel olarak Peygamber hanımlarına hitap nasıl olmuş ve onların hangi hasletlerinden ötürü vahiy gelmiş, hangi durum ve davranışlarından ötürü ikaz ya da uyarı edilmiş veyahutta hangi davranış ve tutumlarından dolayı takdir edilmiştir. Bu bağlamda yukarıda da gruplandırdığımız gibi Peygamber hanımlarını; Müminlerin anneleri olarak bahsedilmeleri, ikaz edilmeleri, konumlarının önemi, iffetin temsilcileri olmaları, dini irşat etmedeki rolleri ve konumları gibi vasıflar üzerinden hareketle Kur'ân ile aynı zamanda hanım sahabe grubunda bulunan peygamber hanımları arasındaki ilişkiye bakmış olacağız.

Hz. Peygamber'in, dini esasları insanlara tebliğ sırasında, hanımları da bu tebliğ vazifesinde onun yanında yer almışlardır. Mescid-i Nebevi'ye bitişik odaları, birer medrese işlevi gördüğünden Müslüman kadınlar, abdest, hayız, gusül gibi Hz. Peygamber doğrudan sormaktan çekindikleri soruları, onun hanımlarına sormuş ve bu

konularla ilgili bilgileri öğrenmişlerdir. Bu bağlamdan bakıldığında Hz. Hatice, vahiy esnasında eşinin yardımcısı, moral vericisi, danışmanı ve onun hayatının maddi-manevi destekleyicisidir. Bunun yanında Hz. Aişe, Hafsa ve Ümmü Seleme gibi vahiy sürecinde isimleri sıkça zikredilen hanımlar ise, hicri ilk asırda ilim faaliyetleri yoğun olan hanımlar olarak ele alabileceğimiz önemli isimlerdir.³⁷⁴

Peygamber hanımların Kur’ân ile olan ilişkileri canlı olup hayatın içinde şekillenmiştir ve yaşama odaklıdır. Bunun en güzel örneği, ayetlerin nüzul sebepleriyle ilgili olaylarda görülmektedir. Hanım sahabeler başlığı altındada da verdiğimiz örneklerle bu durumu izah edecek olursak, daha önce de verdiğimiz gibi Ümmü Seleme’den gelen şu rivayetlerdir: Ümmü Seleme şöyle der: “Ya Resulallah, hicret konusunda Allah’ın kadınlardan bahsettiğini duymadım.”³⁷⁵ Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurdu: Rableri dualarına şöyle karşılık verir: “*Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun –ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim...*”³⁷⁶

Yine başka bir rivayette Ümmü Seleme şöyle der: “Ya Resülallah, erkekler gazaya çıkıyor bizse çıkamıyoruz...” Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.); “*Allah’ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var...*”³⁷⁷ ayetini indirdi.³⁷⁸

Bu rivayet ve ayetler ışığında bu konuyu değerlendirecek olursak Yüce Allah (c.c.) Peygamber hanımlarının serzenişini önemsemiş ve onların bu sitemlerine karşılık ayet nazil etmiştir.

Kur’ân’ın hitabına baktığımızda görev verdiği elçisi ve onun eşlerine yönelik, çok dikkat çekici ikazların olduğunu görürüz. Daha açıkçası Allah görev verdiği elçisi ve onun şanını yüceltecek, namusunu koruyacak eşleri ile de ilgili çok özel hükümler

³⁷⁴ Serpil Başar, “Hanım Sahabelerin Kur’anı Anlama Metodu”, *Kur’an ve Sahabe Sempozyumu*, Sivas 2016, 355-356.

³⁷⁵ Ali b. Ahmed el Vâhidi, *Esbâbü’n-Nüzûl* (Terc.: Necati Tetik, Necdet Çağıl), İhtar Yay., Erzurum tsz., 145.

³⁷⁶ Al-i İmran, 3/195.

³⁷⁷ Nisa, 4/32.

³⁷⁸ Vâhidi, 156.

getirmiştir. Buradan da anlıyoruz ki, Allah hem elçisini hem de eşlerini kontrol altına almış, hata yapmalarına izin vermemiştir. Buda çok doğaldır. Allah'ın vahyini tebliğ edecek bir insanın, her yönüyle kusursuz olması kadar normal bir şey olamaz. Çünkü peygamberler, Allah'ın bu dünyadaki temsilcileridir. Peygamberin en büyük destekçileri de elbette hanımları olmuştur. Dolayısıyla Kur'ân peygamber hanımlarını da birinci dereceden muhatap kabul etmiş ve onlara hitap etmiştir. Buradan da peygamberine ne kadar değer verdiğini tekrar tekrar bizlere hatırlatmıştır.

Gelelim peygamberimizin eşlerine hitaben indirilen ayetlere. İlk önce Allah elçisine, eşlerine şunları söyle diye buyurarak peygamberi aracılığıyla onun hanımlarına hitap etmiştir: *“Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: ‘Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok eğer Allah'ı, resulünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır.’”*³⁷⁹

Bu iki ayet ile peygamber, eşlerine tercihte bulunmaları için iki şık sunuyor. Eğer Allah'ı, resulünü ve âhiret yurdunu değil de bu dünyayı tercih etmeleri neticesinde Yüce Allah, adeta Resûlullah'a onlar için isteyen ayrılabilir (boşanabilir) de demektedir. Burdan anlıyoruz ki peygamber eşleri olarak çok önemli bir mesuliyet altına giriyorlar, girmelilerdi. Ancak kalmayı seçerseniz, sizleri büyük mükâfatlar bekliyor diye de açıklık getiriyor.³⁸⁰ Fakat kalmayı seçmekle (Allah'ı, resulünü ve âhiret yurdunu) nasıl bir mesuliyetin altına girdiklerini Yüce Allah hitabında peygamber hanımlarına şöyle buyurmuştur: *“Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa, onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay birşeydir.”*³⁸¹ Bu ayetten anlaşılacağı üzere; “Hz. Peygamber'in hanımları da büyük bir sorumluluk altındaydılar. Dolayısıyla bu büyük ve eşsiz insanın eşi olmanın gerektirdiği büyük bir imtihana tâbi bulunmaktaydılar. İş böyle olunca onların başarıları, ödülleri, başarısızlıkları ve cezaları da bu statü ve sorumluluklarıyla mütenasip olacaktır.”³⁸²

Kur'ân-ı Kerim bu hitabın muhatapları dışındaki insanlara yapacakları bir yanlışın, hatanın veya günahın karşılığı yaptıkları ile aynı oranda olacaktır. *“Kim de*

³⁷⁹ Ahzab, 33/ 28- 29.

³⁸⁰ Geniş bilgi için bk. Râzi, XXV, 206-207; Âlûsi, XXI,180-182.

³⁸¹ Ahzâb, 33/30.

³⁸² Bk. Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyâm, *Elbahru'l- Muhît*, Beyrut 1993, VII, 220-221; Komiyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV, 381.

zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür."³⁸³ Bu ayette de belirtildiği üzere kötülüğün karşılığı misliyle olacağı bir başka ayette ise iyiliğin karşılığının kat kat olacağını belirtir.³⁸⁴ Fakat yukardaki ayette peygamberimizin eşlerinin yapacağı bir hatanın, yanlışın karşılığının iki katı olacağı buyrulmuştur.³⁸⁵ O zaman biz buradan peygamberin hanımlarının çok özel olduklarını öne çıkaran bir durumdan bahsedildiğini görmekteyiz. Peygamber eşi olmakla, gerçekten büyük bir sorumluluk altına girdikleri açıkça bildirilmektedir. Çünkü onları özel kılan konumlarından biri ise dini irşad etmeleridir. Kur'ân'da bu konuları şöyle belirtilmiştir: *"Ey Peygamber hanımları! Kendinizi kötülüklerden korumanız şartıyla, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin, sonra kalbi çürük olan umuda kapılır, sizden beklendiği şekilde konuşun"*³⁸⁶

Yüce Allah (c.c.), Resulullah ile aynı hanede bulunup aynı hayatı paylaşmaları ve bunun yanında buldukları haneye vahyin inzal edilmesi hususlarına vurgu yaparak onları bu konumlarından dolayı dini irşat ile görevlendirmiştir. Ayrıca Yüce Allah (c.c.) Ezvac-ı tâhirâta ilahi vahyin yüce değerini akıllarından çıkarmamalarını istemektedir. Bu bağlamda Kur'ân, peygamber hanımlarına sorumluluklarını ikazlar eşliğinde hatırlattığını görmekteyiz. Bu demek oluyor ki onların konumları çok farklı. Hatta onlarla ilgili kurallarda, diğer kadınlara uygulanan kurallar gibi değil. Bu yüzden Yüce Allah, onlara özel olarak şöyle buyuruyor: *"Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir."*³⁸⁷ Bu ayette Kur'ân'ı Kerim, Hz. Peygamberin hanımlarına hitap ederken onların üzerinden tüm kadınlık âlemine iffet, temizlik ve nezakette vb. yönlerden örnek olmaları hususunda nasıl tutum ve davranış içinde olmaları gerektiğini de öğretmektedir. Dolayısıyla Yüce Allah onların üzerinden tüm müminelere öğretmektedir. Ancak hitabın bizzat onlara yapılması hem onları şerefli etmek hem de mümin kadınlara birçok yönden model olmalarından ötürüdür. Bu yüzden Kur'ân onları adeta iffetin temsilcileri olarak görmekte ve onların diğer ahlaki erdemlerde olduğu gibi iffet noktasında da zirvede ve başta olmalarını istemektedir. Burda

³⁸³ Zilzal, 99/8.

³⁸⁴ Bk. Nisâ, 4/40.

³⁸⁵ Bk. Ahzab, 33/30.

³⁸⁶ Ahzab, 33/ 32.

³⁸⁷ Ahzab, 33/33.

bilinmelidir ki Kur'ân, Peygamber hanımlarının şahsında bütün bu güzel hasletleri bütün müminlerden istemektedir. Binaenaleyh Kur'ân onların peygambere layık eş olmaları ve bu minvalde yaşam sürmelerini istemiştir.

Kur'ân-ı Kerim, müminlerin peygamber hanımlarına karşı nasıl davranmaları gerektiği, onlarla olan iletişimde hassasiyet göstermeleri gerektiğini ise bir ayette şöyle zikretmektedir: *“Ey iman edenler! Siz zamanını gözetlemeksizin, bir yemeğe davet edilmedikçe, Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak davet edildiğiniz vakit girin. Yemeği yediğinizde hemen dağılın, sohbeta dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i üzmemekte, fakat o (size bunu söylemekten) utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır. Sizin Allah'ın Resulünü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla caiz olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük (bir günah) tır.”*³⁸⁸

Yukarıdaki ayet üzerinde dikkatle düşündüğünde, Yüce Allah müminlerin Peygamber hanımlarına karşı davranışlarını sıralayıp onları ikaz ederken hem elçisini, hem de eşlerini adeta koruma altına aldığını görülmektedir. Ayette müminlere yapılan ikaz, onun evine gereksiz girip çıkma, ziyaretine gidildiğinde gerektiği fazla duranlar için yapılmıştır.³⁸⁹ Dolayısıyla eve gelen misafirlere hitaben söylenmiştir. Peygamber'in (s.a.v.) hanımları deyince aynı zamanda onların konumlarını en güzel biçimde belirtmiş ve onları müminlerin anneleri olarak tanıtmıştır. Bundan kasıt ise müminlerin anneleri konumunda olan peygamber'in hanımlarına hürmettir. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: *“Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir.”*³⁹⁰ Bu ayetteki annelikten kasıt, bütün müminlerin Hz. Peygamber'imizin (s.a.v.) bir anne gibi saygı ve hürmet göstermeleri ve müslüman erkeklerin onlarla nikâhlanmasının haram olması durumudur. Kaldı ki bunun dışındaki tesettür, mahremlik, miras gibi çeşitli hususlarda diğer insanlar gibidirler.

Bu ayetlerden anlıyoruz ki; Peygamberimize misafir gelen erkeklere, peygamber eşleri ile konuşurken, aranızda duygusal düşüncelere set çeken bir perde olması gerekiyor denilirken aynı zamanda da onlarla konuşulurken, diğer kadınlar gibi

³⁸⁸ Ahzab, 33/53.

³⁸⁹ Muhammed el- İmâdi Ebu's Suûd, *İrşâdu'l Akli's Selîm* (Tah: Ahmet Ata), Riyad 1997, IV, 429; Abdullah b. Ahmed en- Neseî, *Medâriku't Tenzîl Hakâiku't Te'vîl*, Dâru'l Kerimi'l Tayyîb, Beyrut 1998, III, 41.

³⁹⁰ Ahzab, 33/ 6.

konuşmayınız. Onlar ile konuşurken sanki anne ile konuşur gibi olmaları istenmiştir. Duygusal bir yaklaşıma sebep olacak şekilde değil, onlarla aranızda bir perde varmışçasına konuşunu ki, hem sizin hem de onların kalpleri için, bu yol en doğrusudur, denilmektedir. Aksi halde ahlaki çizginin ortadan kalkması söz konusu olacağı gibi aynı zamanda Hz. Peygamber'in üzüleceği de ifade edilmektedir. Dolayısıyla onlara peygamberin ölümünden sonra ya da onun boşamasından sonra, eşleriyle nikâhlanmanın caiz olmadığı kesin bir dille haber vermiş olması da peygamber hanımlarının konumlarını bildirmek içindir.

2.2.2.4. Ümmetin Tümüne Hitap

Ümmet deyince, ilk önce Hz. Peygamber döneminde O'na tabii olarak İslâm dinini kabul eden müminler ve daha sonra ise her çağda, zamanda ve mekândaki tüm müminler kastedilmektedir. Bundan sebep biz burda genel olarak Kur'an'ın müminlere hitabını ele alacağız. Öncelikle Yüce Allah'ın isimlerinden biri olan "mümin" kavramı Kur'an- ı Kerim'de nasıl tanımlamıştır ve müminde bulunması gereken özellikler nelerdir? Sorusunu açıkladıktan sonra asıl konumuz olan Yüce Allah'ın müminlere ya da ümmete hitabı nasıl olmuştur hususu ele alınacaktır. Şimdi mümin kavramı üzerinde duralım.

Mümin Sözlükte " 'güven içinde bulunmak, korkusuz olmak' anlamındaki emn (eman, emanet) kökünün 'if'al' kâbından türeyen mü'min kelimesi 'inanıp tasdik eden; başkalarının güvenli olmasını sağlayan, vaadine güvenilen' manalarına gelir. Kelimenin esma-i hüsnadan biri olarak içerdiği mana da bu çerçevededir."³⁹¹

Mü'min ismi, " 'Allah dostları' demek olan müminlerin ahiret hayatındaki güvencesinin sağlanması anlamını da içerdiğinden bu kelime 'kullarının imanını ve samimiyetini tasdik eden, onların sıdkını onaylayan' ",³⁹² anlamına gelir. Bununla birlikte, 'sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek' manasındaki akd kökünden türeyen itikâd da 'iman' karşılığında kullanılır. Terim olarak iman, genellikle; " 'Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik

³⁹¹ Bekir Topaloğlu, " Mümin ", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, XXXI, 557-558.

³⁹² Topaloğlu, 557.

etmek ve onlara inanmak' diye tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mümin, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de Müslim denir.”³⁹³

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, bütün insanlığa seslenmek için nâzil olan Kur'ân, yetiştirmeyi amaçladığı müminlere yönelik hitablarıyla onlara özel olarak çağrıda bulunmuştur. Kur'ân'ın müminlere hitabı genelde يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا “*Ey iman edenler!*” ifadesi ile olup bu hitabının, daha önce de belirttiğimiz gibi medh/övgü mahiyeti taşımaktadır. Bu hitap ile başlayan bütün ayetler Medine'de inmiştir. Bu yüzden bu ifadeyle başlayan ayetler öncelikle ilk dönem müminlerine çok önemli hükümleri haber verdiği gibi bu uygulamaya yönelik hükümlerde köklü bir imanın şart olduğunu da göstermektedir. Bu muhataplar Mekke döneminde inen ayetlerle donanımlı güçlü bir imana sahip olmaları gerekirdi ki bu ayetlerin gereklerini yerine getirebilsinler. Dolayısıyla ayetlerin “*Ey iman edenler*” başlıyor olması inananları, heyecanlandırmakta, tahrik etmekte ve bu ifadeden sonra gelen hükümlerin gereklerini yerine getirmeleri hususunda onların dikkatini çekmek suretiyle onları yönlendirmiştir.³⁹⁴

Kur'ân'da nasık ki sıklıkla kâfirlere yönelik hitapta “*De ki: Ey kâfirler!*”³⁹⁵ nidası ile bu inanç grubundaki insan topluluklarına açık bir müdahale olmuşsa aynı şekilde “*Ey iman edenler!*”³⁹⁶ nidası ile başlayan hitaplarda da, kâfirlere olan müdahale ve uyarının aynısı olmasa da müminlere yönelik de farklı bir takım müdahalelerin varlığı görmekteyiz. Ancak bu müdahalelerle Yüce Allah (c.c.) zaman zaman müminlere ikaz ve uyarılarda bulunmuş olsa da genel kanımız onlara hitabın övgü mahiyetli olduğudur. Nitekim bu müdahaleler elbetteki gerek müminler için olsun gerekse de gayr-i müslimler ile ilgili olsun karşılaşılan sorulara birtakım çözümler göstermiş ve Peygamberimiz'in (s.a.v.) de bu soruları cevaplamasında yardımcı olmuştur.

Daha önce de değindiğimiz üzere Medine döneminde İslâmın olgunlaşma sürecinde İslâm Toplumu'nda karşılaşılan bir takım zor meselelerin yanı sıra gerek

³⁹³ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, XXII, 212.

³⁹⁴ Ali Akpınar, *Kur'ân'ın Mü'minlere Çağrısı*, 21.

³⁹⁵ Kâfirun, 109/ 1; Tahrîm, 66/7.

³⁹⁶ Bakara, 2/153; Nisa, 4/19.

Müslümanlar ve gerekse İslâm dışı unsurlar tarafından Peygamber'e (a.s.) yöneltilen bazı müşkil sorular da yine bu müdahaleler vesilesiyle çözümlenebilmiştir.³⁹⁷

Kur'ân-ı Kerim'de pek çok yerde müminlerden, onların hallerinden bahsedilmekte ve müminlerle alakalı temsil, teşbih ve tasvirlerle yer verilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de müminleri de gruplara ayıracak olursak başta peygamber efendimiz, diğer peygamberler; ashab-ı kiram, diğer peygamberlerin ashabı ve genel olarak bütün müminlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'in mü'min kavramı bağlamında kullandığı "muttaki" kavramına değinmek yerinde olacaktır. Muttaki kavramı, " Allah'ın emir ve yasaklarına harfiyen uyan, O'na karşı gelmekten titizlikle sakınan, dolayısıyla adaletinden ve azabından korkarak korunan gerçek mümin demektir." ³⁹⁸

" İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahahtan sakınanlar için bir rehberdir. (onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar; rapleri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır."³⁹⁹ Bu ayetlerin muhtevası mü'minin özelliklerini açıklarken mümin kavramı yerine "müttaki" kavramını kullanmış ve bu kavram üzerinden müminin özelliklerini zikretmiştir. Burada müminlerin rablerine karşı sorumluluklarını yerine getirip O'nun yolunda olmaları neticesinde kurtuluşla müjdelemektedir. Böyle bir müjdeye gark olan müminler Kur'ân-ı Kerim 'de övgüyle anılmışlardır.

Kur'ân-ı Kerim'de iman etmekle müslüman gözükmek yani mümin olmak ile münafık olmak birbirinden ayrılmış ve mü'minin tanımı ise şöyle zikredilmiştir: "*Müminler ancak, Allah'a ve resulüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad eden kimselerdir. İçleri dışları bir olanlar bunlardır*"⁴⁰⁰ Ayrıca Kur'ân kendini doğruyu gösteren en temel rehber olduğu belirtirken aynı zamanda da ona göre yol alan ve mümine yaraşır işler yapanları müjdelemektedir. Binaenaleyh Kur'ân şöyle buyurmaktadır; "*Kuşkusuz bu Kur'ân en*

³⁹⁷ Kesler, 92.

³⁹⁸ Duman, 104. Ayrıca bk. Süleyman Uludağ, "Takva", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 484-486.

³⁹⁹ Bakara, 2/ 2-5.

⁴⁰⁰ Hucurat, 49/ 15.

doğru olana iletir; dünya ve ahret için yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.”⁴⁰¹

Bu bağlamda zaten Kur’ân’ın asıl işlevi, insanlık için bir rehber olması, “en doğru olan” a götürmesidir. En doğru olan, öncelikle İslâm dini, yani onun temel öğretisi olan doğru itikad, güzel amellerdir. Bu ikisini gerçekleştiren de Allah tarafından mükâfatlandırılacağı için Kur’ân aynı zamanda bu büyük ecri kazanmaya vesile konumundadır.⁴⁰²

Yüce Allah müminleri her bakımdan doğru olana yani dünya da ahirette de saadete ulaşmalarını isterken aynı zamanda da onlara cennetle ve en güzel nimetlerle müjdelemektedir. Yüce Hatip Cenab-ı Allah müminlere emirlerine uymaları doğrultusunda onları nimetle müjdelerken onlara vermiş olduğu emir ve yasaklara uymamaları sebebiyle ise onları uyarmıştır. Burda Yüce Allah’ın (c.c.) müminlere inzar ve ikazda bulunduğu ayetlerden örnek verelim: *“Ey iman edenler! Allah ve resulüne itaat edin, söylediklerini işittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin. Duymadıkları halde “duyduk” diyenler gibi de olmayın. Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları, sağır, dilsiz ve düşünemez olanlarıdır. Allah onlarda (inkâcılarda) bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi, eğer işittirseydi yine reddederek yüz çevirirlerdi. Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resulünün çağrısına uyun ve şüphesiz bilin ki, O’nun huzuruna götürüleceksiniz. Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının ve bilin ki Allah’ın cezası şiddetlidir.”⁴⁰³*

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur’ân’daki her ikaz ve uyarı aslında gerek müminlere gerekse İslâm dışı olanlara bir müdahale olup onlara yol gösterme niteliği taşımaktadır. Bu ikaz ayetleri yanında Kur’ân’ın müminler için, medh hitabı niteliği taşıyan övgü nidalarını da görmekteyiz. Örnek verecek olursak: *“Ey iman edenler”⁴⁰⁴*, hitabı ekseriyetle, Mekkelilerden Medineli muhâcir ve ensârı ayırt etme ve onları tebcil etmek/övmek içindir.⁴⁰⁵ Elmalılı ise bu ayetteki *“Ey iman edenler”* hitabını *“Ey iman şerefi ile yükselmiş olan tüm iman ehli”⁴⁰⁶* olarak te’vil etmiştir.

⁴⁰¹ İsra, 17/9.

⁴⁰² Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur’an Yolu...*, III, 465.

⁴⁰³ Enfal, 8/ 20-25. Bir diğer ayet için bk. İsra, 17/ 9.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/153.

⁴⁰⁵ Cerrahoğlu, 189.

⁴⁰⁶ Elmalılı, 1, 544.

Kur'ân sadece bu dünya için yol gösterici deği değil aynı zamanda da ahirette felaha kavuşturmak için rehberlik edip yol göstermektedir. Dolayısıyla Kur'ân, kendisine tabi olan müminleri her bakımdan en doğru olana; dolayısıyla dünyada ve ahirette gerçek refah ve mutluluğa götürür; İman, ahlak ve ibadetler açısından en doğru ve en sağlam dini yaşamalarını sağlar. İnsanları bireysel ve toplumsal hayatlarında insana ve insan haklarına saygıya; aşırılıklardan uzak, ölçülü ve edepli bir insan olmaya sevkeder. Bunun yanında, Kur'ân, davetine icabet eden müminleri de hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir tavsife sığmayan güzellikteki cennet ve oradaki eşsiz nimetler ile müjdelemektedir.⁴⁰⁷

Kur'ân doğru olan davranışı izah için öncelikle yanlış olan davranışı anlatıp ardından olması gerekeni zikredererek yol göstermektedir. Bir ayette şöyle buyrulmaktadır: *“İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince; işte (mânevi kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir.”*⁴⁰⁸ Bu ayette, var olan malını daha da artırmayı hedefleyen ve bunun için ribaya/faize başvuranlar başkalarının sömürülmesi esasına dayalı bir işlemlerle elde edilecek kazanç görünürde olan bir artıştır. Yani manevi yönden bir artış olmayıp sayıca çok olan fakat bereketi olmayan varlıktır.⁴⁰⁹ Kur'ân Böylece hem müminlere yol göstermiş hem de Kur'ân'ın emrine mütabık işler yapanları da yani zekât verenleri takdir etmiş ve onlara saygınlık atfetmiştir.

Yukarda da ifade ettiğimizde Yüce Allah (c.c.) *“Ey iman edenler!”* çağrısıyla inananlara emir ve yasakları bildirerek aynı zamanda da İslâm'ın en temel ilkelerini zikrettiğini belirtmiştik. Bu hususlar ise müminlerin en çok dikkat edip riayet etmeleri gereken hususlardır. Çünkü müminler genelde bu bu konularda gevşeklik gösterebilmektedirler. Bu emir ve yasaklara uyulduğu zaman Kur'ân'ın seçkin ümmet hedefi gerçekleşecek olup yeniden saadet çağı ve cennet günleri yaşanmış olacaktır. Dolayısıyla müminlik borcu gereği bu ayetleri bu bilinç ve bu inanç üzere okunduğunda ve ya işitildiğinde yeni bir heyecanla harekete geçilmelidir. Çünkü bu çağrıyla müminim/müslümanın diyen herkese seslenen yüce yaratıcımız Allah'tır (c.c.).⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Duman, 107.

⁴⁰⁸ Rum, 30/39.

⁴⁰⁹ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur'an Yolu...*, IV, 319.

⁴¹⁰ Ali Akpınar, *Kur'ân'ın Mü'minlere Çağrısı*, 20-21.

2.2.2.5. Bazı Özel/ Örnek Şahıslara Hitap

Yüce Rabbimiz, biz insanlara, örnek teşkil etmesi açısından Kur'ân'da salih ve salihane kullara yer vermiştir. Bu şahsiyetlerin küfür karşısında nasıl direndiklerini, hakkın, hakikatin yanında nasıl yer aldıklarını ve her zaman Allah (c.c.) ile iletişim halinde olup ona sığınmalarını, bizlere örnek olarak sunulmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'deki bu özel şahsiyetlerden biri Hz. Lokman'ın (a.s.)'dır. Hz. Lokman'ın (a.s.) peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaf olup ancak büyük ihtimalle peygamber olmadığı, salih bir kul olduğu üzerinde birleşilen bir kişiliktir. Yüce Allah Kur'ân'da Hz. Lokman'ı (a.s.) muhatap alarak ona şükretmesini, aksi takdirde şükretmeyenlerin nankör sayılacağını bildirmek suretiyle şöyle buyurmuştur: *“Andolsun ki vaktiyle Lokmân'a şu hikmeti vermiştik: ‘Allah'a şükret (dedik), O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır.”*⁴¹¹

Hz. Lokman oğluna ettiği nasihatlerle de Kur'ân'da yer verilmiştir. Onun oğluna verdiği öğütler ayetlerde şöyle zikredilmiştir: *“Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: ‘Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.”*⁴¹² Aynı surenin 16. Ayetinde ise: *“Lokmân, ‘Sevgili oğlum’ dedi, ‘Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, Oher şeyden haberdardır.’ ”* Bu ayetten anlıyoruz ki, kuşkusuz insanın yaptığı küçük büyük her şey gerek gizli olsun gerekse aşikâr olsun Allah'ın mutlaka onu bildiği, dolayısıyla onun hesabını kıyamette soracağı⁴¹³, inancı ve bilinci ile bundan doğan sorumluluk duygusu ve kaygısı ahlaki hayatın temelini oluşturmaktadır.⁴¹⁴ Kültürümüzde de eğitim camialarımızda da çocuklara önemli bir erdem olarak verilmeye çalışılan sorumluluk bilinci sevgi ve güzellikle aktarılabileceği bu bilincin örnek yaşamlar üzerinden aktarılmasının çok önemli olduğu kanaatindeyiz. İnsanın olduğu her yerde sevgi dili gerekli olup özellikle de eğitim ve hitabette oldukça önemlidir. Bu ayet ile de bu mesajı alabildiğimiz

⁴¹¹ Lokman, 31/12.

⁴¹² Lokman, 31/13.

⁴¹³ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, V, 13.

⁴¹⁴ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur'an Yolu...*, IV, 338.

düşüncesindeyiz. Ayrıca, Hz. Lokman (a.s.), peygamber olmadığı halde Yüce Allah'ın övgüsüne mazhar olmuş ve biz Müslümanlara örnek kişilik olarak Kur'ân'da tanıtılmıştır. Hatta Lokmân Suresi, Hz. Lokman'ın (a.s.) adı ile anılan bir sure olmuştur. Ayrıca Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna nasihatlerine, Cenab-ı Allah bizzat Kur'ân'da yer vererek ve bu nasihatleri biz muhataplara bildirmiştir.⁴¹⁵ Bütün bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere Hz. Lokman (a.s.) salih bir kul ve ahlak noktasında üstün bir kişilik olarak bizlere tanıtılması ve Yüce Allah'ın takdirine mazhar olması hasebiyle muhatap alınmıştır diyebiliriz.

Bir başka örnek insan ise Hz. Âdem'in (a.s.) oğullarından olan Habil'dir. Habil, Kur'ân'ın direkt olarak muhatap almadığı ancak bizlere örnekliği açısından yer verdiğimiz özel şahsiyetlerden biridir. Habil ile kardeşi Kabil arasında geçen olaylar Kur'ân'da anlatılmaktadır.⁴¹⁶ Burda Habil'in duruşu ve Rabbine samimiyet içerisinde teslimitte bulunması Kur'ân-ı Kerim'in biz muhataplarına muazzam bir model teşkil etmektedir. Habil'in örnekliğini ifade için şu ayetleri vermek lazım gelir: *“Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerinin ki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, ‘Andolsun seni öldüreceğim!’ dedi. O da dedi ki: ‘Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder.’”*⁴¹⁷ Bu ayetten de anlaşıldığı üzere Kabil hasedine yenik düşmüş hatayı samimiyetsizliğinde değil takva sahibi olan Habil'de görüp onu öldürmeyi hedeflemiştir. Habil sadece kurban ibadetini yerine getirmede değil aynı zamanda Kabil'in bu düşüncesine karşılık olarakta takvalı olmayı seçmiştir. Bir ayette *“Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben alenlerin rabbi olan Allah'tan korkarım.”*⁴¹⁸, buyrulurak bu iki kardeş arasındaki münakaşayla iyi ve kötü bizlere gösterilmiş olup iyiyi temsil eden Habil öne çıkmıştır.

Bu mübarek şahsiyetlerden biri de Firavun'un hanımı Hz. Asiye ve Hz. İsa Peygamberin annesi Hz. Meryem'dir. Kur'ân'da örnek olarak bizlere anlatılan Hz. Asiye,⁴¹⁹ O zalim ve hain olan Firavun'a sabredip ona rağmen Allah'ın dinine sıkıca

⁴¹⁵ Hz. Lokman'ın oğluna nasihatleri için bk. Lokman, 31/13, 16-17-18-19.

⁴¹⁶ Bk. Mâide, 5/ 27-40.

⁴¹⁷ Mâide, 5/27.

⁴¹⁸ Mâide, 5/28.

⁴¹⁹ Tahrîm, 66/11.

bağlanmış samimi ve imanında sebatlı bir kadındı.⁴²⁰ Bir diğeri ise Kur’ân-ı Kerim’in, iffetini koruma noktasında büyük bir titizlik gösteren Hz. Meryem övgü ile anlatılmaktadır.⁴²¹ Dolayısıyla gerek Hz. Asiye gerekse de Hz. Meryem olsun kendilerine bizzat hitap olunmamış ancak Kur’ân hitabetinde örnek olarak anlatılan çok özel kişiliklerdir.

Kur’ân’da hitap edilen bir diğeri özel şahsiyet Yâsin Sûresinin 14-27. ayetlerinde geçtiği üzere “Habib-i Neccâr”⁴²²dır. Kur’ân’da bahsi geçen bu salih kişi, hakkın yanında yer alması ve zulme, inkâra karşı direnmesi sebebiyle Yüce Allah O’na şöyle müjde vermiştir: “ *Ona, ‘Cennete gir’ denildi. ‘ Rabbimin beni bağışladığını ve güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini keşke kavmim bilseydi!’ dedi.*” Bu ayete muhatap olan bizlerden, Cenab-ı Allah böyle bir tavır göstermemizi, inkârın karşısında sapaşağlam durmamızı isterken aynı zamanda da bu yolda ölümün cennet olduğunu, asıl ölümü ise inkârda ısrar edenlerin yaşayacağını anlayabiliriz.

Kur’ân, inancındaki ihlası, hakkın yanındaki tutum ve davranışı ile bizlere örnek teşkil eden özel kişileri anlatmıştır. Biz burda Rabbimiz tarafından methedilmiş ve Kur’ân’da biz muhataplara örnek olarak anlatılmış olan salih kullardan bazılarına yer verdik. Çalışmamızda da görüldüğü üzere Kur’ân’ın, muhataplarına model olarak sunduğu çok sayıda kişi olsa da bunlardan her birine birebir hitap olmayıp ancak örnek oluşları bakımından ismen ya da işaret yoluyla bahsi geçen ve kimlikleri itibariyle büyük öneme sahip olan salih ve saliha kişiler bulunmaktadır.

2.2.3. Gayr-i Müslimlere Hitap

Kur’ân-ı Kerim, yaratılışın gayesini Allah’a iman ve O’nun ilahi emrine uygun yaşama olarak belirler⁴²³ ve ‘emanet’ şeklinde nitelediği⁴²⁴ bu beşeri sorumluluğu kabul veya redde bağlı olarak insanları inananlar/müminler ve inanmayanlar/kâfirler diye iki

⁴²⁰ Ayrıca bu bilgiye 18 Mayıs 2019 tarihinde, www.sorularlaİslâmiyet.com. Adresinden erişildi.

⁴²¹ Bk. R’ad, 13/23; Meryem, 19/17–18; Tahrîm, 66/12. Ayrıca Hz. Meryem’in olumlu bir kadın profili olduğuna dair geniş bilgi için Bk. Ali Yılmaz, “Kur’ân’da Olumlu Olumsuz/ Karşıt İki Kadın Profili”, *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı*, İğdir Üniversitesi. İ.F. Yay., İğdir 2018, 473-493.

⁴²² Geniş bilgi için bk. Süleyman Ateş, “Habîb en- Neccâr”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIV, 373-374.

⁴²³ Bk. Bakara 2/ 21; Zâriyât, 51 / 56; Mülk 67 / 2.

⁴²⁴ Bk. Ahzab, 33/72.

gruba ayırır.⁴²⁵ İslâm dini bu ayırımın dışında insanlar arasında ırk, renk, dil ve ülke esasına dayalı başka herhangi bir ayırım yapmamaktadır. Kur'ân'ın getirdiği mesajı kabul edenleri ifade etmek üzere mü'min ve müslim kelimeleriyle ifade edilmekle birlikte iman ve İslâm köklerinin çeşitli fiil kalıpları Kur'an'da ve hadislerde çokça yer almaktadır. İslâm dinini kabul etmeyen bütün bu grupları içine alan kavram olan “*gayr-i müslim*” karşılığında ise Kur'an'da ve hadislerde kâfir (çoğulu kafirün, küffir, kefer) kelimesiyle küfr kökünün çeşitli türevleri kullanılmış, kâfirler içinde de bazı gruplar kendi özel adlarıyla anılmıştır. (burdan itibaren kelimeler değiştirilmedi. Bunlardan yahudiler hevd kökünden çeşitli fiil kalıpları⁴²⁶ ve yehüd⁴²⁷ kelimesiyle; hıristiyanlar nasrani⁴²⁸ ve nasara⁴²⁹ şeklinde; bu iki dinin mensupları ehl-i kitâb⁴³⁰ tamlamasıyla; putperestler şirk kökünün çeşitli türevleriyle ve ayrıca müşrik olarak⁴³¹; ateşe tapanlar mecüs⁴³² yıldızlara tapanlar da sabiün⁴³³ diye anılmışlardır. Kur'an-ı Kerim'deki bu adlandırmalar hadislerde de yer almaktadır. Klasik İslâm hukuk doktrininde gayri müslim fertler, kendilerine uygulanacak hükümlere esas olmak üzere inanç farklılıkları ve İslâm devletiyle olan siyasi ve hukuki bağları açısından çeşitli gruplara ayrılmışlardır. İnançları açısından gayri müslimler ilâhi kitap sahibi olanlar “Ehl-i kitap”, kitap sahibi olup olmadıklarında hususunda şüphe bulunanlar ve diğer inanç müntesipleri olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Müslüman iken dinlerini değiştiren kimseler bu konu ve değerlendirmenin dışında tutulmuştur.⁴³⁴

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarsak Kur'ân'daki Gayr-i müslim ifadesiyle sadece Ehl-i kitap kastedilmemiş olup kapsamı çok geniştir. Dolayısıyla Kur'ân'ın hitabına kendini muhatap görmemiş, Onun inanç sistemini benimsememiş, emrine itaat etmemiş bilakis Ona itiraz edip, kulak tıkamış, düşmanlık beslemiş tüm inanç gruplarını bu kategoride zikredebiliriz. Burda asıl olan mümin ve gayr-i mümin arasındaki hududu bilmektir. Mümin ve Gayr-i Mümin çizgisini bize Kur'ân şöyle bildirmektedir:

⁴²⁵ Bk. A'raf 7/87; el-Kehf, 18/29; Teğâbun, 64/ 2.

⁴²⁶ Bu kökün kullanıldığı türevlerine örnek olarak bk. Bakara, 2/ 62, 111; Nisâ, 4/ 46, 160; Mâide 5/ 41, 44.

⁴²⁷ Bu kelimenin geçtiğine örnek olarak bk. Bakara, 2/ 113, 120; Mâide, 5/ 18, 51.

⁴²⁸ Bu kavramın geçtiği ayete örnek için bk. Âl-i İmrân, 3/ 67.

⁴²⁹ Bu kavramın geçtiği ayete örnek için bk. Bakara 2/ 62, 111, 113; Mâide, 5/ 14, 18.

⁴³⁰ Bk. Bakara, 2/101, 121, 144-146; Al-i imran, 3/19-20.

⁴³¹ Bk. Bakara, 2/ 221; Tevbe, 9/ I, 3-7; Nûr 24/3.

⁴³² Bk. Hac, 22/ 17.

⁴³³ Bk. Bakara, 2/ 62; Mâide, 5/ 69; Hac, 22/ 17.

⁴³⁴ Ahmet Özel, “Gayr-i Müslim”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIII, 418-427.

Şüphesiz, iman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiülerden de Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir."⁴³⁵ Bu ayet-i kerime ile aslında Kur'ân müminin tanımını yaparken bunun dışında kalanların ise gayri müslim olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla burda ayırt etmemiz gereken husus ismi gerek mümin grubunda olsun gerekse de gayr-i müslim grubunda yer alsın ancak ve ancak mümin veya gayr-i müslim kişinin; Allaha ve âhiret gününe inanıp inanmaması ve bu inancı gereği amel işleyip işlememesi ve iman ya da inkâr tarafında olması gibi özellikler o kişinin hangi çizgide olduğunu belirleme noktasında yeterli olduğu gözükmektedir.

2.2.3.1. Ehl-i Kitab'a Hitap

Ehl-i kitap (Ehlü'l kitâb) tamlaması "*ilâhî bir kitaba inananlar*" manasına gelmektedir. Bu ifadeye göre Müslümanlara da Ehl-i kitap denilebilir. Fakat Kur'ân dışındaki ilâhî kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak Müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de, Ehl-i kitap terkinin hepsi de Mekke döneminin sonları ile Medine döneminde inen ayetlerde olmak üzere otuz bir defa geçmektedir.⁴³⁶ Daha önce nâzil olan iki âyette ise⁴³⁷ aynı anlamda "ehlü'z-zikr" tabiri kullanılmış ve bununla, Tevrat ile İncil hakkında doğru ve yeterli bilgisi olan Ehl-i kitap âlimleri kastedilmiştir. Ayrıca Kur'ân'da yahudiler için "yehûd", hıristiyanlar için "nasârâ" kelimeleri çokça kullanılırken sadece hıristiyanları ifade eden "İncil'e tabi olanlar" ifadesi yer almaktadır.⁴³⁸ Diğer taraftan Kur'ân'da Ehl-i kitap "*kendilerine kitap verilenler*"⁴³⁹, "*kendilerine kitap verdiklerimiz*"⁴⁴⁰ ve "*kendilerine kitaptan bir pay verilmiş*"⁴⁴¹ şeklinde de ifade edilmektedir. "*Kendilerine ilim verilenler*"⁴⁴² ifadesiyle de Ehl-i kitabın kastedildiği aktarılmıştır.⁴⁴³ İslâm

⁴³⁵ Bakara, 2/62.

⁴³⁶ Bk. Abdalbâki, *a.g.e.*, 95-96.

⁴³⁷ Bk. Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7.

⁴³⁸ Bu ifadenin geçtiği ayet için bk. Mâide, 5/47.

⁴³⁹ Bu ifadenin geçtiği ayet için bk. Bakara, 2/101, 144,145; Âl-i İmrân, 3/19, 20,100, 186.

⁴⁴⁰ Bk. Bakara, 2/121, 146.

⁴⁴¹ Bk. Âl-i İmrân, 3/23; Nisâ 4/44.

⁴⁴² Bk. İsrâ, 17/107; Hac, 22/54; Sebe', 34/6.

⁴⁴³ Taberî, XV, 120.

literatüründe ayrıca Ehl-i kitap kavramı yerine “kitâbî” kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir.⁴⁴⁴

Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah (c.c.) Yahudi ve Hristiyanlara seslenirken يَا أَهْلَ الْكِتَابِ “*Ey Ehl-i kitap*” yani “*Ey kitap ehli*” ifadesiyle seslenmiştir. Kur’ân bu seslenme üslubuyla, adeta onları incitici üsluptan uzak durduğunu göstermektedir. Aynı zamanda ise bu hitap üslubuyla onlara kitap ehline yakışır insan olmaları yönünde teşvikte bulunmaktadır. Nitekim Kur’ân ilgili ayetlerde onları, son peygambere ve son ilahi kitap olan Kur’ân’a inanmaya ve ona göre yaşamaya çağırmıştır.⁴⁴⁵

Yukarıda Ehl-i kitap kavramının toplamda otuz bir defa tekrarlandığını belirtmiştik. Ancak Yüce Allah Kur’ân’da Ehl-i kitab’a yedi ayette doğrudan, altı ayette ise dolaylı olmak üzere on üç yerde hitap etmektedir.⁴⁴⁶ Bu hitapların geçtiği ayetlere örnek olarak şu ayetleri verelim: “*Ey Ehl-i kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi yasaklarını çiğneyen kimseleri lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitabıman edin. Allah’ın emri mutlaka yerine gelecektir.*”⁴⁴⁷ Bu ayetteki hitap, anlaşıldığı üzere doğrudan çağrı ifade etmektedir. “*De ki ‘Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah’a tapalım, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah’ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazıları rab edinmesin.’ Eğer yine yüz çevirirlerse, ‘Şahit olun ki biz Müslümanlarız’ deyin.*”⁴⁴⁸ Bu ayette ise kitap ehline dolaylı bir hitap ile seslenilmiştir. Ancak doğrudan ve dolaylı hitap dışında aşağıda vereceğimiz ayette olduğu üzere örtülü bir ifadeyle de Ehl-i kitaba bir sesleniş olduğunu söyleyebiliriz: “*‘Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi; biz ise onların okuduklarından tamamen habersiziz’ demeyesiniz...*” “*Yahut ‘Bize de kitap indirilseydi, doğru yolu bulmada onları geçerdik’ demeyesiniz diye (Kur’an’ı indirdik)’...*”⁴⁴⁹ Genelde müfessirler, bu ayette Yahudi ve Hristiyanların kastedildiğini ifade etmektedirler.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Remzi Kaya, Ehl-i kitap, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, X, 516.

⁴⁴⁵ Akpınar, *Kur’ân’ın Mü’minlere Çağrısı*, 15-16.

⁴⁴⁶ Bk. Abdulbâki, *a.g.e.*, 95-96.

⁴⁴⁷ Nisâ, 4/47. Doğrudan hitabın olduğu bazı ayetler için bk. Nisâ, 4/171; Âl-i İmrân, 3/65; 70-71;

⁴⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/64. Ayrıca dolaylı hitabın geçtiği bir diğer ayet için bk. Mâide, 5/77.

⁴⁴⁹ E’nam, 6/156-157.

⁴⁵⁰ Bk. Taberî, VII, 69.

Ayrıca yukarıdaki iki ayetten anlaşıldığına göre müşrikler Tevrat ve İncil'in Allah kelâmı olduğuna inanıyor, fakat o günkü şartların el vermemesi, özellikle dillerinin farklı olması sebebiyle bu kitaplardan yararlanamadıklarını söyleyerek güya bundan üzüntü duyuyorlardı. Bunun yanında onlar, Yahudilerle Hıristiyanların din konusundaki gevşekliklerini de biliyor ve eğer kendilerine de bir kitap gelecek olsa onlardan daha kararlı bir şekilde doğru yolda yaşayacaklarını öne sürüyorlardı. Yüce Allah, müşriklerin bu çeşit yakınmalarla mazeretler ileri sürmelerini müfessirlere göre bu mazeretleri âhirette de tekrar etmelerini önlemek için “*İşte size rabbinizden apaçık bir delil, bir hidayet ve rahmet geldi*” buyurarak onların özlemlerinin gerçekleştiğini, mazeretlerinin ortadan kalktığını belirtmiştir. Bunun yanında, eğer buna rağmen Allah'ın âyetlerini inkâr eder ve ondan yüz çevirirlerse en büyük haksızlığı işlemiş olacaklarını ve bunun cezasını da ağır bir şekilde görecekları bildirilmektedir.⁴⁵¹

Yukarda da ifade ettiğimiz gibi Yüce Allah Ehl-i Kitab'ın sitemlerini ve mazeretlerini ortadan kaldırmak için onlara kitap indirmiş, doğru yolu göstermiş ancak buna rağmen onların ilahi emre uymak yerine yanlış yolu tercih edip kendi isteklerine göre yaşamaya devam etmişlerdir.⁴⁵² Bundan dolayı Yüce Allah'ın “*...Allah onları kahretsin!...*”⁴⁵³ ifadesi ile onlara lanet ve beddua ettiğini anlayabiliyoruz.

Ancak burda şunu tekrar belirtmek gerekiyor ki; Yahudiler de Hıristiyanlar da kendilerine kitap indirilmiş topluluklardan oldukları halde, buna rağmen kendilerine kitap gönderilmemiş gibi kâfirlerin sözlerine benzer ifadeler kullanarak Yüce Allah'a çocuk isnat etmek gibi iftira ve hakaretlerde bulunmalarından ötürü Cenab-ı Allah onlara lanet etmiştir. Dolayısıyla ‘Allah kahretsin’ ifadesi hafif bir karşılık olup böyle bir naif ifade, Kur'ân'ın nezih üslûbu gereğidir. Gerek Ehl-i kitap için gerekse kâfir, müşrik ve münafıklar için olsun Allah Teâlâ'nın kullandığı bu sert üslup ve ifadeler O'nun şanının gereği olup caydırıcılık vasfı taşıırken aynı zamanda da yüce otoriteyi (Allah c.c.) hâkim kılmak ve O'nun şanını yüceltmek içindir. Kaldığı Ehl-i kitap ve kâfirler güruhunun kullandıkları sözler ve yaptıkları hareketler yanında yukarda da belirttiğimiz gibi Kur'ân'ın onlara karşılığı oldukça hafif ve yerinde bir belağattır.

⁴⁵¹ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur'an Yolu...*, II, 491.

⁴⁵² Bk. Tevbe, 9/30-31.

⁴⁵³ Tövbe, 9/30.

Ayrıca yukardaki bu ayette geçen “Allah onları kahretsin!” şeklindeki cümle bir beddua ve lânetleme ifadesidir. Arap dilinde bu cümle çok iyi veya çok kötü bir durum karşısında duyulan hayreti belirtmek için de kullanılır.⁴⁵⁴ Âyette bu anlamın kastedilmiş olması ihtimaldir. Buna göre, zikredilen inanç gruplarının böylesine mühim bir konuda ne kadar basiretsizce davrandıklarına ve gelişigüzel sözler sarfettiklerine dikkat çekilmiştir. Bir insan haksız ve kötü davranışından ötürü kendi elinden bir şey gelmediği için birilerini Allah’a havale etmek istediğinde bu ifadeyi kullanması durumunda buna “Allah’ından bulsun!” şeklinde de anlam verilebilir. Bir ayette ise yahudi ve hıristiyanların Yüce Allah’ı değil de insanları rab edinmeleri eleştirilmektedir.⁴⁵⁵ Yahudiler için bu kimseler onların din bilginleridir. Hıristiyanlar için ise bu kimseler onların rahipleri, özellikle Hz. İsa’dır. Âl-i İmrân sûresi 64,80. ayetlerinde ve Yûsuf sûresi 39. ayetinde olduğu gibi burada da hem “ulûhiyyet birliği” hem de “rubûbiyyet birliği”, yani tanrı ve rab olarak tek varlığa inanıp bağlanmanın kaçınılmazlığı üzerinde durulmaktadır.⁴⁵⁶ Dolayısıyla Ehl-i kitab’ın yapmış olduğu bu büyük hadsizliğe Yüce Allah’ın böyle karşılık vermesi hafif kalmanın yanında fazlasıyla müstehaktır.

Kur’ân-ı Kerim muhtelif ayetlerinde İslâm dışı din mensupları arasında Ehl-i kitaba önemli bir yer vermekte, onların farklılık ve üstünlüklerini belirtmekte, özellikle Hristiyanlarla iletişim içerisinde olunması gerektiğini tavsiye ederken, bunun yanında inanç esasları ve de Müslümanlarla olan münasebetlerindeki noksanlıkları ve yanlışları da belirtmektedir. Dolayısıyla Ehl-i kitap deyince Yahudiler ve Hristiyanlar akla gelmektedir. Biz de burda Yahudilere ve Hristiyanlara hitap nasıl olmuştur ve ya da Kur’ân hitabetinde nasıl yer almış ve tanıtılmış olduklarına bakacağız.

2.2.3.1.1. Yahudilere Yönelik Hitap

İlâhi dinlerden biri olan “Yahudilik”⁴⁵⁷ İsrailoğullarına indirilmiş ve bu dine inanalar Kur’ân’da Ehl-i kitap olarak tanıtılmıştır. İsrâil kavramı ise tarafından Hz. Yakub’un adıdır. Manası ise ‘Allah’ın kulu’ demektir. Kur’ân-ı Kerim, Yahudilere

⁴⁵⁴ Taberî, X, 113.

⁴⁵⁵ Bk. Tevbe; 9/31.

⁴⁵⁶ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur’an Yolu...*, II, 759.

⁴⁵⁷ Geniş bilgi için bk. Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, *DİA*, TDV Yay., Cilt:XLIII, İstanbul 2013, 226-232. Ayrıca bk. Mahmut Aydın, *Anahatlarıyla Dinler Tarihi*, Ensar Neşriyat, Samsun 2011, 251-312.

seslenirken genelde يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ “*Ey İsrailoğulları!*” nidasını kullanmıştır. Bu hitap doğrudan ve dolaylı olmak üzere Kur’ân’da altı ayette geçmektedir.⁴⁵⁸ Bu ayetlerdeki hitapla Yüce Allah adeta Yahudilere atanız Yakup peygamber gibi Allah’ın dinine sarılın ve Allah’a kulluk edin demektedir. Çünkü Hz. Yakub’un çocukları durumunda olan İsrailoğullarına bu şekilde davranmak ve yaşamak yaraşır demektedir.⁴⁵⁹ Örnek olarak bu hitabın geçtiği bir ayet verelim: “*Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaad ettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının.*”⁴⁶⁰ Başka bir ayette ise dolaylı olarak şöyle hitap yapılmıştır: “*De ki: ‘Ey Yahudiler! Başka insanlar değil de yalnız kendinizin Allah’ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve şayet sözünüze şadıksanız haydi ölümü temenni edin!’*”⁴⁶¹

Bu ayetlerin dışında ise aşağıdaki ayette olduğu üzere doğrudan Yahudilere bir hitap edilmemiş ancak ifadelerden anlaşıldığı üzere onlarla ilgili mevzulara yer verilmiş olup onlara indirilen ilahi bir kitaptan ve bu kitabın gayesinden bahsedilmiştir;

“*Kendilerini Allah’a vermiş olan peygamberlerin ve – Allah’ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için –rablerine teslim olmuş zâhidlerin, bilginlerin Yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri, içinde hidayet ve aydınlık bulunan Tevrat’ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun da âyetlerimizi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.*”⁴⁶²

Bu ayetten de anlaşıldığı üzere Tevrat Rabbimizin Yahudi topluluğuna indirdiği ve onunla amel edenin kurtulacağı belirtilirken O’nunla amel etmeyen ise kafir zümresinden sayılacağı açıkça belirtilmiştir. Bu ayetti göz önünde bulundurursak Rabbimiz hitabında Yahudileri konu ederek biz İslâm âlemine de aynı zamanda Kur’ân ile hükmetmesi gerektiğini, aksi durumda kâfirler gürhuna dâhil olunacağı işaret edilmiştir.

Bir başka ayet, daha önce yer verdiğimiz hususa benzer olarak Allah’ın kelamına aykırı sözler beyan ederek sınırı aşan Yahudilerden şöyle bahseder; “*Yahudiler,*

⁴⁵⁸ Bk. Abdalbâki, *a.g.e.*, 33.

⁴⁵⁹ Akpınar, *Kur’ân’ın Mü’minlere Çağrısı*, 16.

⁴⁶⁰ Bakara, 2/40.

⁴⁶¹ Cum’a, 62/6. Ayrıca ilgili bazı ayetler için bk. Bakara, 2/47,122.

⁴⁶² Maide, 5/ 44.

*'Allah'ın eli bağlanmış! dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştı ve söyledikleri yüzünden lanetlenmişlerdir. Aksine, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir...'*⁴⁶³
Buyurmaktadır.

Başka bir ayette ise, Yahudilerin Kur'ân'da kınandığı ancak Ehl-i kitaptan hepsinin bir olmadığı içlerinde Allah'a inanan ve ibadet eden iyi kulların da bulunduğu belirtilmiştir. Bu husus şöyle geçmektedir; *" Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuş; Allah'ın gazabına uğramışlar ve aşağılanmaya mâhkum olmuşlardır. Bu, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Bu (cüretleri de) onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır. Hepsi bir değildir: Ehl-i kitap'tan öyle bir topluluk var ki, geceleri ibadete durup Allah'ın âyetlerini okur, secdeye kapanırlar"*⁴⁶⁴

2.2.3.1.2. Hıristiyanlara Yönelik Hitap

Ehl-i kitap olarak zikredilen bir başka din ise, "Hıristiyanlık"⁴⁶⁵ tır. Kur'ân'da Hıristiyanlığa bağlı olanlar Ehl-i kitap olarak hitap edilmiş olup bizzat Hıristiyanlık adına hitap bulunmamaktadır. Ancak yukarı Ehl-i kitap başlığı altında değindiğimiz üzere Kur'ân'da doğrudan ve dolaylı olmak üzere on üç ayette Ehl-i kitab'a seslenilmiştir.⁴⁶⁶ Biz de burda gerek Ehl-i kitaba hitap olunan bazı ayetleri gerekse de Hıristiyanlarla ilgili ayetlerden bazılarına yer vererek bu konuyu işlemiş olacağız.

*" 'Biz hıristiyanız' diyenlerden de sağlam ahidlerini almıştık, ama onlar da kendilerine bildirilenlerden (İncil) önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple aralarına kıyamet gününe kadar sürüp gidecek olan kini ve düşmanlığı soktuk. Allah onlara yapıp ettiklerini ileride haber verecektir."*⁴⁶⁷ Bu ayeti kerimeden de anlaşıldığı üzere Hıristiyanların ahitlerini tutmadıkları ve Allah'ın emirlerini yerine getirmeyi terk etmeleri neticesinde Rabbimizin lanetine uğradıkları belirtilirken bir diğer ayette ise Ehl-i kitap adı altında hıristiyanlara şöyle hitap edilmiştir; *" Ey Ehl-i kitap! Resulümüz bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da*

⁴⁶³ Mâide, 5/64.

⁴⁶⁴ Âl-i İmran, 3/112-113.

⁴⁶⁵ Geniş bilgi için bk. Kürşat Demirci, "Hıristiyanlık", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 368-372.
Ayrıca Bk. Aydın, *a.g.e.*, 325-382.

⁴⁶⁶ Bk. Abdülbaki, *a.g.e.*, 95-96.

⁴⁶⁷ Mâide, 5/ 14.

açığa vurmuyor. Şüphe yok ki size Allah'tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi"⁴⁶⁸ Bu hitapta ise hıristiyanların, Allah'ın emri olan hakkı, hakikatı unutulmaya terkettikleri; dolayısıyla Yüce Allah tekrar bu hakikatleri ortaya çıkarıp açıklamak için son peygamber olan resulullahı gönderdiğini belirtip aynı zamanda da Kur'ân-ı Kerim'in bir ışık bir rehberlik eden kılavuz kitab olduğunu vurgulayarak onları Kur'ân'a davet etmiştir. Kur'ân başka bir ayette de Yüce Allah hıristiyanları (İncil ehlini) Kur'ân ile hükmetmeye çağırırken; uymadıkları halde de onları fâsık olarak nitelendirdiği bilinmektedir.⁴⁶⁹

2.2.3.2. Kâfirlere Hitap

Küfür kavramı "ke-fe-ra" fiil kökünden masdar olup, lügatte "bir şeyi örtmek" manasına gelmektedir. Ayrıca nankörlük anlamında ise şükürün karşıtı olarak kullanılmıştır.⁴⁷⁰

Kur'ân-ı Kerim'de küfür kelimesi kök halinde kırk bir yerde geçmekte, bunun yanında çok sayıda ayette aynı kökten türemiş fiil ve isimler bulunmaktadır. Kur'an'da cahd (bilerek inkar etmek), işrak (ortak koşmak) ve tekzib (yalancı kabul etmek) kavramları da küfür anlamında kullanılmış, ayrıca tuğyan (haddi aşmak, azmak), zulm (haksızlık etmek, yersiz hareket etmek), ism (günah işlemek) ve fisk (belli bir sınırı aşmak, hak yoldan ayrılmak) kavramlarına küfrü ve inanmayanları nitelemek için yer verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de kâfirlerin Allah'ı inkâr etmeleri, ona oğul isnat etmeleri, yolundan yüz çevirmeleri uluhiyyetinde eş koşarak şirke düşmeleri yanında onun ayetlerini, peygamberlerini tanımayıp inkâr ettikleri, bunlara uluhiyyet payesi verdikleri, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiklerini, Kur'ân, melekleri, öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti reddettiklerini belirtilmek suretiyle ferdi küfre götüren inançlara açık bir şekilde bildirmiştir. Diğer yandan Kur'ân-ı Kerim'de inanmak veya inkar etmekte insanların irade hürriyetine sahip olduklarını belirtirken, Allah'ın küfre kesin bir dille rıza göstermeyeceğine açıklık getirilmiştir. Kur'ân'da, kâfirlerin inanmamaktaki ısrarlı duruşlarına rağmen İslâmı kabul edeceklermiş gibi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) defâaten mucize göstermesini istedikleri bildirilmiş, çeşitli

⁴⁶⁸ Mâide, 5/ 14-15.

⁴⁶⁹ Bk. Mâide, 5/ 47.

⁴⁷⁰ Mahmud b. Ömer ez- Zemahşeri, *Esâsu'l Belâğa*, Darusâdır, Beyrut 1965, 547.

ayetlerde, inanmalarını sağlamak için düşünüp ibret almaları için kendilerine gösterilen misallerden bahsedilmiştir. Bütün bunlara rağmen kâfirlikte ısrar edenlerin amellerinin boşa çıkarılacağı ve küfür üzere ölenlerin ahirette hiçbir şekilde kurtuluş ve kaçışlarının olmayıp acıklı bir azaba uğrayacakları, cehennemde ebedi olarak kalacakları ve azaplarının hafifletilmeyeceği açıkça bildirilmiştir.⁴⁷¹ Küfr kavramı, dört anlam üzere tefsir edilmektedir.⁴⁷²

1. Allah'ın tevhidinde/birliğine küfr etmek, O'nu inkâr etmek manasında tefsir edilmektedir.⁴⁷³

2. Hücet'in/delilin inkârı anlamında tefsir olunmaktadır.⁴⁷⁴

3. Küfrân-ı nimet/nankörlük anlamında kullanılmıştır.⁴⁷⁵

4. Beri/uzak olmak, uzaklaşmak manasına kalb edilmektedir.⁴⁷⁶

Kur'ân-ı Kerim'de yukarıda da maddeler halinde verdiğimiz ve ayetlerle ortaya koymaya çalıştığımız üzere küfür kavramı, Allah'ı inkâr, Allah'ı tanıyıp emirlerini inkar eden yani imanın karşıtı “inkar ve tekzip” anlamlarında kullanıldığı gibi Cenab-ı Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeyip azımsayan ve ya yok sayan “nankör” anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca küfr tabiri bir şeyin zıttını yapmak yani ondan uzak durmak manalarında da kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca yukardaki ayetlerde küfr kelimesi hangi manada kullanılmış ise o manaya mutabık hayat süren insana sesleniş vardır. Ayrıca bu ayetler mutlak manada kâfir insana hitab ederken hangi yönde küfre düştüklerine de açıklık getirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de küfr kelimesi kullanılırken O, muhatap aldığı gruplara –ki bu gruplardan biri de kâfirler- müdahale niyetiyle nidalarda bulunduğunu da görmekteyiz. Nitekim Kur'ân'da, kâfirlere pek fazla doğrudan hitab yer almamaktadır. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'ân, isimlerle, kişilerle değil daha çok eylemler ve bu eylemlerin nitelikleriyle ilgilenmektedir. Ayrıca Kur'ân için geçici olabilen özellikler değil kalıcı özellikler ön plandadır. Dolayısıyla Kur'ân'a göre küfür de geçicidir. O

⁴⁷¹ Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, XXVI, 534-535.

⁴⁷² İsmail Yılmaz, *Kur'an'a Göre Şirkin Sebepleri ve Çeşitleri*, (Y.lisans tez.), Konya 2009, 6-7.

⁴⁷³ Bu mananın verildiği bazı ayetler için bkz. Muhammed, 47/1; Bakara, 2/26.

⁴⁷⁴ Bu manaya tevîl edildiğine dair ayetler için bkz. Bakara, 2/89; Âl-i İmrân, 3/ 97.

⁴⁷⁵ Bkz. Bakara, 2/152; Neml, 27/40.

⁴⁷⁶ Bkz. Mümtehine, 60/ 4.

yüzden Kur’ân kâfirlikte direnen hakka ve hakikate yüz çevirmekte direnç göstermiş zümre için Tahrîm sûresi 7. Ayette كَفَرُوا “*Ey inkâr edenler!*” nidasıyla doğrudan hitap ettiğini görmekteyiz. Ancak bu hitap ise kıyamet gününde işitilecek olan hitaptır.

Bu zümreye Kur’ân’ın bir yerde de dolaylı olarak قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ “*De ki: Ey kâfirler!*”⁴⁷⁷ şeklinde seslendiğini görmekteyiz. Ancak bu hitap kadar hitabın muhtevası, verdiği mesaj da dikkat çekmektedir. Nitekim bu hitabın konusu, muhatap alınan grupların özellikle inanç konusundaki yanlışlıklarına bir şekilde yapılan açıktan birer müdahaledir. Bu olgu ise, kâfir insanların öteden beri devam ettire geldikleri batıl inançlarının izalesi için kaçınılmaz olmuştur.⁴⁷⁸

Kur’ân, kâfirler zümresine çağrıda bulunurken doğrudan ve dolaylı olarak “*Ey kâfirler*” hitabının yanında bir yer de de أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ “*Ey cahiller!*”⁴⁷⁹, başka bir yerde ise أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ “*Ey mücrimler-ey günahkârlar!*”⁴⁸⁰ hitabıyla seslenmiştir. Bu iki ifade hem kâfirler hem müminler hakkında kullanılsa da bizim burda kâfirlere yönelik hitap olarak almamız, bu nidanın geçtiği ayetlerin sibakından kâfirlerin kastedilmesine binâendir. Bunların dışında ise kâfirler için dolaylı olarak أَيُّهَا الضَّالُّونَ “*Ey sapkınlar!*”⁴⁸¹ şeklinde hitap ifadesi bulunmaktadır.

Bütün bunların dışında ise Kur’ân-ı Kerim’deki inkâr anlamında kullanılan küfr kelimesinin geçtiği çeşitli ayetler bulunmaktadır. Bu ayetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır: “*Cansız nesnelere iken size O hayat verdiği halde Allah’ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz?...*”⁴⁸² Bu bağlamda küfr kelimesinin Kur’ân’daki kâfirler kastedilerek kullanılmasından ötürü bu kavramın onların hangi durumunu karşılması için yer verildiğini de bilmek gerekmektedir. Bu yüzden yukarıda belirttiğimiz üzere bu ayetlerdeki “*küfr*” kelimesinin Allah’ın birliğini, yüceliğini ve göndermiş olduğu vahyi inkâr anlamında olup dolayısıyla da bu anlamda inkârcılara hitap etmektedir.

Küfür kelimesinin Kur’ân-ı Kerim’deki bir diğer kullanımı, şükür ifadesinin tezatı olan “*nankörlük*” anlamında kullanılmaktadır. Yüce Allah biz insanlara sayısız nimetlerle lütufta bulunmuş ve bu nimetlere karşılık olarak ise bizlerden şükür

⁴⁷⁷ Kâfirûn, 109/1.

⁴⁷⁸ Kesler, 92.

⁴⁷⁹ Bk. Zümer, 39/64.

⁴⁸⁰ Bk. Yâsin, 36/59.

⁴⁸¹ Bk. Vaktâ, 56/51.

⁴⁸² Bakara, 2/ 28. Ayrıca bk. Âl-i İmran, 3/70, 86; İsrâ, 17/ 89; Sebe, 34/31;

etmemizi istemektedir. Ancak bazı insanlar şükürü bırakıp nankörlüğü tercih ederek Yüce Allah'ın emrine ve dahi onun rızasına aykırı davranmaktadırlar. Şimdi Kur'ân-ı Kerim'de nankörlük anlamında kullanılan kürf kelimesinin geçtiği bir ayetten örnek verelim: “*Hani Rabbimiz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir’ diye bildirmiştir.*”⁴⁸³ Yukarıdaki ayette de görüldüğü gibi, şükürün zıddı olan nankörlük, küfür kelimesi ile ifade edilerek nankör insana hitap edilmiştir. İnkâr manasındaki küfrün başlangıcı ve mukaddimesi bu çeşitteki nankörlüktür. Nitekim küfür, imani meselelere dair malumat sahibi olmamak değil onları içselleştirerek kabul etmemektir.⁴⁸⁴

Kur'ân'daki küfür kavramının delalet ettiği mana sebebiyle Kur'ân'ın kâfirlere hitabını, onlara karşı tavrı ve tutumunu detaylı olarak izah etmeye çalıştık. Kur'ân'ın kâfirlere hitabının amaçlarını ihtivaeden birkaç ayetle de bu konuyu özetlemek istiyoruz.

Kur'ân'ın kâfirlere olan hitabının bir amacı onları zemm etmektir. Onun bu amacının yer aldığı bir hitabı ayette: “*Ey inkâr edenler! Bugün bahane üretmeyin! Sadece yapmış olduklarınızın cezasını çekiyorsunuz.*”⁴⁸⁵şekildedir.

Kur'ân'ın kâfirlere olan hitabının bir amacı ise nasihat niteliği taşımaktadır. Bu hususu ise Hz. Salih peygamberin kavmine tebliği esnasındaki ifadeleri ile açıklanmıştır. Bu anlatım bir ayette şöyle geçmektedir: “*Sâlih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: ‘Ey kavmim! Andolsun ki ben size rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.’*”⁴⁸⁶ Bu ayetteki sözleri Fahrettin Razi, inkârcıların helâk olması üzerine Salih peygamberin üzüntüsünden dolayı söylemiş olabileceğini belirtir.⁴⁸⁷ Dolayısıyla bu ayet nasihat hitabı olarak değerlendireceğimiz bir ayettir. Burdan şunu anlıyoruz ki insan yaratılışı gereği fazla nasihat dinlemeyi sevmez ve başına buyruk hareket eder. Ancak ne zaman başı bir iş gelirse o zaman kendine kızar. Ancak son pişmanlık fayda vermeyecektir. Çünkü iş işten geçmiş olacaktır.

⁴⁸³ İbrahim, 14/7. Diğer ayetler için ayrıca bk. Bakara, 2/152; İbrahim, 14/28; Nahl, 16/112; Şûrâ, 42/48.

⁴⁸⁴ Ferhan Genç, *Kur'an'da Münafıklarla İlgili Temsil ve Teşbihler*, (Yüksek Lisans Tezi) Konya 2010, 10.

⁴⁸⁵ Tahrîm, 66/7.

⁴⁸⁶ Araf, 7/79.

⁴⁸⁷ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur'an Yolu...*, II, 550.

2.2.3.3. Münafıklara Yönelik Hitap

Münafık tabiri İslâm Dini'nde insanlar arasında kullanılan bir tabirdir. Münafık tabiri zaman zaman kâfir kelimesinden daha kötü daha aşırı bir manada kullanılmaktadır. Bu yüzden hem münafık kavramı üzerinde duracağız hem de münafıkların İslâm tarihindeki durumu ve seyri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Münâfık kavramı: “Nifak çıkarıcı; mürâi, riyakâr, ikiyüzlü; mütereddid, kararsız; dalavereci, aldattıcı; kalbi hasta; özü-sözü bir olmayan kimseler için kullanıldığı gibi; kendini dost suretinde gösteren; sözünde durmayan; şirk ve küfrünü gizleyip iman ettiğini, Müslüman olduğunu açıklayan; zahiren inanmış görüldüğü halde bâtınen kâfir olan; iman etmediği halde kendini öyle tanıtan; bir kararda kalmayan dönecek kimseleri tavsif etmek için kullanılmaktadır.”⁴⁸⁸

Bu inanç gurubu kapsamındaki insanlar için özellikler de “Asr-ı Saadet'te zahiren Müslüman olduklarını açıklayıp ancak içten içe küfürlerini sürdürenler; İslâm'ın başlangıcından beri Allah'a ve ahiret gününe inanmadıkları halde, mecburen ve isteksiz olarak Hz. Muhammed'e uymuş olan kimseleri işaret etmek; onların hallerini Peygamber'e ve dolayısıyla Ümmeti'ne açıklamak için Kur'ân-ı Kerim'de nifak, münafıkun ve münafikat kelimeleri kullanılmıştır.”⁴⁸⁹

İslâm'ın yayılması istemeyip karşı duran ve açıktan bir şey yapamayanların hile ve desise yoluna başvurarak emellerini gerçekleştirmeye çalışıldığını bilmekteyiz. Bunların başında elbette ki Yahudilerin geldiği ve daha da önemlisi münafıklar zümresi ni gizliden gizliye bunların oluşturduğu bilinmektedir. Dolayısıyla müminlerin karşısında olup düşmanlık edenlerin en ileri gidenleri bunlar arasında yer almaktadır.

Çünkü Yahudiler Tevrat'ta, Yüce Allah tarafından seçilmiş bir kavim oldukları yer almakta, kendileri dışındakilere fazilet atfedilmemekte ve Hz. Musa'dan sonra kimseye Peygamberlik verilmemektedir. Oysaki Onlar, yurtlarından çıkarıldıktan sonra, çeşitli hilelere başvurup başka çıkar yol bulamamakta; İslâm'ın yayılmasına engel olmak ve onu yok etmek için en süflü yollara başvurmaktaydılar. İçlerinden birçokları, bir gün müslüman olmakta, ertesi gün Müslümanlık'tan dönmekte ve bu şekilde herkesi

⁴⁸⁸ Abdurrahman Küçük,, *Münafıklık ve Dönümlük Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XXIX (1), Ankara 1987, 347.

⁴⁸⁹ Küçük, 348-349. Münafık kavramı için ayrıca bk. İ.Yılmaz, 7-8.

şaşırtmak, İslâm'ı herkesin gözünden düşürmek istemekteydiler. Kur'ân-ı Kerim; *“Ehl-i kitap'tan bir grup şöyle dedi: “Gün başlarken müminlere indirilmiş olana, iman edip günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dinlerinden dönerler”*⁴⁹⁰ şeklinde buyurarak onların dönecek olduğunu belirtirken, *“Mûsâ'ya kırk gece için söz vermiştik. Mûsâ gittikten sonra siz, haksızlık ederek buzağıyı (tanrı) edindiniz.”*⁴⁹¹ ayetiyle de bu dönekliliği alışkanlık haline getirdiklerini ifade etmektedir. Ayrıca bunlardan pek azının müstesna iman etmeyecekleri de belirtilmektedir.⁴⁹² O zaman Medine'de bulunan Müşrikler, Yahudiler ve Münafıklar şeklinde üç grup vardı. Bunların her biri çeşitli desise, entrika ve suikastlar tertip ediyor ve bu itibarla Müslümanlar üç cepheden kuşatan bir husumet çemberi içinde kalıyorlardı.⁴⁹³

Hiç birtarafça güvenilmeyen bu gruptaki insanlar, her zaman mevcut olabilir. Münafıklar, Kur'ân-ı Kerim'de de geçtiği üzere İslâm'a en zararlı zümredir.⁴⁹⁴

Çeşitli din ve inançtaki insanlar, onları İslâm'a, dolayısıyla iman edenlere karşı en tesirli silah olarak kullanabilmektedirler. Hz. Muhammed'den sonra bunları açığa vuracak yani peygamber gelmeyeceğine göre, bu gibi kimselerin var olması ve planlar kurması da muhtemeldir. Ancak bu kimselerin İman derecesini ölçecek bir cihaz olmadığına göre, münafıkları tesbit zorlaşmaktadır. Böyle olunca da, ancak, sözleri ile davranışları arasındaki uyuma göre hüküm vermek söz konusu olacaktır. Bu ise çok ölçülü ve dikkatli olmayı gerektirmektedir. Zira münafıklık imanda ve amelde olmak üzere iki çeşittir. İtikadi/inanç münafıklığının karşılığının küfr, ameli/fiili münafıklığının karşılığının günahkârlık olduğunu; her münafığın mürâi/riyakâr, fakat her mürâinin münafık olmadığı, riya'nın imana aykırı olmayarak bazı amelde de olabildiği, asıl münafıklığın imanda ve inanç esaslarında olduğu ifade olunmaktadır.⁴⁹⁵

Kur'ân'da, inanmadıkları halde, *“Allah'a ve âhiret gününe inandık”*⁴⁹⁶, diyen ve böylece iman eden kimseleri aldatmağa çalışan bir kısım insanlar işaret edilmekte⁴⁹⁷; bu

⁴⁹⁰ Âli İmran, 3/72.

⁴⁹¹ Bakara, 2/51.

⁴⁹² Bk. Nisâ, 4/46, 155.

⁴⁹³ Küçük, 351-352.

⁴⁹⁴ Bk. Münâfikun, 63/4.

⁴⁹⁵ Küçük, 355-356.

⁴⁹⁶ Bakara, 2/ 8.

⁴⁹⁷ Bk. Bakara, 2/9.

kimselerin yalancı olduğu, riyakârlık ettiği ve kalplerinde bozukluk olduğu⁴⁹⁸ ifade edilmiştir. Başka bir surede de benzer bir ifade ile kalplerinde hastalık bulunanlar şöyle anlatılmaktadır: “*Yine o zaman münâfiklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar, ‘Allah ve resulünün vaadleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!’ demişlerdi.*”⁴⁹⁹ Bu ayet-i kerime ile itikadi manada riyanın tarifini yapılırken aynı zamanda da bu münâfikların kalpleri imana kapanmış olduğu ve idrak melekelerini kaybettikleri belirtilmiştir.

Bunların bir başka özellikleri ise bir ayette şöyle belirtilmektedir: “*Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah’tan bir zafer nasip olursa, ‘Sizinle beraber değildiydik?’ Derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) ‘Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?’ derler. Artık kıyamet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir.*”⁵⁰⁰ Bu ayet ile münâfikların ne kadar ikiyüzlü oldukları ve iki grup arasında bocaladıkları gücün olduğu tarafa geçen menfaatçi, çıkarıcı bir yöntem izlediklerini görebiliyoruz ancak bilmedikleri bir şey vardı ki iman istismarı, şüpheyi kesinlikle barındırmadığıdır.

Başka bir özellikleri de yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak istemeleridir. Bu husus ilgili bir ayette “*Medine’nin her tarafından saldırıya uğrasalardı da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi (evlerini düşünmez) hiç vakit geçirmeden hemen ona koşarlardı.*”⁵⁰¹, şeklinde anlatılıp başka bir ayette ise bu bozgunculuklarının karşılığında görecekları cezadan şöyle bahsedilmektedir: “*Allah’a ve peygamberine karşı savaşanlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da buldukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Âhirette ise onlar için büyük bir ceza vardır.*”⁵⁰² Bu ayetlerde Allah ve resulüne savaş açanlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlardan maksat, insanların Allah inancını sarsmaya ve yıkmaya yönelik faaliyetlerde bulunan, Allah ve resulünün koyduğu ilkelere karşı düşmanca tavır alıp meşru nizama karşı çıkan; hırsızlık, eşkıyalık ve kanunsuzluk yapan, yol kesip insanlara korku salan, halkın emniyet ve asayişini bozup canlarına, mallarına veya namuslarına tecavüz eden şahıslar

⁴⁹⁸ Bk. Bakara, 2/10.

⁴⁹⁹ Ahzâb, 33/ 12. Benzer manadaki bir başka ayet için bk. Münâfikûn, 63/3.

⁵⁰⁰ Nisa, 4/141.

⁵⁰¹ Ahzâb, 33/14. Ayrıca bk. Bakara, 2/10.

⁵⁰² Mâide, 5/33.

veya bu fiilleri örgütlenerek yapanlardır.”⁵⁰³ Dolayısıyla inananlara oyun eden onları huzursuz etmek için çeşitli oyunlara başvuran münafıkların bu sıfatları belirtilirken onların hem bu dünya da hem de öteki alemde yeri olmadığı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Dış görünüşleri ile içlerinin bir olmadığı, gösteriş içinde buldukları Münâfikûn Sûresi 1. ayette “Hz.Peygambere geldiklerinde de, ‘Tanıklık ederiz ki, sen gerçekten Allah’ın elçisisin.’ derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar kesinlikle yalancılardır.” şeklinde buyrulurken münafıkların inandık derken kesinlikle yalan söylediklerine dikkat çekilmiştir. “Onlar yemini kalkan edinip Allah yolundan yan çizmişlerdir. Onların yaptıkları ne kadar çirkin!”⁵⁰⁴, ayetindeki ifadelerden sonra; sözde inanıp ama gerçekte küfretmiş oldukları⁵⁰⁵ belirtilirken ardından onların ne denli sinsi düşman oldukları Peygamber’e hatırlatıldığı, bunlardan sakınması istendiği ve bu özelliklerinden ötürü Yüce Allah’ın onlara lanet ettiği ayet-i kerimesi şöyledir; “ Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir. (böylegüvendeymiş gibi görünürler). Ama her gürültüyü de kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar!”⁵⁰⁶ Bu ayetlerle sınırlı olmayan münafıkların bu özellikleri Yüce Allah tarafından belirtilirken ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) şahsında biz müminlerimizden de onlardan sakınılması, korunulması ve onlardan uzak durulması istenmektedir.

Bu kimselerin mü’min olmadıkları⁵⁰⁷ ve bu münafıklık vasfına sahip insanların durum hallerini açıklayan, ortaya koyan bu ayet-i kerimeler Kur’ân’ın birçok suresinde geçmekle birlikte bu içerikteki ayetlerin çoğunluğu ise Bakara Suresi’nde yer almıştır. Ayrıca bu vasıfları taşıyanların ismi olan ‘Münafikûn’ adıyla Kur’ân’da sure bulunmaktadır.

Münafıkların ibadet ettikleri ancak bu ibadetlerini de, yukarıda belirttiğimiz üzere sinsi emellerini gerçekleştirmek için gösteriş için yaptıkları şöyle zikredilmektedir: “Münafıklar Allah’a oyun etmeye kalkışıyorlar. Hâlbuki Allah onların oyunlarını kendi

⁵⁰³ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur’an Yolu...*, II, 261.

⁵⁰⁴ Münâfikûn; 63/2.

⁵⁰⁵ Bk. Münâfikûn, 63/3.

⁵⁰⁶ Münâfikûn, 63/4.

⁵⁰⁷ Bk. Bakara, 2/8-15; Münâfikûn, 63/4.

başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler. Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara, ne bunlara! Allah'ın şaşırttığı kimse asla bir yol bulamazsın."⁵⁰⁸ Bu ayetten anlaşıldığı üzere münafıklar, kalplerindeki küfrü gizleyip görünürde mümin görünerek Allah'ı kandırmak istiyorlar. Oysaki böyle yaparak kendilerini aldatmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar. Bunlar namaz kalktıklarında istemeye istemeye kalkarlar. Zira bunların amacı Allah' a ibadet etmek değil insanlara gösteriş yapmaktır. Bu yüzden de Allah'ı zikretmezler, zikretselerde ağızlarında olmak suretiyle çok az etmektedirler. Bunlar bunu yaparken iman ile küfür arasında müzebzepe, mütereddide ve mütehayyir bir durumda olup ne müminler cihedinde olurlar ne de kâfirler gürhunda, ikisi arasında debelenip dururlar, çünkü bunları Allah şaşırmıştır.⁵⁰⁹

Hz. Peygamber ise münafıklarla mücadele noktasında, onlara karşı uyguladığı yöntemle nifak hareketlerini kökünden yok etmeye çalışmış, sayılarını ve tesirlerini çok aza indirmiş olup oluşturduğu otorite ile de nifaklarını fiiliyata geçirmelerine pek fırsat vermemiş, çıkan nifak hareketlerini de kısa sürede bastırmıştır. Onun Kur'ân'ı Kerim'in münafık tanımlamasına giren insanları bu sıfatla damgalamadığı, hiç kimseye münafık diye seslenmediği ve bunu müminlere de yasakladığı bilinmektedir. Ancak çok defa münafıklara yalnızca manevi müeyyide uyguladığı, onların hukukuna riayet ederek kendilerine düşman muamelesi yapmadığı da bilinmektedir. Hz. Peygamber bütün bu tutumunun yanında nifak problemini İslâm toplumunun bir iç sorunu olarak görmemiş, siyasi ölçekte başlayan nifakın itikadi hüviyete bürünmemesi için büyük ölçüde gayret gösterip münafıkların kendi aralarında giderek kuvvet kazanmasının önüne geçmiştir. Bu arada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) belirli konularda münafıklara izin vermesini ve suçlarını affetmesini sadece hoşgörüsüne bağlamamak, bunda özellikle İbn Übeyy'in çevresinde bulunan kişilerin nifaktan uzaklaştırılması siyasetinin yer aldığını kabul etmek gerekir.⁵¹⁰

Münafıkların yalan söylemeleri ve ikiyüzlü hareket etmelerinden gibi tutum ve davranışlarından ötürü onlar için elem verici bir azap olduğu; münafıklar ile kâfirlerin

⁵⁰⁸ Nisa, 3/142-143.

⁵⁰⁹ Yazır, III, 1502.

⁵¹⁰ H. Ahmet Sezikli, "Münafık", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 568-569.

hepsinin Cehennem'e girecekleri⁵¹¹; münafıkların ise Cehennem'in en aşağı tabakasında yer alacakları⁵¹² Kur'an'da açıkça bildirilmektedir. Münafıkların en öne çıkan özellikleri şöyle özetlenebilir: Görünürde inanmış görünen, kalben ise inkâr etmiş veya eski inançlarında sebat etmiş olan; İnananları kandırmak, aralarına fitne, fesat sokmak, çoğalmalarına engel olmak; gizliden gizliye Müslümanlara düşmanlık yapmak için ikiyüzlü hareket etmek. Bu vasıfları taşıyan grup, kâfirlerden daha sakıncalı ve daha tehlikelidir. Dolayısıyla kâfirlere bir azabsa, bunlara iki azap vardır. Çünkü zahirde de inanmadığını açıkça söyleyen ve düşmanlığını açıkça ortaya koyan kimse, inandım dediği halde kalben inanmayan ve samimi olmayan kimseden daha az tehlikelidir. Yani ikincisi birincisinden daha tehlikelidir. Münafıklar, ikili oynadıkları için hep endişe içindedirler. Durumlarının açığa çıkabileceği endişe ve korkusu ile yaşadıkları için kendi kendilerine azap etmektedirler. Kalben inkârcı olduklarından dolayı da Cehennem azabına ilhak oldukları ayetlerde açıkça ortaya konulmaktadır.⁵¹³

Özetle diyebiliriz ki, Kur'an münafıklara direkt olarak hitap etmemiş ancak birçok ayette olmak üzere onlardan ve onların özelliklerinden sıklıkla bahsedilmiştir. Genel olarak ise Kur'an'ın onların dört özelliğine dikkat çektiğini görmekteyiz, bunlar sırasıyla; Allah'ı kandırmaya çalışmaları, insanlar takdir etsin diye namaz kıldıklarından namaza isteksiz kalkmaları, Allah'ı nadiren hatırlamaları ve iki taraf -mümin ve kafirler- arasında debelenip, bocalamalarıdır. Münafık kimsede ki bütün bu özellikler gösteriyorki onlar Allah'ı murâkabe etmeyip insanları murâkabe etmektedirler.⁵¹⁴ Bütün bu tutum ve davranışlarından ötürü Yüce Allah onlara kahretmiştir.

2.2.3.4. Müşriklere –Putperestlere Hitap

Allh'ı (c.c.) tanıdığı, bildiği, Onun yüceliğini anladığı halde O'na ortak koşmak suretiyle O'na ulaşmak için araçlar koymak ve bununla birlikte ortak koştuğu şeyleri ise Allah ile bir tutmama ve onların Allah'a (c.c) ait olduğunu bilme olarakta ifade edebileceğimiz müşriklik ve "Allah'a (c.c.) ibadetin yapılmadığı tüm şirk, şekil ve

⁵¹¹ Bk. Nisâ, 4/140; Tevbe, 10/ 68, 73-74.

⁵¹² Bk. Nisâ, 4/145.

⁵¹³ Küçük, 354. Ayrıca bk. Bakara, 2/8-20.

⁵¹⁴ Mevlüt Erten, "Kur'an'da Murâkabe ve Münâfıklar", *International Periodical, For the Languages, Literature and Histor of Turkish or Turcic Volume 9/11 Fall 2014*, p. 207-231, Ankara-Turkey, 221.

suretlerini içinde bulundurmakta”⁵¹⁵ olan putpererstlik, İslâm inanç sisteminin temelini teşkil eden tevhidin tamamen karşısında duran bir inanç yapısıdır.

Şirk sözlükte, “ortak olmak” ve “ortaklık”; “ortak koşmak” anlamındaki işrâktan türemiş isim konumunda bulunan bu şirk “küfür” demektir. Şirk koşana müşrik, şirk koşulana ise şerik denir.⁵¹⁶ Bir akâid terimi olarak ise şirk, “Yüce Allah’a, ilahlığında, sıfatlarında, fiillerinde, Rabliğinde ortak ve eş isnâd etmek” manasını ifade etmektedir⁵¹⁷ ki bu da düpedüz küfürdür.⁵¹⁸

Kur’ân-ı Kerim’de müşrik tabiri ile ilahi bir kitabı olmayan, Allah’a imanla beraber başka tanrılara da tapan kimseler olarak kast edilmektedir. Müşriklik/putperestlik inanç sisteminde Yüce Allah’a ortak koşulan unsurlar canlı ve cansız olmak üzere farklılık göstermektedirler.⁵¹⁹

Neticede Şirk, tevhidin karşıtı olup Yüce Allah’ı ulûhiyetiyle, rubûbiyetiyle ve isimleriyle birlemeyen her inanç, şirk kapsamındadır. Tevhid’in zıddı olmakla, imanın da zıddı olan şirk, yukarıda genişçe üzerinde durduğumuz Küfr’ün kendisidir. Şirkte küfrün hem nankörlük boyutu ve hem de inançsızlık boyutu mevcuttur.⁵²⁰

Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah ve şirkin haram olduğunu ve şirkten uzak durulması gerektiğini şu ayette zikretmiştir: : “*De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın...*”⁵²¹ Bu uyarının yanında ise Kur’ân, işaret yoluyla onlara hitap ederek, sonlarıyla ilgili: “*Allah yanına başka bir tanrı daha koyan kimseyi, atın onu dayanılmaz azaba!*”⁵²², şekilde buyurarak tehdit ettiğini görmekteyiz.

Kur’ân sadece müşrikleri ikaz etmemiş aynı zamanda müşriklere benzeyenleri de uyarmıştır. Bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “*Ey iman edenler! Allah ve resulüne itaat edin, söylediklerini işittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin. Duymadıkları halde ‘duyduk’*

⁵¹⁵ Serap Kaya, *Hız Muhammed Döneminde Putperestlik*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (y. Lisans Tezi), Elazığ 2008, 1.

⁵¹⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, Cilt: 39, 193.

⁵¹⁷ M. Demirci, *Kur’an’ın Temel Konuları*, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 2013, 34.

⁵¹⁸ Bk. Sami Kılınçlı, *Mekki Surelerde Mü’minlerin Müşrikler ve Ehl-i kitap İle İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara 2012.48.

⁵¹⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’anın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, Cilt: I, İstanbul 1988, 381. Ayrıca geniş bilgi için bk. Sarıkçıoğlu, Kur’an’a Göre Müşrikler ve Putperestler, *İslâmi Araştırmalar*, Sayı:1, Temmuz 1996, 32.

⁵²⁰ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul-tsz, 179.

⁵²¹ En’âm, 6/151. Ayrıca bk. Bakara, 2/22; A’raf, 7/33.

⁵²² Kâf, 50/ 26. Ayrıca bk. Enbiyâ, 21/98.

diyener gibi de olmayın."⁵²³ Bu ayette ayette geçen, "*İşitmedikleri halde işittik diyen ...*" kimselerden maksat müşriklerdir. Bu ayette de görüldüğü üzere müşrikler, okunan ayetleri işittiklerini söylerken, Allah da işitmediklerini söylüyor. Zira bunlar, Hz Muhammed'e ve Kur'an'a inanmadıkları için O'nun sözlerini anlamak istemiyor dolayısıyla da önem vererek dinlemiyorlardı. Sadece laf olsun diye işittik diyorlardı. İşte bu durum onları, işittik demelerine rağmen işitmemiş duruma sokuyordu.⁵²⁴ Aynı surenin 31. ayetinde müşriklerin bu tavrından şöyle bahsedilmektedir:⁵²⁵ "*Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda, 'Duyduk duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz, bu eskilerin masallarından başka bir şey değil'*" dediler."⁵²⁶

Müşrikler ya da diğer bir ifadeyle putperestler Allah'ın birliğini, ahireti, peygamberleri, Kutsal kitapları ve içeriklerini kabul etmeyip, söylenenlere şüphe ile yaklaşmaktaydılar. Ölümünden sonrası için hiçbir beklentileri olmayıp hayatın sadece bu dünyadan ibaret görmekteydiler. En büyük gayeleri sıhhatli, şerefli ve refah içinde uzun bir ömür sürebilmektir. Bu emellerine erişebilmek için, putların kendilerine yardım edebileceğine inanırlar, bunun için atalarından gördükleri gibi, kurban takdiminde bulunur ve adaklarda sunarlardı.⁵²⁷ Bu inanç müntesipleri için şeref duygusu dışında onların hayatlarına yönverecek, ahlak anlayışlarını kontrol edecek vicdani bir otorite de bulunmamaktaydı. Tarih boyunca süregelen adet ve geleneklerine sarılmayı, taassup içinde körü körüne bir muhafazakârlığı, şerefli ve doğru bir yol olarak görmekteydiler.⁵²⁸ "İnsanların, tarihin tespit ettiği günden beri, çeşitli putlara tapmaları, fitratındaki köklü bir inancın ifadesidir. İlahi vahyin bildirilerinden uzaklaşmış, kopmuş insanlar güç anlarında korku ve sıkıntılarını giderecek ve kendilerini mutlu kılacak "Yüce bir Varlık" a duydukları ihtiyacı gidermek için çeşitli varlıklara tapmışlar ve onları görsel hale getirerek birtakım putlar icat etmişlerdir."⁵²⁹

Yukardaki Putperest ve müşriklerle ilgili bilgilerden de yola çıkarak onların İslâm'a ve Hz. Peygamber'e karşı tutum ve davranışlarının çeşitli sebeplerin mevcut

⁵²³ Enfal: 8/ 20.

⁵²⁴ Âlusî, IX, 188.

⁵²⁵ Duman, 116.

⁵²⁶ Enfal, 8/ 31.

⁵²⁷ Bk. Mâide, 5/103.

⁵²⁸ Sarıkcıoğlu, 32.

⁵²⁹ Rasim Adasal, *Yeryüzü Tanrıları, Liderler, Komutanlar ve Kahramanlar Psikolojisi*, Minnetoğlu Yay. İstanbul 1979, 61.

olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeplerler; Atalarına bağlılık⁵³⁰, Ahiret inancını kabul etmeme, Arap kabile otoritesi, Emevi Haşimi çekişmesi, Toplumsal sınıfların varlığı, İslâm'ın Arapların zihnine karşı çıkması, Ekonomik kavgalar, Vahyin mahiyetini anlayama⁵³¹ ve Kâbe'nin kendilerine sağladığı itibarı kaybetme endişesi taşımaları⁵³² olduğunu söyleyebiliriz. Bütün bu sebeplerden dolayı Müşrikler- putperestler İslâm'ı benimsemeyip bununlada yetinmeyip karşı duran, baskılar uygulamaktaydılar.⁵³³

Kur'ân-ı Kerim ile aynı dinin Peygamber'i olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) uslûbu arasında çokça farklılık bulunmamasına rağmen, Kur'an bâzı noktalarda daha sert ve daha eleştirel bir uslûba sahip olduğu görülmektedir. Bundan sebep ise putperestlerin artan eleştiri ve baskılarına bir cevap verme amacının güdüldüğü düşünülmektedir. Bu başlık içerisinde müşriklerle ilgili verdiğimiz ayetlere de baktığımız da, putperestlerin hoşuna gitmeyecek bir hitabın onların inatlarını daha da artıracak endişesinin taşınmadığı da görülmektedir. Bununla birlikte putperestlerin cehennem azabıyla korkutulmaları, geçmiş dönemlerde yaşayan milletlerin sonları hakkında bilgi verilerek ders alınmasının istenmesi, Kur'ân'ın uslûbunun putperestlere/müşriklere karşı üslûbunu göstermektedir.⁵³⁴

Bu bilgiler ışığında Kur'ân'ı Kerim'in Putperestler ve müşriklere olan hitabının nasıl olduğunu anlayabiliyoruz. Ancak Kur'ân onlara ismen hitap etmediği ancak يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا “Ey kâfirler!” hitabı kapsamında onlara hitap ettiği ve onlardan sıklıkla bahsettiği bilinmektedir. Bu ifadenin kapsamına girmeleri ise onlar kendilerine ulaşan daveti örttükleri içindir. Bir ayette ise onlar işaret edilerek şöyle hitap edilmiştir: “İşte (ey müşrikler), bu taptığınız şeyler, sizin söyledikleriniz yalan olduğunu ortaya koydu. Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız!”⁵³⁵ Bu ayetteki hitabın kıyametteki sorgulamada Yüce Allah'ın, putperestleri diğer çok tanrıcı inanç

⁵³⁰ Bk. Maide, 5/104.

⁵³¹ Bk. En'am, 6/111. Ayrıca bu hususla ilgili bk. M. Ahmed Halefullah, (Terc.: İbrahim Aydın). *Hz. Muhammed ve Karşıt Güçler*, Birleşik Yay., İstanbul, 1992, 36.

⁵³² Bu hususla ilgili bilgi için Bk. Nuri Ünlü, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi Başlangıcından 1918'e*, M.Ü.İ.F. VakfıYay., No: 9, İstanbul. 1986. 40.

⁵³³ Vehbi İmamoğlu, Mekke Putperestlerinin İslâm'la Yüzleşmeleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Volume 2/6 Winter 2009, 313.

⁵³⁴ İmamoğlu, 312.

⁵³⁵ Furkan, 25/19.

sahiplerinin taptıkları şeyler huzurunda sorgulayacağı ve bunlar, kendilerine tapanların aleyhine şahitlik edeceği bildirilmektedir.⁵³⁶

Kur'ân'ı Kerim'in müşriklerle ilgili ayetlerinin muhtevasından anlıyoruz ki müşriklerin, İslâm'a ve Müslümanlara çeşitli yollardan saldırırken, İslâm da onlara karşı birtakım vasıtalarla mücadele etmiştir. Bunların Mekke dönemindeki şekli daha çok psikolojik ağırlıklı olmuştur. Zira İslâm, Mekke'de henüz oluşum düzeyinde bir din olduğundan insanların, her şeyden önce psikolojik yönden bu dine inanmalarını sağlamak istenmektedir.⁵³⁷ Psikolojik olarak bunun sağlanması için en başında, insanların "inanma eğiliminde"⁵³⁸ olmaları dolayısıyla bu duygunun harekete geçirilmesini sağlama gelir.⁵³⁹ Kur'ân bu duyguyu harekete geçirmek için duygulara psikolojik olarak tesir etmeye çalışılmaktadır. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerim müşriklere dolaylı olarak seslenmiş ve bu inanma eğilimin sonuçlarından bahsederek, doğru ile yanlış arasındaki farkı göstermeye çalışılmıştır. Vereceğimiz ayette de görüleceği üzere, bir meydan okumayla insanların İslâm'a temayül etmesi beklenmiştir. *"Gerçek şu ki Allah'ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da tıpkı sizin gibi birer kuldur. Eğer iddialarınızda doğrusanız haydi onlara dua edin de karşılık versinler!"*⁵⁴⁰ Bu ayette Kur'ân'da puta tapmanın faydasız ve boş bir inanç olduğuna sürekli dikkat çekilerek, insanlarda var olan inanma eğilimleri İslâm'a yönlendirilmek istenmiştir.⁵⁴¹

Bir başka psikolojik yön ise korkudur.⁵⁴² Korku bağlanma ve sığınma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. İnsanın sınırlı bir varlık olması ve her dilediğini gerçekleştirememesi, kendisinde (güçsüzlük ve çaresizlik --çıkarılabilir) acizlik psikolojisinin oluşmasına ve kendine güven verecek bir varlığa yönelmesine ve sığınmasına sebep olmaktadır.⁵⁴³ İnsan korkuyla yaşayamayacağı için korku insanı sığınmaya eman bulmaya sevk eden bir duygudur. Dolayısıyla insanın her şeye gücünün yetmediği, güçsüz olmasından sebeptir ki güveneceği bir varlığa sığınmaya ihtiyaç duymaktadır. Kur'ân bu hususta da geçmiş milletlerin başına gelenleri anlatarak Arap

⁵³⁶ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur'ân Yolu...*, IV, 114.

⁵³⁷ İmamoğlu, 317.

⁵³⁸ İlgili ayetler için bk. Rum, 30/30-32.

⁵³⁹ Halefullah, 262.

⁵⁴⁰ A'raf, 7/194.

⁵⁴¹ İmamoğlu, 317.

⁵⁴² Halefullah, 262.

⁵⁴³ Hüeyin Peker. *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000, 68.

putperestlerinin ibret almaları istenmekte ve “hiç düşünmez misiniz, akıl etmez misiniz”⁵⁴⁴ gibi ifadeleri sıklıkla kullanmaktadır.

Nitekim Kur’ân’a yansıdığı şekliyle de putperest Araplar, sık sık kendilerine vaat edilen azabın gelmesini beklemeleri onlar için korku duygusunun ne kadar mühim olduğunun göstergesidir.⁵⁴⁵ Geçmiş kavimlerin istedikleri gibi Hz. Peygamber dönemi inkârcıları da böyle düşünüyor ve bir ayette bu düşünceleri şöyle anlatılıyor: “*Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: ‘Allah’ım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!’*”⁵⁴⁶ Bu ayete göre de kendilerinden güçlü bir varlığa iman etmek için, somut bir şekilde azabın gerçekleşmesi gerektiği düşüncesi üzerinde devam eden tartışmalar, putperests Arapların korku duygusuna önem vermelerine dair ayrı bir delil teşkil etmektedir. Bu yüzden Kur’an’ putperestlerin çeşitli şekillerde tehdit edilmeleri veya geçmiş milletlerin acıklı ve hazin hikâyeleriyle korkutulmaları, bu güce sahip bir varlığın idrak edilmesini sağlamaya yöneliktir.⁵⁴⁷ Bir ayette bu hususun şöyle teyit edildiğini görmekteyiz: “*İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur’an olarak indirdik ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik.*”⁵⁴⁸

Yukarıdaki bilgilerden hareketle İslâm dininin müşriklerle mücadele metodlarından birinin de, vaat etmek olduğu anlaşılmaktadır. Kur’ân’da yer alan bu vaatler iki türdür. Bunlardan birincisi tehdit içerikli vaatler; ikincisi ise mükâfat anlamındaki vaatlerdir.⁵⁴⁹ Bu vaatlerin birinci çeşidi olan tehdit içerikli vaatleri yukarıda Arap putperestlerin korku psikolojilerinden bahsederken üzerinde durmuştuk. İkinci tür vaat ise ödül kapsamında olup insanların inanıp doğru yolda yürümeleri sonucunda Yüce Allah’ın lutfedeceği her türlü mükâfattır.

İşte bu noktada putperestlerin psikolojik açıdan nasıl etkilenecekleri sorusu öne çıkmaktadır. Vaat, insanın içinde yer alan diğer arzu ve eğilimlerini tatmin eden ve bu

⁵⁴⁴ İlgili ayetlerden bazıları için bk. Enbiyâ, 21/67; Nisâ, 4/82.

⁵⁴⁵ İmamoğlu, 318.

⁵⁴⁶ Enfal, 8/ 32.

⁵⁴⁷ Halefullah, 265.

⁵⁴⁸ Tâhâ, 20/113.

⁵⁴⁹ İmamoğlu, 318.

duygularını harekete geçiren bir vasfa sahiptir. Bundan dolayı vaatlere sık sık yer verilmesi olumlu sonuçlar doğurmaktadır.⁵⁵⁰

İslâm dininin mücadele metodlarından bir diğeri ise Kur'ân'da putların işe yaramaz, yararsız ve faydasız varlıklar olarak tanıtmasıdır. Dolayısıyla İslâm dini Kur'ân'da böyle bir yöntemle Arap putperestlerini psikolojik boşluğa sürüklemeye çalışıp kendi amacına ulaşmayı hedeflemiştir. Öyle ki, Kur'ân'da putlara yapılan her eleştirinin ardından Yüce Allah'ın ne kadar yüce olduğundan ve her şeye gücünün yettiğinden bahsedilmiştir.⁵⁵¹ Bu hususu gösteren bir ayette: *“Siz Allah'ı bırakıp bir takım putlara tapıyor, asılsız inançlar uyduruyorsunuz. Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da tapığınız bu şeyler size rızık vermekten âcizdirler. O zaman rızınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun, O'na şükredin; sonunda O'na döneceksiniz.”*⁵⁵²

Kur'ân'ın, insanın en ilginç özelliklerinden biri olan, bir nesne veya mevzudan nefret etmesi huyuna da başvurduğunu görmekteyiz. İnsan duyduğu kelime, cümle ya da bir ifadeden dolayı tepki gösterip kızabileceği gibi eazen de duyduğu bir söz sebebiyle sevdiği veya inandığı bir varlıktan da uzaklaşabilmektedir.⁵⁵³ Kur'ân-ı Kerim'de insan psikolojisinin bu yönünün müşriklerdeki yansımaları şöyle zikretmektedir: *“Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse âhirette inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün.”*⁵⁵⁴ Görüldüğü üzere hoşlarına gittiğine yüzleri gülerken hoşlanmadıklarını işittiklerinde ise, içleri burkulmuş tavrı gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu durumun İslâm'ın istediği amaca hizmet etmesi ise, Arapların tutarsızlıklarını ortaya koyduğu anlarda olur. Araplar kız çocuklarını hiç sevmezler ve hatta kız çocukları olduğunda çok üzülür ve zaman zaman da kendi çocuğunu diri diri gömerlerdi. Kız çocuklarını hiç görmelerine rağmen bu davranışlarının aksine değer verdikleri melekleri dışı kabul edip onları Allah'ın melekleri olarak görürlerdi. Kur'ân-ı Kerim'de onların bu tutarsız davranışlarını şöyle ifade edip eleştirmiştir: *“Yine onlar –hâşâ- “Kızlar Allah'ındır” diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor! Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde,*

⁵⁵⁰ İmamoğlu, 318.

⁵⁵¹ İmamoğlu, 318.

⁵⁵² Ankebût, 29/17.

⁵⁵³ Halefullah, 289.

⁵⁵⁴ Zümer, 39/45.

*öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!”*⁵⁵⁵ Bu ayet Arap putperestlerinin çelişkilerini ortaya koyarken yukarıda da ifade ettiğimiz gibi aynı zamanda da onların bu tutarsızlıklarını eleştirmektedir. Kız çocuklarını sevmedikleri halde ibadet ettikleri varlıklar sevmedikleri cinsiyette olan meleklerdir. Kur’ân’ı Kerim onların bu tutumundan yola çıkarak onları meleklerle tapmaktan uzaklaştırmaya çalışmıştır.

Kur’ân’ın, hüzün ve mutluluk verici ifadeleri kullanarak da insanlara tesir ettiğini görmekteyiz.⁵⁵⁶ Bu konuda ise cennet cehennem tasvirleri akla gelmektedir. Cennet tasviri müminler için yapılırken; cehennem tasviri ise inkârcılar ve putperest/müşrikler için yapılmıştır. Cennet tasvirlerinde Arapları cezbeden güzellikler takdim edilirken cehennem tasvirinde ise onların içine korku salan elemlerden bahsedilmektedir.⁵⁵⁷

Kur’ân’ın insanlara psikolojik unsurlardan bir başkası ise yeminleri kullanmasıdır. Yemin esasında savunulan bir görüşle aksinin arasını açmak için kullanılmaktadır. Yemin lafızları ise, vurgusuna ve içeriğine göre insan psikolojisinde mühim izler bırakmaktadır. Arap toplumu yemine oldukça önem veren bir toplum olduğu için kendi kültürlerinde var olan bu unsurla da böyle bir mücadele yöntemi uygulanmıştır.⁵⁵⁸

Kur’ân insanlara dolayısıyla müşriklere de çağrıda bulunurken kullandığı metotlardan biri de tekrardır. Tekrarlarla, insan zihninin duyduğu şeyler karşılığında bırakılan izlerin tesiri artırılmaktadır. İşte böylece kişide bu etkiye mutabık bir yol tutma eğilimi oluşmaya başlamakta veya bu ihtimal artmaktadır.⁵⁵⁹

Kur’ân’ın başvurduğu başka psikolojik öge ise verilen örneklerdir. Örnekler tek tek incelendiğinde iki husus dikkati çekmektedir. Bu hususlardan birincisi, söylenenin hakikat olduğunu destekleyecek benzerlikler kurma⁵⁶⁰; ikincisi ise, putperestlerin

⁵⁵⁵ Nahl, 16/57-59.

⁵⁵⁶ Halefullah, 291.

⁵⁵⁷ Cennet tasviriyle ilgili bazı ayetler için Bk. Hac, 22/23; Hadîd, 57/21. Cehennem tasviri yapılan bazı ayetler için bk. A’râf, 7/40,41.

⁵⁵⁸ Halefullah, 296-300. Ayrıca Kur’ân’ın yeminlerle özellikle müşriklere çağrıda bulunduğu bazı sureler için bk. Şems, 91/1-15; Leyl, 92/1-20.

⁵⁵⁹ Halefullah, 301-302.

⁵⁶⁰ Bu hususa örnek olarak bk. Ankebut, 29/41.

durumunu acıklı ve gülünç bir duruma sokmaktır.⁵⁶¹ Her iki durumda da putperestlerin canları sıkılmış ve suni bir gerilim oluşturulmuştur.⁵⁶² Bu iki durumla ilgili Kur'ân-ı Kerim'deki örneklere baktığımızda bir yandan inkârcıların düşünüp makul olana yönelmeleri teşvik edilirken bir yandan da onların düştükleri durumdan ötürü alaycı bir tavır takınıldığını görmekteyiz.⁵⁶³

Kur'ân-ı Kerim Arap putperestlere, inkârcılara doğru yolu bulmaları için her türlü metodu kullanmış, onları Yüce Allah'ın yolu olan İslâm dinine davet etmiştir. Ayrıca inkârcılar sürekli olarak düşünmeye sevk edilmiş makul olana davet edilmiştir. Yüce Allah daveti yaparken insanlarda yaratılışla gelen inanma eğiliminin olduğunu belirtip bu eğilimin dosdoğru ve yüce olan Allah'a olması gerektiği yönünde onları bilgilendirmiştir. Bu bilgilendirmenin yanında onlara, çeşitli psikolojik yöntemleri kullanarak, edebi sanatlara ve kıssalara yer vererek, yeminlere ve tekrarlara başvurarak çağrıda bulunmuştur.

2.2.4. Metafizik Varlıklara Hitap

Metafizik varlıklardan kastımız, melekler, cin, şeytan gibi gözle görülmeyen/müşahade edilmeyen varlıklardır. Şimdi Kur'ân-ı Kerim'in bunlara olan hitabına bakalım.

2.2.4.1. Meleklerle Hitabı

Melek, Kur'ân'da hem Allah'a kulluk ile görevli hem iyiliğin temsilcisi hem de salih ve salihaların şahidi olarak yer almaktadır.⁵⁶⁴

Kur'ân'da bir ayette meleklerle yönelik şöyle bir hitap yer alır:“ *Hani rabbın meleklere, Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “ Biz seni övgü ile teşbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphe yok ki, bilmediklerinizi bilirim” buyurdu.*⁵⁶⁵ Bu ayette Allah'ın (c.c.) meleklerle bir halife yaratacağını bildirmesi kullarına bir yönüyle müşavereyi öğretmeyi hedeflemektedir. Hz. Âdemin ve

⁵⁶¹ Bu hususa örnek ayet için bk. A'raf, 7/175-176.

⁵⁶² İmamoğlu, 319.

⁵⁶³ İlgili ayetler için bk. Ankebut, 29/41; A'raf, 7/175-176.

⁵⁶⁴ Melekler hakkında geniş bilgi için bk. Saim Kılavuz, *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, 293-309.

⁵⁶⁵ Bakara, 2/30.

zürriyetinin hilafetini ilan Âdem'in şanını yüceltmek amacıyla meleklerle müşavere suretinde Hz. Âdem'i yaratacağını beyan buyurmuştur.⁵⁶⁶

Başka bir ayette ise meleklerle bizzat emir niteliği taşıyan bir hitap bulunmaktadır: “Meleklerle, ‘Âdem’e secde edin’ dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler;”⁵⁶⁷ Buradaki “*secde edin ifadesi*” temsili olup itaat ve ta’zim anlamında kullanılmıştır.⁵⁶⁸

Yüce Rabbimiz bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere melekleri muhatap almış onlarla diyalog içinde olmuştur. Ancak Yüce Allah’ın, burdaki diyalogu temsili bir konuşma olup bu vesileyle asıl muhatapı olan insanoğluna farklı yönlerden öğretiler sunarak yol göstermektedir.

2.2.4.2. Cinlere ve Şeytana Yönelik Hitap

“ *Ey cin ve insan topluluğu! İcinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyarayan peygamberler gelmedi mi? ‘Kendi aleyhimize şahitlik ederiz’ derler; dünya hayatı onları aldatmış oldu ve (âhirette) kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.*”⁵⁶⁹ Bu ayetten de anlaşıldığı üzere cinler de insanlar gibi Allah’a kulluk için yaratılmış sorumlu varlıklardır.⁵⁷⁰ Kaldı ki şu ayette de bu durum açıkça dile getirilmiştir; “ *Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.*”⁵⁷¹ Rabbimiz kullukla görevlendirdiği bir diğer varlık ise cinler olup onlara da uyarıcı, tebliğ edici peygamberler gönderdiğini buyurmaktadır. Bu ayet aynı zamanda Resulullah’ın bütün insanlara ve cinlere gönderildiğini ifade etmektedir.⁵⁷² Ancak dünya hayatı yukarıdaki ayette bildirildiği gibi cinleride aldattığı ve dolayısıyla da ahirette kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik edecek kadar mahzun olacakları buyrulmuştur. Yukarıdaki cinlere hitap edilen ayetin muhtevasında onların inkâr ettiği hususların ne olduğu başka ayetlerde zikredilmektedir. Meselâ “*De ki: ‘Yemin ederim, bu Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar’*”⁵⁷³, buyrulmakta

⁵⁶⁶ Mehmet Vehbi, *Hulâsatü’l Beyân*, İstanbul 1966, I, 91.

⁵⁶⁷ Bakara, 2/34.

⁵⁶⁸ Bilmen, I, 39.

⁵⁶⁹ En’âm, 6/130.

⁵⁷⁰ Abdullah b. Ömer el Beydâvî, *Envârü’t Tenzil Esraru’t Te’vil* (Muhammed Abdurrahman), Dâru İhyait’Turâsi’l Arabî, Beyrut 1998, V, 151.

⁵⁷¹ Zâriyât, 51/56.

⁵⁷² Mehmet Vehbî, XIV, 5593.

⁵⁷³ İsrâ, 17/88.

olup bunların, inkâr ettikleri Kur'ân'a bir nazîre yapamayacakları yani aciz kalacakaları vurgulanmaktadır.⁵⁷⁴

Bir başka ayette ise cinlere şöyle bir hitap yapılmaktadır: *“Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçebilirsiniz haydi geçin! Ama (tarafımızdan verilmiş) bir güç olmadıkça geçemezsiniz.”*⁵⁷⁵, buyrulurak her hususta gerek cinlerin gerekse insanların aciz olduğu, güç, kuvvet ve izin verenin sadece Yüce Allah (c.c.) olduğu bu ayette vurgulanmıştır.⁵⁷⁶

Bu ayetleri göz önüne aldığımızda kulluk noktasında insan ile cinlerin yaratılış amaçları, dünya hayatındaki amellerin durumuna göre karşılık görmeleri ve yine yaratılmış varlık olmanın bir özelliği olan aciz olma durumları gibi hususlarda Kur'ân, insan ve cinleri beraber zikretmiş olduğunu görmekteyiz. Şu ayet-i kerime açıkça bunu ifade etmektedir; *“Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvan gibidirler, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”*⁵⁷⁷

Kur'ân'da muhatap alınan bir diğer metafizik varlık ise şeytandır. Bu konuda açık ayetler bulunmaktadır. Şeytanın muhatap alınması onun isyanına yöneliktir. İblis'in isyanı Kur'ân'da yedi yerde geçmekte ve tekrar edilmektedir.⁵⁷⁸ İblisin bu yaptığı iş, yani emre itaat etmeyerek isyan etmesi, büyüklük taslayıp Allah'a karşı kibirlenmesi Allah'ın ezeli ilmine göre küfür sayılmaktadır.⁵⁷⁹ Kur'an şeytana sürekli lanet okurken aynı zamanda da şeytanın işleri üzerinden insanoğlunu sürekli bir uyarması vardır. *“Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da (yaratan da O'dur). Allah'ın size verdiği rızık olarak verdiklerinden yiyin; şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için bir düşmandır.”*⁵⁸⁰ Bu ayette Yüce Allah şeytandan uzak durmamızı, ona uymamamızı isterken aynı zamanda da onun bizler için düşman olduğunu belirtmiştir. Kaldı ki insanlığın başlangıcından –ki biz Hz. Adem ve Hz.

⁵⁷⁴ Neseî, II, 276.

⁵⁷⁵ Rahmân, 55/33.

⁵⁷⁶ Bk. Âlûsi, XXVII, 112.

⁵⁷⁷ A'râf, 7/ 179.

⁵⁷⁸ İlgili ayetler için bk. Bakara, 2/34; A'raf, 7/11; Hicr, 15/28-31; İsrâ, 17/ 61; Kehf, 18/50; Tâ Hâ, 20/116; Sâd, 38/28.

⁵⁷⁹ Lütfullah Cebeci, *Kur'an'-ı Kerim'e Göre Cin- Şeytan*, Sebat Ofset Matbaa, Konya 1989, 10-11-12.

⁵⁸⁰ En'âm, 6/14.

Havva olarak kabul ediyoruz- Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yanlış düşmeleri için iş başına geçen şeytan dünyanın sonuna dek bütün insanlık için aynı görevi devam ettirecektir. Aynı zamanda kibirli bir varlık olan şeytan Allah'ın emrine itaat etmemiş ve bu yüzden melekût âleminden çıkarılarak aşağılık, lanet bir varlık olarak tarif edilmiştir.

Şeytanın isyanından dolayı Kur'ân'da muhatap alınması ile ilgili şöyle bir diyalog geçmektedir: “Allah buyurdu: ‘ Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?’ (İblis), ‘Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın’ dedi.” “ Allah, ‘Öyle ise in ordan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!’ buyurdu. İblis, ‘Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver’ dedi. Allah, ‘Haydi, sen mühlet verilenlerdensin’ buyurdu.’ İblis dedi ki: ‘Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın. Allah buyurdu: “Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarırsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!”⁵⁸¹ Bu ayette muhatap alınan şeytana isyanının gerekçesi sorulmaktadır. O’da kendinin Âdem’e karşı üstünlüğünü iddaa ederek emre uymadığını bildirmektedir. Bu isyanın neticesinde ilahi rahmetten kovulmasına, kıyamete kadar lanetlenmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla bir ihanet içinde olmuştur. İhanet ise hiçbir şekilde ve hiçbir zaman tasvip ve tolare edilebilen bir durum değildir.⁵⁸² Bu ayetler şeytanın nasıl bir pozisyonda olduğu ve ona uyan insanlarında aynı seviyeye düşüp hep beraber cehennemlik olacakları açıkça ifade edilmektedir.⁵⁸³ Şeytana uyanlara ise Kur’ân şöyle seslenmektedir: “...Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler adına bu ne kötü bir tercih!”⁵⁸⁴ Bu ayette gazap ve tehdidin olduğu görülürken aynı zamanda da şeytana ibadet etmenin Rahmana ibadetle ne kötü bir bedel olduğu anlatılmıştır.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ A’râf, 7/12-18. Benzer bir ayet için bk. Hicr, 15/34-35.

⁵⁸² Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur’an Yolu ...*, Ankara 2007, III, 352.

⁵⁸³ Bilmen, II, 1000-1001.

⁵⁸⁴ Kehf, 18/50.

⁵⁸⁵ Sâbûnî, II, 195.

2.2.4.3. Cennet ve Cehenneme Hitap

İnsanoğlu bu dünya hayatı neticesinde ya cennetle mükâfatlandırılacak ya da cehennem ile cezalandırılacaktır. Dolayısıyla Cenab-ı Allah bizlere hem cenneti ve cennete giden yolları anlatırken aynı zamanda da cehennemi ve cehenneme giden yolları bizlere anlatmıştır. Kur'ân'nın hitabeti gereği, hitabının gerçek muhatabı insanoğlu olsada bazen dünyadaki diğer varlıkları, bazen metafizik varlıkları bazen de mamuldur ki öbür âlemden (gaybden) bazı varlıkları muhatap almaktadır. Ancak Kur'ân'a muhatap kim olursa olsun gerçek ve de asıl muhatap elbetteki insanoğludur diyebiliriz. Kur'ân hitabetindeki mesajı direk muhataba iletirken bazende hitabetinde özellikle yer verdiği varlıklar üzerinden muhataba yani biz insanlara mesaj vermektedir. Dolayısıyla biz burda sadece muhatap olması açısından cennet cehennemi değil aynı zamanda biz muhtabların Kur'ân mesajını daha iyi kavrayabilmemiz için Kur'ân hitabetindeki bu varlıklara da onun mesajına kattıkları değer gereği olarak yer vermekteyiz.

Kur'ân'da cehennem bizzat kendine hitap edilmesiyle birlikte oraya giraceklere de hitap olunmuş, cennete ise direkt bir hitap bulunmamakla birlikte onun ehline yani cennetliklere açıkça hitap edilmiştir. O yüzden burda hem cehenneme, hem cehennemliklere hem de cennet ehline edilen hitaplardan örnekler vereceğiz: “ *Allah'a karşı saygısızlıktan sakınanlar mutlaka cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacaklar. 'Esenlikle, güvenle girin oraya!' (denecek) Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar. Orada hiçbir yorgunlukla karşılaşmayacaklar. Oradan çıkarılmaları da söz konusu olmayacaktır.*”⁵⁸⁶ Bu ayetteki hitabetin ana konusu olarak cennet anlatılarak cennetlikler muhatap alınmış ve onlara ölümden ve her türlü nimetten yok olma korkusundan emin olarak cennete girme müjdesi verilmiştir. Yine bu ayetlerde cennetliklerin birbirlerine karşı kin ve nefret uzak bir duygu içerisinde olacakları, onların birbirlerini seven kardeşler olarak yüz yüze karşılıklı olarak

---

⁵⁸⁶ Hicr, 15/45-48.

oturacakları bildirilmiş, böylece emsâli görülmemiş bir ikram ile karşılık görecekları vaad edilmiştir.⁵⁸⁷

Cennetlikler hitabına muhatap olmayı murat ettiğimiz için ilk önce Kur'ân'ın cennetliklere hitabına örnek verdik. Şimdi ise cehenneme ve dolayısıyla da cehennemliklere olan hitaplara bakacağız. Cennetin ve cennetliklerin karşıtı olan cehennem ve cehennemlikler de Kur'ân'da birçok ayette tanıtılmaktadır. Kur'ân'da nasıl ki cennetlikler övülmekte ise; cehennemlikler de kimi zaman ikaz edilmekte, kimi zaman cehennemle tehdit olunmakta kimi ayette de direkt cehennemi boylayacaksınız, sürükleneceksiniz gibi ifadeler kullanılmaktadır.⁵⁸⁸

Şimdi cehennem ve cehennemliklerle ilgili bazı ayetleri verelim; “ *O gün cehenneme ‘doldun mu?’ diyeceğiz; cevap verecek: ‘Daha yok mu?’ der.*”⁵⁸⁹ Bu ayet, muhatapı ikna etmek için uyarı yaptığı görülmektedir. Cehennemi burada “*doydun mu?*” Sorusuna karşılık “*daha yok mu?*” şeklinde mukabelede bulunması cehennemin engin olup ve cehennemlik olanların hepsini alacak kapasitede olduğunu göstermektedir.⁵⁹⁰ Cenennem ehline hitap ise bir ayette şöyle zikredilmektedir: “*Onlara, ‘çinde ebedî olarak kalacağınız cehennemın kapılarından girin içeri!’ denilecek. (Vaktiyle) ululuk taslamış olanların kalacağı (bu) yer ne kötü!*”⁵⁹¹ Başka bir ayette ise; “*Bunu yapamazsanız –ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır.*”⁵⁹² Burada ise cehennem ahalisinin kim olacağı ifade edilirken onun yakıtının özellikle taşlar ve insanlar olduğu bildirilir ki ilk olarak taşlar ile o cehennemın tutuşturulmuş olduğu anlaşılır. Buda cehennemın ikinci yakıtı olduğu bildirilen insanın (kâfirlerin) çok şiddetli bir ateş ile azaba maruz kalacağına işaret etmektedir.⁵⁹³ Çünkü Yüce Allah bir ayette zikrettiği üzere; “*...O, merhametlilerin en merhametlisidir.*”⁵⁹⁴ Dolayısıyla Yüce Rabbimiz bizim cennete girmemizi isterken cehennemden ise hayli uzaklaşmamızı istemektedir.

⁵⁸⁷ Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesûd el Bağavî, *Meâlimu't Tenzîl* (Tah: Heyet), Dâru'l Tayyibe, Riyâd 1993, IV, 383; Sâbûnî, II, 112.

⁵⁸⁸ Bk. Âl-i İmrân, 3/12.

⁵⁸⁹ Kâf, 50/30.

⁵⁹⁰ Âlusî, XXVI, 187.

⁵⁹¹ Zümer, 39/72.

⁵⁹² Bakara, 2 /24.

⁵⁹³ Râzi, II, 133.

⁵⁹⁴ Yusuf, 12/192.

Yukardaki ayetlere iyice dikkat ettiğimizde Kur'ân'daki lanetler, belli sıfatlara sahip kimselere yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Burdan da şunu çıkarabiliriz ki; Kur'ân, kişiye değil de daha çok vasıfları, düşünceleri muhatap almaktadır. Sonuç olarak ise Yüce Allah'ın rahmetine, lütfuna kavuşacak kimseler cennete girecek, Yüce Allah'ın rahmetinden uzaklaşanlar ise; Allah'ın azabının işleyeceği cehenneme müstehak olacaktır.

2.2.5. Mahlûkata ve Mevcudata Hitap

Yüce Allah, yarattığı birçok varlığa hitap etmiştir. Hitabında, başta akıllı ve düşünen varlık olan insana yer verdiği gibi bunun yanında da iradesi olmayan ve ya cansız varlıklara da hitap etmiştir. Hitap olunan bu varlıkları başlıklar altında göreceğiz.

2.2.5.1. Hayvanata Hitap

Cenab-ı Allah Kur'ân-ı Kerim'de bizzat hayvanlara hitap ettiği gibi ayrıca biz insanlara, hayvanları bize nimet olarak bahşettiğini ve O'na şükretmemiz gerektiğini idrak etmemiz için de hayvanlarla ilgili ayetler indirmiştir.

*“Sizin için hayvanlarda da alınacak ders vardır. Size onların karınlarında oluşan nesneden ediyoruz; onlardan sağladığınız başka birçok fayda da var, etleriyle besleniyorsunuz.”*⁵⁹⁵ Bu ayet ile büyük baş ve küçükbaş hayvanlar kastedilerek onların bizim için nimet kaynağı olarak yaratıldığı ifade edilmiştir.

Yukarıdaki ayette de geçtiği gibi Kur'ân hitabetinde çokça yer alan 'hayvan' ifadesi kimi yerde insanlar için verilmiş çok büyük fayda, ibret ve ikram olarak bahsedilip yaratılışlarındaki bazı hikmetleri belirtilirken, bazen ise hakaret mahiyetinde, kullanılmıştır. Bu husus bir ayette şöyle geçmektedir: *“...sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkinini eşegin anırmasıdır.”*⁵⁹⁶ Bu ayette ise sesini gereksiz yerde, başkalarını rahatsız edecek, saygısız ve fütusuz bir şekilde yükseltmenin bir hayvana benzetildiği görülmektedir. Böyle bir durum, Kur'ân'a göre edep dışı sayılmış bir hayvana benzetilerek ayıplanmıştır. Hz. Lokman'ın (a.s.) oğlua ettiği bu öğüdünü Yüce Allah önemsemiş ve biz muhataplarına vahyederek bizler içinde aynı durumun geçerli

⁵⁹⁵ Mü'minûn 23/21. Bu minvaldeki diğer bazı ayetler için bk. Nahl, 16/ 5, 7, 8.

⁵⁹⁶ Lokman; 31/19. Ayrıca bk. Bakara, 2/172.

olduğunu bildirmiştir. Şimdi Kur’ân’da özel olarak muhap alınan ve ya O’nun hitabetinde yer alan bazı hayvanlara yer verceğiz.

2.2.5.1.1. Kuşlara Hitabı

Kültürümüzde özgürlüğün ve masumiyetin simgesi olan kuşlar, Kur’ân’da ‘da Yüce Rabbimiz biz kulları ibret ve ilham alalım diye hitabetinde onlara yer verdiğini anlayabiliyoruz. Rabbimizin Kur’ân ayetleri dışında kâinatta tasarruflarının olduğu ve bunların da yine O’nun ayetleri olduğu malumumuzdur. Kuşlar da bu manada Yüce Allah’ın biz kulları için önemli bir ayetidir. Bir ayette: “*Üstlerinde kanatlarını açma kapaya uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) rahmandan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir.*”⁵⁹⁷ diye buyrulmaktadır. Yine başka bir ayette ise; “*Semanın boşluğunda buyruk altına sokulmuş kuşları görmüyorlar mı? Onları (boşlukta) Allah’tan başkası tutmuyor. Kuşkusuz bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır.*”⁵⁹⁸ Yüce Allah hitabında kuşlar üzerinden giderek özel muhatabı olan insana seslenirken aynı zaman da da Kur’ân’da bizzat kuşlara da hitap ettiğini görüyoruz. Bir ayette şöyle geçmektedir: “*Andolsun biz Dâvûd’a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulduk. ‘Ey dağlar! Onunla birlikte teşbih edin. Ey kuşlar! Siz de!’ dedik ve onun için demiri yumuşattık.*”⁵⁹⁹ Hz Davut’un yakarışı öylesine içten samimi ve güçlü idi ki, bu Yüce Allah’ın rızasını kazanmasına, Onun iradesiyle dağlar ve kuşlar üzerinde bile etki meydana getirmesine, kulluktaki samimiyet ve yürekten bağlılık konusunda insanlığa örnek gösterilmesine vesile olmuştur. Sonuç olarak ise, “kişinin ilâhî kontrol altında bulunduğu bilincini koruyarak daima iyi ve yararlı işler yapma çabası içinde olması gereği”⁶⁰⁰dir.

Kur’ân’da Hz. Süleyman kıssasında da yer verildiği üzere Hüd-hüd kuşunun spesifik olarak geçtiğini de görmekteyiz. Burada Hz. Süleyman ile Hüd-hüd⁶⁰¹ kuşu arasındaki diyalogtan anlaşılıyor ki Yüce Allah’ın Hz. Süleyman’ın emrine verdiği özel bir kuştur.⁶⁰²

⁵⁹⁷ Mülk, 67/19.

⁵⁹⁸ Nahl, 16/79.

⁵⁹⁹ Sebe’, 34/10.

⁶⁰⁰ Hayrettin Karaman ve arkadaşları, *Kur’an Yolu...*, IV, 417.

⁶⁰¹ Ömer Faruk Harman, Cemal Kurnaz, “Hüd-hüd”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 461-462.

⁶⁰² Bk. Neml, 27/ 21-22.

2.2.5.1.2. Arıya Hitabı

Kur'ân'ın 16. Suresi olan Nahl Suresi ismini bu sure içerisinde geçen “nahl” (arı) kavramından almıştır. Yüce Rabbimiz bu surenin şu ayetinde şöyle buyurmaktadır: “ *Ve rabbın bal arısına şöyle ilham etti: ‘Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin. Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!’ Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamından bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda düşünen bir topluluk için açık bir delil vardır.*”⁶⁰³ Bu ayeti göz önünde bulundurduğumuzda insanoğlu başta olmak üzere her varlığın bir yaratılış amacı bulunmaktadır. Bu ayette Yüce Allah, arıları muhatap alarak onlara kendilerine ait yapacakları görevleri bildirmiş, insanların kendilerine ev yaptıkları gibi onların çardaklardan yuva yapmalarını emretmiş, bu meskenlerde toplanıp çalışmalarını gerektiğini bildirmiştir. O arılar da böylece hareket edip görevlerini yerine getirmektedirler. İşte Allah, arılara böyle bir teklif-i ilahiyi kabul edecek bir tabiat, bir kabiliyet ihsan buyurmuştur.⁶⁰⁴

Yüce Allah vahiy vasıtasıyla insanı özel olarak muhatap alıp ona hitap ettiğini bilmekteyiz. Bu hitabında ise zaman zaman ona lütfettiği sayısız nimetlerin bazılarından bahsetmektedir. Bu hususla ilgili bir ayette: “*Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır.*”⁶⁰⁵ böyle buyrulmaktadır. Ancak imtihan silsilesinin en büyük ayağı olan şükürdür. Dolayısıyla Rabbimiz bu ayetten de anlaşılacağı üzere bütün bu nimetleri bizler için ikram ederken bizden şükür bilmemizi ve şükür etmemizi istemektedir.

2.2.5.2. Tabiata Hitap

Cenabı Allah tabiata hitap ederken burada da asıl muhatap olan insanoğluna hakikati, hikmeti öğretmek, gücünü kudretini anlatmak içindir.⁶⁰⁶ Kur'ân insanoğlu dışındaki varlıklara bizzat hitap etmişse de bunun yanında bu varlıklardan yola çıkarak muhataplara mevzunun mihverini açıklamak ve de öğretmek içindir. Örneğin;

⁶⁰³ Nahl, 16/68-69.

⁶⁰⁴ Bilmen, IV, 1797.

⁶⁰⁵ Câsiye, 45/13.

⁶⁰⁶ Bk. Zemahşeri, *el- Keşşâf*, III, 202-203.

“O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, ırmaklar ve yollar açtı ki gideceğiniz yola ulaşabilesiniz.”⁶⁰⁷

“Gökten su indiren O’dur. Ondan hem kendiniz için hem de hayvanlarınıza yedireceğiniz bitkiler verir.”⁶⁰⁸

Yüce Allah (c.c.), tabiattaki varlıklar üzerinden insanoğluna seslenirken aynı zamanda da tabiattaki canlı ya da cansız varlıklara hitap etmiştir. Şimdi Kur’ân’ın bizzat hitap ettiği tabiattaki nesnelere verelim.

2.2.5.2.1. Dağlara Hitap

Bir ayette cansız bir varlık olan dağa birebir hitap olunup şöyle buyrulurken: “Andolsun biz Dâvûd’a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulduk. ‘Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin....’⁶⁰⁹ Dâvud peygamberin teşbihe başladığı zaman dağlarında bu nidaya boyun eğerek sadasıyla Dâvud peygambere eşlik ettiği bildirilmektedir.⁶¹⁰ Başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır: “Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.”⁶¹¹ Bu ayette ise Yüce Allah bizzat dağlara hitap etmemiş ancak hitabetinde dağların işlevselliğinden bahsederek insanoğlunun farkedip bilemediği şeylerin bilgisinin de zatına ait olduğunu belirterek biz muhatapların onun yüceliğine dikkat kesilmelerine vurgu yapılmıştır.

2.2.5.2.2. Gökyüzü ve Yeryüzüne Hitap

“(Sonra) ‘Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut! denildi ...’⁶¹²

“...Ardından ona ve arza, ‘isteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!’ buyurdu...”⁶¹³ Bu iki ayette ise yine rabbimiz cansız varlık olan yere ve göğe hitap

⁶⁰⁷ Nahl, 16/15.

⁶⁰⁸ Nahl, 16/10.

⁶⁰⁹ Sebe’, 34/10.

⁶¹⁰ Bk. Bağavî, VI, 388.

⁶¹¹ Neml, 27/88.

⁶¹² Hûd, 11/ 44.

⁶¹³ Fussilet, 41/11.

etmektedir. Daha önce de dediğimiz gibi bu hitaplar her ne kadarda tabiata yapılmış olsa da asıl muhatap elbetteki insanoğludur.⁶¹⁴

“Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bile bile O’na eş ve ortak koşmayın.” “ O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona ‘ol!’ der, hemen oluverir.”⁶¹⁵ Başka bir surede ise; “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah’a mahsustur. Ama yine de kâfir olanlar (putları) rablerine eş tutuyorlar.” “O, göklerde ve yerde tek Allah’tır. Gizlinizi açığınızı bilir, neyi yapıp ettiğinizi de bilir.”⁶¹⁶ Bu ayetlerle Yüce Allah (c.c.) gökte ve yerde yarattıklarından bahsederek insanoğlunun rabbini tanımamasını, ona itaat etmesini ve ona şükretmesini isterken aynı zamanda da kendisinin eşsiz ve sonsuz güç, kudret sahibi, yüceler yücesi olduğu bilincinde olmasını beklemektedir.

2.2.5.2.3. Ateş Hitabı

Malumumuzdur ki Hz. İbrahim (a.s.), Allah’ın bir ve tek olduğunu ilan etmiş, tevhid inancını yaymak için mücadeleler vermiş ve bu yüzden Nemrut ile karşı karşıya gelmiştir. Bu sebepten Nemrut var gücünü İbrahim peygamberi öldürmek için kullanmıştır. Nitekim Nemrut, İbrahim peygamber için ölüm tuzağı/düzeneği kurmuştur. Ancak Yüce Allah, Nemrut’un kurduğu bu düzeneği altüst etmiş ve Nemrut’un ne kadar aciz ve acınası olduğunu gösterirken hakkın ve hakikatin ise varlığını bu şekilde ispat etmiştir. Bu olay ile ilgili Yüce Allah’ın yarattığı mucize ise şu ayette şöyle geçmektedir:

“Biz de, ‘Ey ateş’dedik, ‘İbrahim için serin ve zararsız ol!’”⁶¹⁷Ateş bu emre boyun eğdi yakma özelliğini kaybetti ve İbrahim’i yakmadı. Öyleki ateşin ortasından İbrahim’e tatlı su çıkaran bir göze fışkırdı ve bulunduğu yerde kırmızı güller bitiverdi.⁶¹⁸

⁶¹⁴ Zemahşeri, *el Keşşâf*, III, 202-203.

⁶¹⁵ Bakara, 2/22,117.

⁶¹⁶ En’âm, 6/ 1,3.

⁶¹⁷ Enbiyâ, 21/ 69.

⁶¹⁸ Ebu’s Suûd, III, 715.

2.2.5.3. Gök Cisimlerine (Yönelik) Hitap

“Daha nice işaretler koydu. Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar. O halde yaratana yaratamayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?”⁶¹⁹

“Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız ona aittir. Âlemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir.”⁶²⁰ Yüce Allah biz muhataplarına seslenirken hitabetinde gök cisimlerine birçok ayette yer vermiştir. Gök cisimlerinin yaratılış sebebi zikredilirken yukardaki ayette anlaşıldığı üzere Yüce Allah'ın sonsuz güç ve kudretine işaret ettiği aynı zamanda da insana hizmet için yaratıldığı bildirilmektedir. Bu hususa işaret eden başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır: “O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi; yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır.”⁶²¹

Yüce Allah bu ayetlerde de olduğu gibi gök cisimlerine birebir hitap etmemiş ancak bu varlıklara, hitabında çokça yer vermek suretiyle asıl muhatabı olan biz insanoğluna seslenmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, muhatabı etkilemek için yemin ifadelerine çokça yer verdiğini daha önce geniş bir şekilde ele almıştık. Nitekim Kur'ân muhatabını farklı yönlerden etkilemek için çeşitli varlıklara yemin etmiş daha önce de belirttiğimiz üzere bazen de; “tabiatta bulunan önemli varlıklarla”⁶²² yemin etmiştir. Bu varlıklardan bazıları ise gök cisimlerine olan yeminlerdir.

“Yemin olsun, güneşe ve onun kuşluğuna”⁶²³ Burada görüldüğü üzere Yüce Allah, her canlının özellikle insanın en temel ihtiyacı olan güneşin, Allah'ı bilemeye bir vesile kılındığına dikkat çekmek için yemin etmiştir.⁶²⁴ Başka bir ayette ise: “Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.”⁶²⁵ buyrulurak güneşin hareketinden bahsedilmek

⁶¹⁹ Nahl, 16/15.

⁶²⁰ Â'raf, 7/54.

⁶²¹ Nahl, 16/12.

⁶²² Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, s.300.

⁶²³ Şems, 91/1.

⁶²⁴ Bk. Abdurrahman b. Muhammed es- Sealibî, *El Cevâhiru'l Hisâm fi Tefsîru'l Kur'ân*, Cilt: V, Beyrut 1997, 594.

⁶²⁵ Yâsin, 36/38. Ayrıca bk. Şems, 91/16.

suretiyle Yüce Allah'ın gücü ve kudretinin en büyük delillerinden biri olduğuna işaret edilmektedir. Bunun yanında Allah'ı inkâr eden ya da O'na ortak koşanların ise yanlış yolda olduklarına dikkat çekilmektedir.

Bir diğer yemin edilen gök cismi ise aydır. Bir ayette “*Işığı onun ardından geldiğinde aya*”⁶²⁶ diye yemin edilmiştir.

Yüce Allah bir ayette “*Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurmasalkımının (ağaçta kalan) yılanmış sapı gibi olur.*”⁶²⁷ Buyurarak kudretinin engin oluşunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla hem ay hem güneş Yüce Allah'ın kudretinin delillerindedir. Bir ayette: “*Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun işaretlerindedir. Eğer gerçekten Allah'a tapıyorsanız güneşe de aya da secde etmeyin, onları yaratan Allah'a secde edin.*”⁶²⁸ diye buyuran Yüce Allah, şanının yüceliğini biz muhataplarına bildirmiş ve müşriklerin gittikleri yolun yanlış olduğunu, gerçek yolun tevhid olduğunu defâatle vurgulamıştır.⁶²⁹

Bir diğer yemin edilen gök cismi ise yıldızlardır. Kur'ân'ın 53. Suresi olan “Necm suresi” ismini “necm” (yıldız) dan almıştır. Kur'ân-ı Kerim'de birkaç ayette, yıldız ve yıldızların buldukları hallere yemiş edilmiştir. “*Battığı sırada yıldız andolsun ki*”⁶³⁰ Başka bir ayette de: “*O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi; yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibreteler vardır.*”⁶³¹ şeklinde buyrulmaktadır. Burada da yukardaki ayette olduğu üzere gerek ayla güneş gerekse yıldızlar bizlerin hizmetine verilirken bizlerden Allah'ın emrine girmemiz ve O'nun şanının yüceliğini idrak etmemiz istemiştir. Zımnın ayın, güneşin, yıldızın bir yörüngesi olsun da senin olmasın mı ey insan denilmiştir. Aynı şekilde bulutlara yemin edilmek suretiyle de bu hususlara dikkat çekilmiştir.

“*Size korku ve ümit duyguları içinde şimşegi gösteren ve yağmur dolu bulutları meydana getiren o'dur.*”⁶³²

⁶²⁶ Şems, 91/2.

⁶²⁷ Yâsin, 36/39. Ayrıca bk. Nûh, 71/16.

⁶²⁸ Fussileti, 41/37.

⁶²⁹ Bk. Ebu Hayyân, VII, 477.

⁶³⁰ Necm, 53/1. Ayrıca bk. Vâkı'a, 56/75; Mürselât, 77/8; Tekvîr, 81/15-16.

⁶³¹ Nahl, 16/ 12.

⁶³² Ra'd, 13/ 12.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim Allah Teâlâ'nın biz kullarına göndemiş olduğu en büyük ikram ve lütuf kaynağıdır. Bu ikramdan nasiplenmek için öncelikle O'nu iyice tanımak gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerim'i tanımak için de öncelikle yüreğini ona açmak samimane yakınlık göstermekle olur.

Kur'ân-ı Kerim akli bir mucizedir. Dolayısıyla O hem hitabıyla hem de hitabetindeki içeriğiyle diğer tüm edebi eserlerden mükemmeldir, eşi benzeri yoktur ve de olmayacaktır. Kur'ân'ın bu eşsiz ve mükemmel oluşu onun hitabetinin merkezinde yüce hatip olan Allah Teâlâ hazretlerinin bulunmasından dolayıdır.

Hitabet, insanın olduğu her yerde mevcut olan bir sanatsal faaliyettir. Hitabet; bir topluluğa bir mesajı ulaştırmak, bir fikri açıklamak, bir durumu aktarmak, bir görüşü kabullendirmek, nasihat vazetmek ya da bir davranışa teşvik etmek için yapılan güçlü, güzel ve etkili konuşmadır.

Kur'ân-ı Kerim de bir hitabettir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim hitabetiyle öncelikle kendisinin anlaşılmasını, birlenmesini akabinden ise ihlaslı olmayı biz muhataplara vazetmiştir. İlk muhatap kitlesinin inanç düzeyi ve sosyal yapısına göre hitap etmiş, böylece muhatabına değer vererek ulaşmasını istediği mesajın yerini bulmasını hedeflemiştir. Çünkü Kur'ân'ın bir amacı da insanlığa ilâhi lütuf olması yanında ilahi muradın muhataplara ulaşmasıdır. O, bunu hem indiği döneme hem de sonraki dönemlere hitap ederek gerçekleştirmektedir. Böylece O, muhatabın kalbi seviyesine ve inanç olgunluğuna göre hitap etmiş, kimi zaman ikaz kimi zaman azar, kimi zaman ise metdihte bulunmuştur. Hitabının muhatapta etki etmesi için ise çeşitli yöntemlere başvurmuş; kimi zaman dildeki güzellekle, kimi zaman akla ve gönle hitapla, kimi zaman lafız ve manadaki nizamla bunu sağlarken bazen ise, geçmiş kavimlere ait kıssalara ve mesellere başvurmuş bazen de yeminlere, edebi tasvirlerle, söz sanatlarına ve tekrarlara yer vererek bunu gerçekleştirmiştir.

Bilindiği gibi her hitabetin kendine ait bir usûlü ve üslûbu vardır. İlâhi kelam olan Kur'ân-ı Kerim için de aynı durum söz konusudur. Öncelikli olarak biz bu çalışmayla Kur'ân'ın muhataplarla ilişkisini, onlara yönelik üslûp şekillerini bu yönüyle diğer metinlerle benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymayı istedik. Bu çalışmayla

varmış olduğumuz nokta da, Kur'ân hitabetinin, diğer beşeri hitaplarda olmayan muazzam, mükemmel bir üslup ve yöneme sahip olduğu gördük. Hatibi Yüce Allah olan Kur'ân hitabeti, bir nevi konuşma olup evvel emirde muhatabı ise kıymet verilerek yaratılmış olan insandır. Dolayısıyla hatibinin Yüce Allah, muhatabının ise kıymet verilerek yaratılmış olması hasebiyle böyle bir hitabın/konuşmanın haşâ rastgele bir konuşma olması elbetteki düşünülemez. Her harfî ve cümlesi hikmet dolu olan Kur'ân-ı Kerim insanlığa her manada rahmet olarak inzal edilmiştir. Kur'ân'ın asıl amacı yaratıcıyı bilmek ve O'na itaat etmektir.

Kur'ân, üslûbuyla muhatabının seviyesi ne olursa olsun asla onu yok saymamış, onu itibarsızlaştırmamış aksine her bir muhataba verceği mesajı açık ve net bir şekilde ulaştırmıştır. Zaman zaman sert üslûbun olması muhataba değil muhatabın davranışına ve dünya görüşünün aşırılığına verilmiş tabii tepki olarak değerlendirilebilir. Böyle bir üslûb ise Allahu âlem iletilmek istenen mesajın muhatapta daha ciddiyet kazanması, daha etkili olması amacına yönelik olabilir. Böylece Kur'ân hitabetinin hem lafzıyla hem manasıyla kıyamete kadar bütün muhataplarında aynı etkiyi göstereceğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, Muhammed Fuad, el- Mu'cemu'l Müfehres, Matbaatu's şa'b, Mısır, tsz.,
 Âşikkutlu, Emine, "Müphem", *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2006.
- Âlûsi, Şihâbuddîn Mahmûd, el- *Rûhû'l Meânî*, Dâru İhyâit-türasi'l Arabî, Beyrut, tsz.
- Adasal, Rasim, *Yeryüzü Tanrıları, Liderler, Komutanlar Psikolojisi*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1979.
- Akay, Ali(Çeviren), Kur'an'da İroni; Bir Yusuf Kıssası İncelemesi, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Hakemli Dergi, 9(1), Diyarbakır, 2007.
- Akpınar, Ali, (Edit. Mesut Okumuş), "Mekki Ayetlerde Müminlere Yönelik Hitaplar", *Kur'an Nüzûlünü Mekke Dönemi Sempozyumu*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2013.
- *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2013.
- Akbulut, Ali, *Belâgat (Meânî- Beyan- Bedî')*, M.Ü İ.F. V. Yay., İstanbul, 2015.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- "Habib en-Neccar", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996.
- Bağavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesûd, *Meâlimu't Tenzîl* (Tah: Heyet), Dâru'l Tayyibe, Riyâd, 1993.
- Bayrak, Nuran, *Kur'an' da Kıssa Temelli Duygu Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2018.
- Başar, Serpil, "Hanım Sahabelerin Kur'anı Anlama Metodu", *Kur'an ve Sahabe Sempozyumu*, Sivas 2016.
- Bayar, Mustafa, "Din ve Ahlâk Öğretiminde Kur'an Kıssalarının Önemi: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersindeki Eyyüb kıssası üzerine Nitel bir Araştırma" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34).
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envârü't Tenzil Esraru't Te'vil* (Muhammed Abdurrahman), Dâru İhyait'Turâsi'l Arabî, Beyrut, 1998.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1964.

- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat Beyan-Me'ânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Cebeci, Lütfullah, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Cin-Şeytan*, Ebat Ofset Matbaa, Konya, 1989.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Elif Ofset Yay., Ankara 1979.
- Coşkun, Ahmet, *Sohbetler ve Hatıralar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Çağrı, Mustafa, "Kur'ân'ın muhtevası", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2002.
- Çetin, Abdurrahman, *Hitabet ve İrşad*, Aksa Yayınları, Bursa, 1998.
- Çakan, İ. Lütfi, *Örnekleriyle Uygulamalı Dini Hitabet*, Kuşak Yayınları, Ankara, 1975.
- Çalışkan, Mehmet, *Tefsir Bilgileri*, Nobel Kitabevi, Adana, 2005.
- Çevikoğlu, Hasan, *Kur'an-ı Kerim'de Edeb, Üslûp*, (Doktora Tezi), Şanlıurfa, 1999.
- Durmuş, İsmail, "Mesel", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2004.
- Doğru, Mehmet, *Hitabet*, Damla Yayınları, İstanbul, 2000.
- Demirci, Hüseyin, *Kur'ân-ı Kerim'de Hitabet*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2014.
- Demirci, Kürşat, "Hristiyanlık", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul 1998.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kur'an'ın Temel Konuları*, M.Ü.İ.F Yay., İstanbul, 2013.
- Demir, Şehmuz, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.
- Duman, Zeki, *Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yayınları, Ankara, 2010.
- Durmuş, İsmail, "Meâni", *DİA*, TDV Yay., Ankara, 2003.
- Durmuş, İsmail, "Üslûp", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul, 2012.
- Düzenli, Yaşar, *Üslup ve Semantik Açısından Kur'an vev Şefa'at*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ebu's Suûd, Muhammed el İmâdi, *İrşâdu'lş Akli's-Selîm* (Tah: Ahmet Ata), Riyad, 1997.

- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *Elbahru'l Muhît*, Beyrut, 1993.
- Elmalılı, Hüseyin, “Hitabet”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998,
- Efendioğlu, Mehmet, “Sahabe”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2008.
- Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, Ankara, 2005.
- Erten, Mevlüt, “Kur’an’da Murâkabe ve Münâfiklar”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11 Fall 2014*, Ankara, 2014.
- Ertuğrul, Resul “Kur’ân’da Fiilî Dua”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4(4), Artvin, 2015.
- Genç, Ferhan, *Kur’an’da Münafıklarla İlgili Temsil ve Teşbihler*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010.
- Gördük, Yunus Emre, Aksâmu’l Kur’ân’da “Muksem Bih” ve “Muksem Aleyh”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XLIII, Erzurum, 2015.
- Gökkır, Necmettin, *Kur’ân Dilinin Sosya-Kültürel Bağlantısı*, M.Ü. İ. F. Vakfi Yay., İstanbul, 2014.
- Gürkan, Salime Leyla, “Yahudilik”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013.
- Hamidullah, Muhammed, (Çev, Salih Tuğ) , *Kur’an-ı Kerim Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Halefullah, M. Ahmet, (Terc.: İbrahim Aydın), *Hız. Muhammet ve Karşıt Güçler*, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1992.
- Harman, Ömer Faruk; Kurnaz, Cemal, “Hüdhüd”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 1998.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah, “Beyân”, *DİA*, VI, TDV Yay., İstanbul, 1992.
- “Bedi’ ”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 1992.
- Hız. Asiye ile ilgili bilgi 18. Mayıs 2019 tarihinde, www.sorularlaİslâmiyet.com. Adresinden erişildi.
- Hökelekli, Hayati, “Günümüz İletişim Teknikleri ve Dini İletişim”, *Diyanet İlmi Dergi*, 42 (1), Ocak-Şubat-Mart, 2006.

- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, (Çev.: M. Kürşat Atalar), Pınar Yayınları, Mart, 2014.
- *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (Çev. Selahattin Ayaz), İstanbul, tsz.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Tah: Mustafa es-Seyyid Muhammed ve arkadaşları) Cilt: IV, Mısır, 2000.
- İsfahani, Ragıb, *el- Müfredât fi Ğaribi'l- Kur'an*, Musdafa el bâbî el halefî, Mısır, 1961.
- İmamoğlu, Vehbi, Mekke Putperestlerinin İslâm'la Yüzleşmeleri, *Uluslararası Araştırma Dergisi The Journal Of International Social Research Volume2/6 Winter*, 2009.
- Karaman, Hayrettin ve arkadaşları, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara, 2007.
- Kaya, Serap, *H.z.Muhammed Döneminde Putperestlik*, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2008.
- Kaya, Remzi, "Ehl-i kitap", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994.
- Kazancı, Ahmet Lütfi, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kaya, Mevlüt, *Din Eğitiminde Dini İletişim*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.
- Kesler, Muhammet Fatih, "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar(1)", *AÜİFD*, 43 (2), 91-119, Ankara, 2002.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *el- Câmiu li ahkâmi'l Kur'ân*, Müessesetür-risâle, Beyrut, 2006.
- Kutub, Seyyid, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kutub, Muhammed Seyyit, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, (Çev., İsmail Arslan), Ravza Yayınları, İstanbul, 1999.
- Kasaboğlu, Abdurrahman, "Kur'an'da Kıssa Terapisi", *Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2), Sivas 2004, 69-80.
- Kılıç, Sadık, *Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar, I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

- *Kur'an, Dildeki Sonsuz Mucize*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2005.
- “Kur'an'da Sahabenin Sunuluşu ve Günümüze Yansımaları”, *Kur'an ve Sahabe Sempozyumu*, Cumhuriyet Üni. Yayınları, Sivas, 2016.
- *Yemin Olsun ki- Aksamul Kur'an*, İhtar Yayıncılık, İstanbul, Ekim, 1996.
- Kilinçli, Sami, *Mekki Surelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i kitap İle ilişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi),
- Köylü, Mustafa, *Psikososyal Açıdan İletişim*, Etüt Yay., Samsun, 1998.
- Koç, Turan, *İslâm Estetiği*, İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Koca, Ferhat, “Mücmel”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006.
- Küçük, Abdurrahman, “Münafıklık ve Dönme Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIX (1), Ankara, 1987.
- Müftüoğlu, N. H., Çelebi, Rabiha, *Teshîl'ül- Belâğah*, Anadolu Matbaası, İzmir, 1996.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't Tenzil Hakâiku't Te'vil*, Dâru'l Kerimi'l Tayyîb, Beyrut, 1998.
- Okiç, M. Tayyib, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûp ve Kıraatı*, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1963.
- Önkâl, Ahmet, “Hicet”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, 462.
- Özbalıkcı, Reşit, *Asrı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet*, Çağlayan Matbaası, İzmir, 2005.
- Özdemir, Şerife, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Kıssaların Tahlili*, (Yüksek Lisans tezi), Sakarya, 2007.
- Özel, Ahmet, “Gayr-i Müslim”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Ankara Okulu Yay, Ankara, 2010.
- “Kur'an'ın Tarihsel Bir Hitap Oluş Keyfiyeti”, *İslâmi İlimler Dergisi*, Sayı: 2, Yıl:1, Güz- 2006.
- *Cahiliyeden İslâmiyete Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara (Mayıs), 2013.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000.
- Râzi, Fahrettin, *Mefâtihu'l Ğayb*, Dâru'l fikr, Beyrut, 1981.

- *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l- Gayb*, (Terc.: Sadık Kılıç ve arkadaşları), Akçağ Yayınları, Ankara, 1988.
- Sâbûni, Muhammed Ali, *Safvetü't- Tefâsir*, Daru'l Kalem, Beyrut, tsz.
- Sealibî, Abdurrahman b. Muhammed, *El Cevâhiru'l Hisâm fî Tefsîru'l Kur'ân*, Beyrut, 1997.
- Sarıkoçlu, Ekrem, Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler, *İslâmi Araştırmalar*, 1 (1), Temmuz 1986.
- Salih, Subhi, *Mebâhis fî ulûmi'l- Kur'ân*, (Terc.: M. Said Şimşek), Esra Yayınları, Konya, 1994,
- Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, "*İtkan fî Ulumi'l- Kur'ân*", *Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi*, (Çev. Sakıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik), Cilt: I, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987.
- Soysaldı, H. Mehmet, *Dini Hitabet*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2002.
- *Kur'an-ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2001.
- Sami, Şemseddin, *Kamusi Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Sinanoğlu, Mustafa, "Küfür", *DİA*, Cilt: XXVI, TDV Yayınları, İstanbul, 2002.
- "Şirk", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010.
- "İman", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000.
- Sezikli. H. Ahmet, "Münafık", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006,
- Şaravi, Muhammed Mütevellî, *Kur'ân Mucizesi*, (Çev.: M. Sait Şimşek), Esra Yay., İstanbul, 1993.
- Şevkâni, Muhammed b. Ali, *Fethu'l Kadir*, Beyrut, 1992.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l- Beyan an Te'vîli Âyi'l- Kur'ân*, Dâru'l Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1992.
- Tahanevi, Muhammed Ali, *Kitâbu Keşşâfi İslahâti'l- Funun*, Lübnan, 1996.
- Topaloğlu, Bekir, "Mümin", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 2006.

- Turan, Abdulkadir, “Kur’an-ı Kerim’de Yeminler, (Aksâmu’l Kur’an)”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 1986.
- Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., İstanbul, 1991.
- Uğur, Mücteba, “Kur’an-ı Kerim ve Hadislerde Hz. Peygambere Hitap Şekilleri”, *Diyanet Dergisi*, 13 (2), Ankara, 1974.
- Uludağ, Süleyman, “Hitab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998.
- “Takva”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ulutürk, Veli, *Kur’an’da Temsili Anlatım*, İnsan Yay., İstanbul, 1995.
- Ünal, Mehmet, “Kur’an’da Sahabenin Sunuluşu ve Günümüze Yansımaları”, *Kur’an ve Sahabe Sahabe Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2016.
- Ünlü, Nuri, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi Başlangıcından 1918’e*, M.Ü.İ.F.V Yayınları, : No: 9, İstanbul 1989.
- Vâhidi, Ali b. Ahmed, *Esbâbü’n-Nüzûl* (Terc.: Necati Tetik, Necdet Çağıl), İhtar Yay., Erzurum, tsz.
- Vehbî, Mehmet, *Hulâsatü’l Beyân*, İstanbul, 1966.
- Watt, W. Montgomery, *Kur’an’a Giriş*, (Çev.: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1936.
- Yılmaz, Ali, “Kur’ân’da Olumlu Olumsuz/ Karşıt İki Kadın Profili”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı*, Iğdır Üniversitesi. İ.F. Yay., Iğdır, 2018.
- Yılmaz, Hasan, *Kur’an’ın Konu Terkibi ve İçerik Tahlili*, Ankara, 2014.
- Yılmaz, İsmail, *Kur’an’a Göre Şirkin Sebepleri ve Çeşitleri*, (Yüksek Lisans Tez), Konya, 2009.
- Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi’l- Kur’an*, Daru’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Zemahşeri, Mahmud b. Ömer, *Esâsu’l Belâğa*, Darusâdır, Beyrut, 1965.
- el- Keşşâf* (Tah: Ahmed Abdul Mevcûd, Ali Muhammed), Riyad, 1998.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mumine ÖZTÜRK
Doğum Yeri ve Tarihi	Oltu- 20. 05. 1990
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça- İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	mumine.trtm26@gmail.com
Tarih	